

НАУКОВИЙ ЖУРНАЛ

THE SCIENTIFIC JOURNAL

НАУКОВИЙ ОГЛЯД

SCIENTIFIC REVIEW

№ 10(42), 2017

№ 10(42), 2017

ЗАСНОВАНО У 2013 РОЦІ

WAS FOUNDED IN 2013

ВИХІД З ДРУКУ: ДЕСЯТЬ РАЗІВ НА РІК

IT IS ISSUED TEN TIMES A YEAR

СВІДОЦТВО ПРО ДЕРЖАВНУ РЕЄСТРАЦІЮ
СЕРІЯ КВ № 20878-10678Р

CERTIFICATE OF STATE
REGISTRATION
KB № 20878-10678P

Засновники

Founder

Центр міжнародного наукового співробітництва «ТК Меганом»;
Люблінський технологічний університет (Люблін, Польща)
кафедра економічної теорії Львівської комерційної академії;
кафедра суспільно-політичних наук Вінницького національного технічного університету;
кафедра філософських та соціальних наук Чернівецького торговельно-економічного інституту Київського Національного торговельно-економічного університету;
Інститут наукового прогнозування (м. Київ);
Інститут реклами (м. Київ);

Center for International Scientific Cooperation "TK Meganom";
Lublin University of Technology, Lublin (Poland)
Department of Economics, Lviv Academy of Commerce;
Department of social and political sciences, Vinnytsia National Technical University;
Department of Philosophy and Social Sciences Chernivtsi Trade and Economics Institute Kyiv National Trade and Economic University;
Institute of Scientific Forecasting (Kyiv);
Universities' Institute of Advertising (Kyiv);
Crimean Institute of Economics and Commercial Law (Sevastopol branch);

Кримський інститут економіки та господарського права (Севастопольська філія);

NGO "Association "Analitikum" (Vinnytsia);
International Society for Human Rights (Ukrainian section);

Громадська організація "Асоціація "Аналітикум" (м. Вінниця);

Міжнародне товариство прав людини (Українська секція);

РОССИЙСКИЙ ИНДЕКС
НАУЧНОГО ЦИТИРОВАНИЯ

Science Index

Журнал включено до наукометричної бази даних

«Російський індекс наукового цитування» («PIHЦ SCIENCE INDEX»)

РОССИЙСКИЙ ИНДЕКС
НАУЧНОГО ЦИТИРОВАНИЯ

Science Index

Registered by «PIHЦ SCIENCE INDEX»

Ліцензійний договір № 630-10/2013
від 18.10.2013

Registration Certificate № 630-10/2013
dated 18.10.2013

Електронна версія журналу
<http://www.naukajournal.org>

The electronic version
<http://www.naukajournal.org>

Редакційна колегія:

Економічні науки

- Башнянин Григорій Іванович, доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри економічної теорії Львівської комерційної академії;
- Барський Юрій Миколайович, доктор економічних наук, професор, Луцький Національний технічний університет;
- Швець Наталія Романівна, доктор економічних наук, професор, директор Інституту банківських технологій та бізнесу ДВНЗ "Університет банківської справи";
- Шевчук Андрій Васильович, доктор економічних наук, професор, Нововолинський навчально-науковий інститут економіки та менеджменту Тернопільського національного економічного університету;
- Вдовенко Наталія Михайлівна, доктор економічних наук, доцент, в. о. завідувача кафедри глобальної економіки, Національний університет біоресурсів і природокористування України, м. Київ;
- Загорна Тетяна Олегівна, доктор економічних наук, професор, Макіївський економіко-гуманітарний інститут;
- Храпкіна Валентина Валентинівна, доктор економічних наук, Макіївський економіко-гуманітарний інститут;
- Коваль Л. М. кандидат економічних наук, доцент, Хмельницький кооперативний торговельно- економічного інститут;

Медичні науки

- Бочаров Василь Андрійович, доктор медичних наук, професор, завідувач кафедри фармацевтичних і косметологічних технологій, Одеський медичний інститут Міжнародного гуманітарного університету;
- Пекліна Галина Петрівна, доктор медичних наук, професор, Одеський медичний інститут Міжнародного гуманітарного університету;
- Бочарова Вероніка Володимирівна, кандидат медичних наук, Одеський національний медичний університет;
- Лебедюк Михайло Миколайович, доктор медичних наук, професор, завідувач кафедри дерматології та венерології, Одеський національний медичний університет;
- Куц Лариса Вікторівна, доктор медичних наук, доцент, завідувач курсом дерматовенерології, клінічної імунології, алергології, Медичний інститут Сумського державного університету;

Технічні науки

- Вальдемар Вуйцик, доктор технічних наук, професор, Люблінський технологічний університет;
- Барановський Віктор Миколайович, доктор технічних наук, професор, Тернопільський національний технічний університет імені Івана Пулюя;
- Гого Володимир Бейлович, доктор технічних наук, професор, завідувач кафедри Природничих наук, Донецький національний технічний університет;
- Alatoon Mohammad Fayiz Ahmad, доктор технических наук;

Політичні науки

- Корнієнко Валерій Олександрович, академік Української академії політичних наук, президент Асоціації "Аналітикум", доктор політичних наук, професор, завідувач кафедри суспільно - політичних наук Вінницького національного технічного університету;

- Денисюк С. Г., доктор політичних наук, кафедра суспільно - політичних наук Вінницького національного технічного університету;
- Ткач Олег Іванович, доктор політичних наук, професор, Київський національний університет імені Тараса Шевченка;
- Докаш О. Ю., кандидат політичних наук, доцент, Чернівецький торговельно - економічний інститут Київського Національного торговельно - економічного університету;

Історичні науки

- Ореховський В. О., доктор історичних наук, доцент, завідувач кафедри філософських і соціальних наук Чернівецького торговельно - економічного інституту Київського Національного торговельно - економічного університету;
- Коцур Надія Іванівна, доктор історичних наук, професор, ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди», академік Міжнародної академії безпеки життєдіяльності;
- Юрій М. Ф., доктор історичних наук, професор, академік АН України, Чернівецький торговельно - економічний інститут Київського Національного торговельно - економічного університету;
- Циганенко Лілія Федорівна, доктор історичних наук, професор, Ізмаїльський державний гуманітарний університет, декан факультету української філології та історії, завідувач кафедри всесвітньої історії;
- Робак Ігор Юрійович, доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри суспільних наук, Харківський національний медичний університет;
- Нікітенко Костянтин Вікторович, доктор історичних наук, завідувач кафедрою менеджменту мистецтва, Львівська національна академія мистецтв;
- Дацків Ігор Богданович, доктор історичних наук, професор, Тернопільський національний економічний університет;
- Безаров О. Т., кандидат історичних наук, доцент, Чернівецький торговельно - економічний інститут Київського Національного торговельно - економічного університету;

Філософські науки

- Alatoon Mohammad Fayiz Ahmad, доктор філософських наук;
- Чікарькова М. Ю., доктор філософських наук, професор, кандидат філологічних наук, Чернівецький торговельно - економічний інститут Київського Національного торговельно - економічного університету;
- Андрієнко Олена Володимирівна, доктор філософських наук, професор, Донецький національний університет, доцент кафедри філософії;
- Дулін Петро Георгійович, доктор філософських наук, Миколаївський національний університет ім. В. Сухомлинського, завідувач кафедри філософії;

Правові науки

- Криницький Ігор Євгенович, доктор юридичних наук, професор, завідувач науково- дослідної лабораторії № 1, Науково-дослідний інститут фінансового права;
- Гумін Олексій Михайлович, доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри Кримінального права і процесу Навчально-наукового інституту права та психології Національного Університету «Львівська Політехніка»;
- Биков А. Н., кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник, вчений секретар Інституту законодавства Верховної Ради України;

Педагогічні науки

- Бельмаз Ярослава Миколаївна, доктор педагогічних наук, професор, завідувач кафедри іноземної філології, "Харківська гуманітарно-педагогічна академія" Харківської обласної ради;
- Власенко Катерина Володимирівна, доктор педагогічних наук, професор, Донбаська державна машинобудівна академія;
- Пріма Раїса Миколаївна, доктор педагогічних наук, професор, Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки;
- Кожевников Віктор Михайлович, доктор педагогічних наук, професор, Макіївський економіко-гуманітарний інститут;
- Тарнопольський Олег Борисович, доктор педагогічних наук, професор, завідувач кафедри прикладної лінгвістики та методики навчання іноземних мов, Дніпропетровський університет ім. Альфреда Нобеля;
- Полубоярина Ірина Іванівна, доктор педагогічних наук, доцент, Харківський національний університет мистецтв імені І. П. Котляревського;
- Амурський Е. Е., кандидат педагогічних наук, директор Інституту наукового прогнозування, академік МАБЕТ;
- Антонович Є. А., кандидат педагогічних наук, професор, завідувач кафедри графічного дизайну і реклами Інституту реклами;

Психологічні науки

- Волженцева Ірина Вікторівна, доктор психологічних наук, професор, завідувач кафедри психології Макіївського економіко-гуманітарного інституту;
- Симоненко Світлана Миколаївна, доктор психологічних наук, професор, завідувач кафедри психології розвитку і соціальних комунікацій Південноукраїнського національного педагогічного університету імені К.Д. Ушинського;
- Мурат Еліоз, Ondokuz Mayıs University, Yasar Dogu Faculty Of Sport;

Мистецтво та мистецтвознавство

- Станіславська Катерина Ігорівна, доктор мистецтвознавства, професор, Національна академія керівних кадрів культури та мистецтв;
- Сізова Олена Равільєвна, доктор мистецтвознавства, професор, Державна бюджетна освітня установа вищої освіти «Південно-Уральський державний університет мистецтв ім. П.І. Чайковського»;
- Прокопова Наталія Леонідівна, доктор культурології, доцент, декан факультету режисури і акторського мистецтва, Кемеровський державний інститут культури;
- Пучков Андрій Олександрович, доктор мистецтвознавства, професор, Київський університет імені Бориса Грінченка;
- Круль Петро Франкович, доктор мистецтвознавства, професор, завідувач кафедри інструментально-виконавського мистецтва Інституту культури і мистецтв Прикарпатського університету ім.В.Стефаніка;
- Прищенко Світлана Валеріївна, доктор наук у галузі дизайну, професор кафедри графічного дизайну і реклами Інституту реклами, член Спілки дизайнерів України;
- Русудан Кварацхелія, доктор мистецтвознавства, Кавказький Міжнародний університет, Грузія;
- Бадалов Олег Павлович, кандидат мистецтвознавства, Чернігівський інститут мистецтв та менеджменту культури Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв;
- Куц Євген Вадимович, кандидат мистецтвознавства, Національна академія керівних кадрів культури та мистецтв;

Філологічні науки

- Абрамович Семен Дмитрович, доктор філологічних наук, професор, академік АН Вищої освіти України, Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, завідувач кафедри слов'янської філології та загального мовознавства;
- Іваницька Наталія Борисівна, доктор філологічних наук, професор, Вінницький торговельно-економічний інститут КНТЕУ, завідувач кафедри сучасних європейських мов;
- Іліаді Олександр Іванович, доктор філологічних наук, професор, Кіровоградський державний педагогічний університет імені Володимира Винниченка;

Географічні науки

- Ільїн Леонід Володимирович, доктор географічних наук, професор, завідувач кафедри туризму та готельного господарства Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки;

Журнал зареєстровано в міжнародному каталозі періодичних видань
Ulrichsweb™ Global Serials Directory

Міжнародна індексація журналу:

РІНЦ SCIENCE INDEX

WORLDCAT

BIELEFELD ACADEMIC SEARCH ENGINE

RESEARCHBIB

CITEFACTOR

OPEN ACADEMIC JOURNALS INDEX

POLISH SCHOLARLY BIBLIOGRAPHY

GOOGLE SCHOLAR

РОЗДІЛ І. ПИТАННЯ ЕКОНОМІЧНИХ НАУК ТА СІЛЬСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА

УДК 69.003: 658.157: 330.33.01

ІННОВАЦІЙНО-АНАЛІТИЧНА ПЛАТФОРМА ФОРМАЛІЗАЦІЇ ЗМІСТУ ТА ПРОЦЕСІВ САНАЦІЇ ПІДПРИЄМСТВ – ВИКОНАВЦІВ БУДІВЕЛЬНО- ІНВЕСТИЦІЙНИХ ПРОЕКТІВ

Волошина Т. В., Ручинська Ю. М., Баличев О. Ю.

Київський національний університет будівництва і архітектури, Україна,
Київ

Стаття присвячена дослідженню еволюції, сучасного стану та можливим напрямкам розвитку інноваційно-аналітичної платформи формалізації змісту та процесів санації підприємств – виконавців будівельно-інвестиційних проектів під впливом сучасних концепцій Integrated Project Delivery (інтегрованої реалізації проекту) та Building Information Modeling (інформаційного моделювання у будівництві). Проаналізовано існуючий концептуальний підхід до терміну «санація» шляхом узагальнення існуючих підходів до визначення сутності процесів фінансового оздоровлення, розкрито їх сутність та економічну природу, яка обумовлює їх специфічність застосування для операційної діяльності підприємств будівельної галузі.

Ключові слова: санація, потенціал; будівельні підприємства; інвестиційний проект, стратегія підприємства, організаційна структура.

Волошина Т. В., Ручинская Ю. Н., Баличев О. Ю. Инновационно-аналитическая платформа формализации содержания и процессов санации предприятий - исполнителей строительно-инвестиционных проектов / Киевский национальный университет строительства и архитектуры, Украина, Киев

Статья посвящена исследованию эволюции, современного состояния и возможным направлениям развития инновационно-аналитической платформы формализации содержания и процессов санации предприятий - исполнителей строительно-инвестиционных проектов под влиянием современных концепций Integrated Project Delivery (интегрированной реализации проекта) и Building Information Modeling (информационного моделирования в строительстве). Проанализирован существующий концептуальный подход к термину «санация» путем обобщения определений содержания процессов финансового оздоровления, раскрыто их сущность и экономическую

природу, которая обусловливает специфичность их применения для операционной деятельности предприятий строительной отрасли.

Ключевые слова: санация, потенциал; строительные предприятия; инвестиционный проект, стратегия предприятия, организационная структура.

Voloshina T. V., Ruchynska J. M., Balychev O. Y. Innovative analytical platform for formalizing the content and processes of rehabilitation of enterprises - executors of construction and investment projects / Kiev National University of Construction and Architecture, Ukraine, Kiev

The article is devoted to the study of evolution, the current state and possible directions for the development of an innovative analytical platform for formalizing the content and processes of the rehabilitation of enterprises implementing construction and investment projects under the influence of modern concepts of Integrated Project Delivery (Integrated Project Implementation) and Building Information Modeling (information modeling in construction). The existing conceptual approach to the term "sanation" is analyzed by generalizing the definitions of the content of financial recovery processes, their essence and economic nature are revealed, which determines the specificity of their application for the operating activity of the construction industry enterprises.

Key words: sanation, potential; construction companies; investment project, enterprise strategy, organizational structure.

Вступ. Сучасний розвиток інформаційних технологій ознаменувався появою принципово нового підходу в архітектурно-будівельному проектуванні, що полягає у створенні комп'ютерної моделі нової будівлі, яка охоплює всі відомості про майбутній об'єкт – Building Information Model (BIM). Поняття інформаційного моделювання будівлі як засіб її параметризації було запропоновано професором Технологічного інституту Джорджії (Georgia Tech) Чаком Істманом (Chuck Eastman) у 1975 р. під назвою Building Description System (Система опису будівлі) [1]. Пізніше, у 1986 р., англієць Роберт Ейш (Robert Aish) вперше використав термін Building Modeling у його нинішньому розумінні при проектуванні Терміналу 3 в аеропорту Хітроу [2]. Також він вперше сформулював основні принципи інформаційного підходу у проектуванні: тривимірне моделювання; автоматичне отримання креслень; інтелектуальна параметризація об'єктів; відповідні об'єктам бази даних; розподіл процесу будівництва за тимчасовими етапами тощо. Термін BIM (Building Information Modeling) вперше з'явився у 1992 р. у роботі Г.А. ван Недервена (G.A. van Nederveen) і Ф.П. Толмана (F.P. Tolman) з Нідерландів [3]. Приблизно із 2002 р. концепцію Building Information Model перейняли розробники програмного забезпечення, зробивши це поняття одним із ключових у своїй термінології. Невдовзі BIM було узято на озброєння Bentley Systems, Autodesk и Graphisoft та ін. Надалі

абревіатура BIM увійшла до лексики фахівців із систем автоматизованого проектування і набула широкого розповсюдження в усьому світі.

Метою статті є створення економіко-управлінського інструментарію організації будівництва для методологічного обґрунтування та прикладного супроводу процесів санації підприємств – виконавців будівельно-інвестиційних проектів.

Виклад основного матеріалу. Розуміння того, як реально працює організація, де перебувають резерви підвищення ефективності, зараз важливо як ніколи. Але управлінський облік у багатьох компаніях залишає бажати кращого. А в кризовий момент від правильності оцінки бізнес-процесів може залежати конкурентна позиція компанії на ринку. Зменшення обсягів ринків жадає від більшості компаній зниження цін, тому необхідно абсолютно точно розуміти ту грань, за якої компанія починає працювати собі в збиток. При цьому такі умови, що змінюються, як курси валют, вартість робочої сили й матеріалів вимагають оперативності від існуючої системи реінжинірингу бізнес-процесів.

Багато компаній, розуміючи всю важливість даного питання, вже запровадили інформаційні системи, призначені для планування та обліку ресурсів. Однак не завжди ці системи дозволяють дати однозначна відповідь по напрямках удосконалювання діяльності. Адже важливо не тільки забезпечити моніторинг різних показників, але й забезпечити перехід від моніторингу до контролю, а потім - до аналізу та прийняття рішень по вдосконаленню системи превентивного антикризового менеджменту, що, в свою чергу, може інтерпретуватися як складовий елемент інформаційного забезпечення стратегії, орієнтованою на результат управління підприємством.

Зараз на ринку спостерігається вибухоподібне зростання інтересу до сучасних концепцій *Integrated Project Delivery* (інтегрованої реалізації проекту) та інструментарію *Business Intelligence* (BI), і це ще раз підтверджує важливість для компаній питань аналізу поточного стану бізнесу, виявлення та запобігання загроз та кризових ситуацій [4]. Однак не всі моделі BI дозволяють від аналізу цифр відразу перейти до вдосконалювання бізнес-процесів на основі превентивних заходів подолання ризику. Адже одна справа - проаналізувати взаємозалежність показників, і зовсім інше - визначити, що потрібно змінити в існуючих бізнес-процесах. Тому для забезпечення можливості переходу від аналізу показників до оптимізації існуючих процесів створений клас спеціалізованих інформаційних систем - процесних BI. Інструментарій даного класу дозволяє не просто здійснювати контроль та аналіз показників, а й забезпечувати візуалізацію існуючих ризиків бізнес-процесів, що дозволяє побачити "вузькі місця" і визначити заходи щодо їх попередження вже на ранній стадії діагностування та оцінки ступеню їх впливу.

У визначенні цільових орієнтирів ризик-менеджменту, що ґрунтуються на основних концептуальних положеннях санаційного менеджменту прийнято виділяти декілька ключових етапів:

- на першому етапі відбувається виявлення ризику з супутньою оцінкою вірогідності його реалізації і масштабу наслідків;

- на другому етапі здійснюється розробка ризик-стратегії з метою зниження вірогідності реалізації ризику і мінімізації можливих негативних наслідків;

- на третьому етапі вибираються методи і інструменти управління виявленим ризиком;

- на четвертому етапі проводиться безпосереднє управління ризиком;

- на завершальному етапі оцінюються досягнуті результати і корегується ризик-стратегія на основі застосованих стандартів. Здійснюється побудова нового регламенту управлінських дій.

Санаційний менеджмент являє собою процес накопичення інформації та прийняття рішень, що підтримується функціями планування, організації, мотивації і контролю та має широкий міждисциплінарний діапазон.

BIM може використовуватися як для позначення безпосередньо самої інформаційної моделі будівлі, так і для процесу інформаційного моделювання. Наприклад, компанія Graphisoft – автор широко розповсюдженого пакета ArchiCAD, запровадила термін VB (Virtual Building) – віртуальна будівля, який по суті є BIM. Іноді можна зустріти схоже за значенням словосполучення електронне будівництво (e-construction), що визначає BIM як процес генерації та управління даними єдиної інфраструктури впродовж її життєвого циклу, що відбувається із використанням спеціального програмного забезпечення динамічного моделювання будівель у тривимірному просторі та реальному часі, з метою зменшення втрат часу та ресурсів у проектуванні та будівництві. Цей процес відбувається у інформаційній моделі інфраструктури (також позначеній BIM), що включає в себе геометрію будівлі, просторові відношення, географічну інформацію, а також кількість та властивості компонентів інфраструктури тощо. Класифікація і особливості BIM [1]. Інформаційне моделювання будівлі – це комплексний підхід до зведення, оснащення, забезпечення експлуатації та ремонту будівлі, який передбачає збирання та комплексну обробку в процесі проектування всієї архітектурно-конструкторської, технологічної, фінансової та іншої інформації про будівлю з усіма її взаємозв'язками і залежностями. В інформаційному моделюванні будівля і все, що до неї відноситься, розглядається як єдиний об'єкт. Кожен елементарний модуль, об'єкт будівлі є просторовою інформаційною моделлю, яка пов'язана із базою знань, і у якій кожному елементу можна привласнити додаткові атрибути. Такі ознаки і переваги органічно впливають із глобальних відмінностей

знань від інформації – їх композитивність, ієрархічність, процедуральність та описовість [5]. Будівельний об'єкт відтоді проектується фактично як єдине ціле і зміна будь-якого його параметра тягне за собою автоматичну зміну інших, пов'язаних з ним параметрів і об'єктів, зміни креслень, візуалізацій, специфікацій, графіка будівництва тощо на всіх етапах життєвого циклу. У зв'язку з цим більш важливим стає вирішення проблеми оптимізації комунікаційного простору.

Формування мережевої структури дозволяє істотно економити на трансакційних витратах, так як діяльність учасників стає більш узгодженою та скоординованою, скорочується час на виробництво і розповсюдження товарів. Як наслідок, знижується вплив на всіх (або на більшість) учасників мережі чинників витрат і часу – базових критеріїв зростання цінності підприємства. Для успішного функціонування мережі недостатньо ідентифікувати і мотивувати до співпраці зацікавлені в спільному вирішенні конкретної задачі групи. Значна увага при проектуванні мережі повинна бути приділена створенню та відтворенню каналів комунікації між учасниками, без яких мережева структура приречена на провал. Потоки обміну ресурсами в мережах організуються принципово іншим чином, ніж в ієрархічних структурах, так як учасники пов'язані між собою не статусними зв'язками, а необхідністю спільного використання ресурсів.

Висновки. Інструментами реалізації і підтримки мережевої організаційної структури у будівництві стали концепції інтегрованої реалізації проекту (англ. IPD, Integrated Project Delivery) та інформаційного моделювання будівництва (англ. BIM, Building Information Modeling). Отже, IPD – це підхід до реалізації проекту, який інтегрує людей, технології, підприємства, а також практику, в один спільний процес, з метою використання вміння і знань всіх учасників так, щоб оптимізувати ефекти і збільшити цінність для інвестора через зниження витрат та збільшення продуктивності на етапах проектування, підготовки і реалізації інвестиції.

Література:

1. AS/NZS Risk Management Standart 4360 [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://www.riskmanagement.com.au>
2. Донець О. М. Використання міжнародних стандартів в управлінні ризиками / О. М. Донець, Т. В. Савельєва, Ю. І. Урецька – [Електронний ресурс]. - Режим доступу: www.knuba.edu.ua/doc/zbirnyk1/urss6_pdf/36-42.pdf
3. Кевін В. Найт Стандарт ISO 31000 на управління ризиком // Стандартизація сертифікація якість – 2009 – № 3, с. 6-8.
4. Кравченко В. Сучасні стандарти ризик-менеджменту: основа для побудови дієвої системи управління ризиками компанії [Електронний

ресурс] – Режим доступу: http://archive.nbuv.gov.ua/e-journals/PSPE/2008-1/Kravchenko_108.htm

5. Немчин М. С. Використання міжнародних стандартів ризик-менеджменту на вітчизняних підприємствах / М. С. Немчин, В. М. Хобта // Сучасний стан і проблеми інвестиційного розвитку – 2008 / Матеріали всеукраїнської науково-практичної конференції студентів і молодих вчених. – Донецьк, ДонНТУ – 2009, с. 35-36.

6. Чернишев Д. О. Формалізований алгоритм коригування рівня організаційно-технологічної надійності будівництва біосферосумісних об'єктів / Д. О. Чернишев // Науковий огляд. — 2017. — № 6(38). — С. 40—49.

7. Ружакова Г. М. Запровадження інструментарію вибору альтернатив реалізації будівельних проектів за функціонально-технічною надійністю організацій-виконавців / Г. М. Ружакова, В. О. Поколенко, Д. О. Приходько // Управління розвитком складних систем. - 2014. - Вип. 19. - С.104-108.

References:

1. "AS/NZS Risk Management Standart 4360", [Online], available at: <http://www.riskmanagement.com.au>

2. Donets, O. M. Saveleva, T. V. and Uretska, Yu. I. "Vukorustannja mizhnarodnix standartiv v upravlinni rizikami [The use of international standards in risk management]", [Online], available at: www.knuba.edu.ua/doc/zbirnyk1/urss6_pdf/36-42.pdf

3. Kevin W. Knight (2009) "Standart ISO 31000 na upravlinnya rizikom [Standard ISO 31000 on Risk Management]", Standartizatsiya sertifikatsiya yakist, vol. 3, pp. 6-8.

4. Kravchenko V. "Suchasni standarti rizik-menedzhmentu: osnova dlya pobudovi dievoyi sistemi upravlinnya rizikami kompaniyi [Modern standards of risk management: the foundation for building an effective system of risk management company]", [Online], available at: http://archive.nbuv.gov.ua/e-journals/PSPE/2008-1/Kravchenko_108.htm

5. Nemchin, M. S. and Hobta, V. M. (2009), "The use of international standards for risk management at domestic enterprises", Materiali vseukrayinskoyi naukovo-praktichnoyi konferentsiyi studentiv i molodih vchenih [Materials of the All-Ukrainian scientific-practical conference of students and young scientists – 2008], Donetsk, DonNTU, Ukraine, pp. 35-36.

6. Chernyshev, D. O. "Formalizovanyy alhorytm koryhuvannya rivnya orhanizatsiy-no-tekhnologichnoyi nadiynosti budivnytstva biosferosumisnykh obyektiv", Naukovyy ohlyad. — 2017. — vol. 6(38), pp 40—49.

7. Ryzhakova, G. M., Zaprovadzhennya instrumentariyu vyboru al'ternatyv realizatsiyi budivelnykh proektiv za funktsionalno-tekhnichnoyu nadiynistyu orhanizatsiy-vykonavtsiv/ Pokolenko V. O., Ryzhakova G. M.,

Prykhodko D. O. // Upravlinnya rozvytkom skladnykh system. - 2014. - Vyp. 19. - S.104-108

UDC 69.003: 658.157: 330.33.01

**DEVELOPMENT OF MODERN TOOLS AND SOFTWARE PRODUCTS
FOR INNOVATIVE PROVISIONING SERVICES FOR THE
CONSTRUCTION INDUSTRY**

PhD in Economical Sciences, Malykhyna O.

postgraduate student, Lugyna T., postgraduate student, Koval T.

Kiev National University of Construction and Architecture, Ukraine, Kiev

In order to improve the analysis and eliminate the disadvantages of functionally-developed special-purpose management systems by enterprises, which include innovation provision, it is necessary to create and develop a functional subsystem of analytical processing of information in them. The creation of such a subsystem comes from: the independent role of economic analysis and diagnostics in the management process; system approach to this function; is confirmed by the practice of development of functionally developed systems of special purpose management by producers, which showed local formation and implementation of partial analytical tasks is not able to provide an improvement in the formulation of analysis.

Key words: innovation, innovative potential; construction enterprises; investment project, enterprise strategy, organizational structure.

кандидат економічних наук, Малихіна О. М., аспірант, Лугина Т. С., аспірант, Коваль Т. С. Розробка сучасних інструментів та програмних продуктів інноваційного провайдингу для підприємств будівельної галузі / Київський національний університет будівництва і архітектури, Україна, Київ

З метою поліпшення аналізу та усунення недоліків функціонально розвинутих систем управління спеціального призначення підприємствами, до яких відноситься інноваційний провайдинг, представляються необхідними створення і розвиток в них функціональної підсистеми аналітичної обробки інформації. Створення такої підсистеми виходить із: самостійної ролі економічного аналізу та діагностики в процесі управління; системного підходу до цієї функції; підтверджується практикою розвитку функціонально розвинутих систем управління спеціального призначення продуцентами, що показала, локальне формування та впровадження часткових аналітичних завдань не спроможне забезпечити здійснене поліпшення постановки аналізу.

Ключові слова: інновація, інноваційний потенціал; будівельні підприємства; інвестиційний проект, стратегія підприємства, організаційна структура.

кандидат экономических наук, Малыхина О. М., аспирант, Лугина Т. С., аспирант, Коваль Т. С. Разработка современных инструментов и программных продуктов инновационного провайдинга для предприятий строительной отрасли / Киевский национальный университет строительства и архитектуры, Украина, Киев

С целью улучшения анализа и устранения недостатков функционально-развитых систем управления специального назначения предприятиями, к которым относится инновационный провайдинг, представляется необходимым создание и развитие в них функциональной подсистемы аналитической обработки информации. Создание такой подсистемы выходит из: самостоятельной роли экономического анализа и диагностики в процессе управления; системного подхода к этой функции; подтверждается практикой развития функционально-развитых систем управления специального назначения продуцентами, показывая, что локальное формирование и внедрение частных аналитических задач не способно обеспечить совершенствование и улучшение постановки анализа.

Ключевые слова: инновация, инновационный потенциал; строительные предприятия; инвестиционный проект, стратегия предприятия, организационная структура.

Introduction. The modern stage of functioning of the Ukrainian economy, characterized by the volatility of the external environment, increased competition, accelerated technology development, rapid growth in production and consumption, forms new demands for management systems and requires understanding the characteristics of the modern world and maximizing their full consideration. A mandatory requirement for the successful existence of enterprises is the availability of an effective management system that meets the conditions of uncertainty and is constantly adapting to them.

One of the reasons for the weak implementation of modern technologies in domestic practice is the lack of awareness of their features and advantages, as well as the lack of methodical tools for its implementation. Therefore, the theoretical coverage of the main approaches of innovation management, their careful analysis in comparison with traditional, as well as the development of methodological recommendations for practical implementation in order to form an innovative enterprise management system that will be flexible and effective in conditions of uncertainty of the economy.

Cost management includes project monitoring activities, resource planning, cost estimates, cost estimates and cost control. Cost management is based on the project cost accounting system, the accounting system for

asset accounting, debt, liability, tax payment, depreciation charge, material flow, procurement and sales, expected and real profits [1-3]. The cost factor is decisive both during the planning and implementation of the project, and at the stage of evaluation of its results. In today's crisis conditions, project cost management includes not only the tasks and procedures for the formation, control and execution of the approved project budget [4-6], but also constitutes a limitation of all project activities. The tendency of a ban in excess of the budget is increasing in any case, under any circumstances. Therefore, the project cost management concept begins to dominate other areas of knowledge and integrates strategic decisions that ensure the project is completed successfully. Project cost management includes processes that are required to maintain within the budget. The formation of the same budget is mainly focused on the cost of the resources needed to carry out works in the project, the calculation of the duration of these works, and the definition of the risks that will affect these indicators. Given the limitations on the impossibility of exceeding the budget, the decision-making space in such projects will also be limited. In addition, the emphasis can be changed on the cost management of complex organizational and technical systems [7].

The purpose of the article is to develop tools for information and analytical support for managing the process of making investment decisions. Proposed: multifunctional informational-analytical automated security; calendar of investment barriers; method of integration of budgeting systems; methodology of sales management (in housing construction); system of control of the investment project

Presenting main material. Innovative provider as in the system of process - oriented management of a construction enterprise has a strategic character and is based on the relevant principles:

- Subordination of the strategic objectives of the investment strategy to the strategic goals of innovation development.
- Variability and flexibility in relation to changes in the environment.
- Conformity of the investment strategy to the existing investment climate, directions of state regulation of innovation and investment processes taking into account development prospects.
- Parallel development of marketing and investment strategies for innovation development.
- The level of risk of investment decisions is taken.
- Sufficiency of investment resources for implementation of innovative development projects.
- Investment efficiency.

Typical factors influencing the process of making investment decisions in accordance with their theoretical generalization and degree of influence are determined: a) economics and management - the availability of certified ISO methods; availability of techniques for taking into account the stages of the life cycle; free access to external sources of investment; seasonality of

demand, raw materials, production; transition to serial construction; change of profit centers; deviation of actual indicators from planned ones; b) socio-psychological - emotional factors of the founder of the investment project and the investor; c) information - availability of information support system; Real-time project tracking of project dynamics; availability of software and control automation; d) external - the stability of the national currency; environmental friendliness; Requirements for project documentation structure and their cyclical change.

The analysis and evaluation of the financial activity of an enterprise is a diagnosis of its financial status, which allows to identify deficiencies and failures, identify and mobilize domestic economic reserves, increase revenues and profits, reduce production costs, increase profitability, improve the financial and economic activity of the enterprise as a whole. The method of multidimensional comparisons has become widespread in the economy of the enterprise, in particular in summarizing the work, evaluating the implementation of the plan, analyzing the financial condition of economic entities and their subdivisions. The application of this method is related to the complexity of the investigated economic phenomena and processes, their many-sidedness and ambiguity. In such conditions, it is not possible to give a complete assessment of these phenomena using one indicator. Therefore, a system of various indicators is used that need to be systematized and analyzed for rational management decisions.

It is taxonomic methods that have a powerful arsenal of systematization algorithms and are designed to solve this problem. When constructing a taxonomic index, a matrix of data is compiled from standardized attributes. Standardization allows you to get rid of the unit of measurement - both in value and in kind. To calculate the integral index of the financial state of the enterprise to the system of indicators should include the following: the share of costs in the proceeds from the sale; absolute liquidity ratio; coefficient of autonomy; coefficient of profitability of sold products; return on equity ratio; coefficient of return on equity; coefficient of financial dependence; coefficient of profitability of the main activity; operating profitability ratio; return on equity of working assets and net profit. An assessment of the financial condition of an enterprise using taxonomic analysis enables to monitor financial activity and determine an integral indicator of the level of financial condition of an enterprise. The proposed study provides an opportunity to obtain a fairly complete and unbiased information about such a state and the possible dynamics of the degree of influence of risks at all stages of the development company.

An analysis of modern software solutions for decision support has found that the creation of effective systems of support and decision making for management of significant social projects of social purpose requires an effective combination of well-proven in the field of organization of the construction of formal analytical methods and models (calendar network

models, statistical, stochastic, factor- analytical and investment analysis) with the benefits of subjective-computer methods that enable managers and recipients the decision to create a more realistic system-process model for the needs of organization of construction projects and to form the most visible and reliable model of organization of construction.

As the software environment of the created software, the MS Excel spreadsheet space has been adopted that will provide the user with the ease of use of the software product, visibility in the choice of alternatives to organizational and technological solutions and the ability to adapt to the needs of a specific construction project and the needs of both the investor, the customer and the leading executor of construction projects .

Conclusions. In terms of the effectiveness of the innovation process, the most significant is the stage of distribution, the so-called technology transfer. At this stage of the innovation process, the implementation of beneficial effects of innovation takes place, which determines the timely recoupment of the cost of innovation, the effectiveness of innovation proving in general.

At the enterprises of the construction industry, due to its specificity, the process of transfer of innovative technologies can be presented as a two-vector model. Diffusion of innovations takes place in two directions: horizontally and vertically. According to the vertical vector, the distribution of innovations in organizations that produce the same type of products or provide specialized types of work or services. The horizontal vector is the emergence and development of innovations in the integrated structures in accordance with the technological sequence of construction processes.

Література:

1. Бушуєв С. Д. Системна інтеграція підходів в управлінні будівельними проектами / С. Д. Бушуєв, О. О. Бойко // Управління розвитком складних систем. – 2016. – Вип. 26. – С. 43-48.
2. Гайда, А. Ю. Механизмы эффективного управления проектами в организационных системах с нечетко выраженными состояниями / А. Ю. Гайда, Т. А. Фарионова, М. В. Ворона // Управління розвитком складних систем. – 2016. – № 28. – С. 116 – 122.
3. Нечепуренко Д. С. Систематизація організаційно-технологічних факторів, які впливають на тривалість та вартість реалізації енергозберігаючих проектів комплексної реконструкції житлової забудови [Електронний ресурс] / Д. С. Нечепуренко // Стrojительство. Материаловедение. Машиностроение. Серия: Стародубовские чтения. – 2014. – Вип. 74. – С. 120-126. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/smmssc_2014_74_25
4. Поколенко В. О. Запровадження інструментарію вибору альтернатив реалізації будівельних проектів за функціонально-технічною надійністю організацій-виконавців / В. О. Поколенко, Г. М.

Рижакова, Д. О. Приходько // *Управління розвитком складних систем.* – 2014. – Вип. 19. – С.104-108.

5. Августин Г., Баратта А., Кашати Ф. *Вероятностные методы в строительном проектировании.* – М.: Стройиздат, 1988. – 584 с.

6. Чернишев Д. О. Застосування Wavelet-аналізу як прикладного інструментарію вияву та подолання невизначеності в проектах біосферосумісного будівництва / Д. О. Чернишев // *Управління розвитком складних систем.* – 2017. – № 31. – С. 196 – 201.

References:

1. Bushuyev S. D., Vojko O. O. (2016). *System integration of approaches in the management of construction projects. Management of the development of complex systems*, 26, 43–48.

2. Gayda Anatoliy, Farionova Tatyana & Vorona Mihail. (2016). *Mechanisms for effective project management in organizational systems with fuzzy conditions. Management of Development of Complex Systems*, 28, 116–122.

3. Nechepurenko, D. S. (2014). *Systematization of organizational and technological factors influencing the duration and cost of implementation of energy saving projects of complex reconstruction of residential development [Electronic resource]. Building. Materials Science. Mechanical engineering. Series: Starodubov Readings*, 74, 120–126. Access mode: http://nbuv.gov.ua/UJRN/smmsc_2014_74_25

4. Pokolenko V. O., Ry`zhakova, G. M., Pry`xod`ko D. O. (2014). *Implementation of tools for choosing alternatives for implementing construction projects according to the functional and technical reliability of implementing organizations. Management of the development of complex systems*, 19, 104–108.

5. Avgusti G., Baratta A., Kashiati F. (1988). *Probabilistic methods in construction design.* Moscow: Stroyizdat, 584.

6. Chernyshev Denys. (2017). *Application of wavelet-analysis as applied tools of identification and overcoming uncertainty in projects of biosphere-compatible construction. Management of development of complex system*, 31, 196 – 201.

UDC 658 +69.003

MODELS OF TARGET SELECTION OF REPRESENTATIVE INDICATORS OF ACTIVITIES OF CONSTRUCTION ENTERPRISES: THE ETYMOLOGY AND TYPOLOGY OF DIAGNOSTICS SYSTEMS**PhD in Economical Sciences, Marchuk T.**

Kyiv National Economics University named after Vadym Hetman, Ukraine, Kyiv

This paper deals with important scientific and applied task of opening, creation and implementation of instrumentation functional-economic diagnostic of the investment construction project, which is submitted to and investigated how mobile the organization (enterprise) the specific type. As the first component introduced by the author of the methodical-analytical system of functional economic diagnostics of the ICP developed a model of the "Construction project of mobile business". On the basis of modernization of the content of the operating investment construction project (ICP) system model proposes the formation of organizational structures of management of the ICP in the mobile enterprise to carry out on the basis of integration "constructs OMS ICP" - fragments of OMS mobile enterprise at various levels. The basis of the control cores created OMS MP ICP is a project office that coordinates the work of analytical groups on the average level of OMS and matrix-equipped units on the lower level of implementation of the ICPS.

Key words: investment-construction project for mobile construction organizations (MCO), functional-economic diagnosis (the FED), the operating system, "constructive" organizational structure of the ICP management.

кандидат экономических наук, Марчук Т. С. Модели целевого выбора представительных показателей деятельности строительных предприятий: этимология и типология диагностических систем / Киевский национальный экономический университет им. Вадима Гетмана, Украина, Киев

В статье предложено решение актуальной научно-прикладной задачи создания и внедрения инструментария функционально-экономической диагностики инвестиционного строительного проекта, который презентуется и исследуется как мобильная организация (предприятие) специфического типа. В качестве первой составляющей методико-аналитической системы функционально-экономической диагностики инвестиционно-строительного проекта (ИСП) разработана модель «Строительный проект - мобильное предприятие» (СП-МП). На основе модернизации содержания операционной системы ИСП модель предлагает формирование организационных структур управления (ОСУ) ИСП в формате мобильного предприятия осуществлять на базе интеграции «конструктивов ОСУ ИСП» - фрагментов ОСУ мобильного

предприятия на разных уровнях. Основу управляющего ядра создаваемой ОСУ МП ИСП составляет проектный офис, координирующий деятельность аналитических групп на среднем уровне ОСУ и матрично-упорядоченными подразделениями на нижнем уровне реализации ИСП.

Ключевые слова: инвестиционно-строительный проект (ИСП), мобильная строительная организации (МСО), функционально-экономическая диагностика (ФЭД), операционная система, «конструктив» организационной структуры управления ИСП.

кандидат економічних наук, Марчук Т.С. Моделі цільового вибору репрезентативних індикаторів діяльності будівельних підприємств: етимологія та типологія систем діагностики / Київський національний економічний університет ім. Вадима Гетьмана, Україна, Київ

В статті вирішено актуальну науково-прикладну задачу започаткування, створення та впровадження інструментарію функціонально-економічної діагностики інвестиційного будівельного проекту, який презентується і досліджується як мобільна організація (підприємство) специфічного типу. В якості першої складової запровадженої автором методико-аналітичної системи функціонально-економічної діагностики інвестиційно-будівельного проекту (ІБП) розроблено модель «Будівельний проект - мобільне підприємство» (БП-МП). На основі модернізації змісту операційної системи ІБП модель пропонує формування організаційних структур управління (ОСУ) ІБП у форматі мобільного підприємства здійснювати на базі інтеграції «конструктивів ОСУ ІБП» - фрагментів ОСУ мобільного підприємства на різних рівнях. Основу керуючого ядра створюваної ОСУ МП ІБП складає проектный офіс, що координує діяльність аналітичних груп на середньому рівні ОСУ та матрично-упорядкованими підрозділами на нижньому рівні реалізації ІБП.

Ключові слова: інвестиційно-будівельний проект (ІБП), мобільна будівельна організації (МБО), функціонально-економічна діагностика (ФЕД), операційна система, «конструктив» організаційної структури управління ІБП.

Actuality of topic. System transformations in the construction industry have formed a new economic environment that determines the conditions for the functioning of construction organizations, which are related to the need to solve a number of complex tasks: from changing the business philosophy to finding new models of economic behavior. Today, construction companies operate in extremely dynamic, highly competitive and unpredictable conditions, which requires the application of effective and efficient management approaches that would maximize the symbiosis of situational, system, dynamic, structural, process, functional management. It is about the development of the latest management tools - functional and economic

diagnostics (FED), which is based on the concept that the FED is considered as a process that is a sequence of certain completed stages of evaluation and identification of the retrospective, current and prospective state of the enterprise in order to form an information base for development of preventive, sanitation and reactive management decisions.

Problem aspects of diagnostics of various types of activities, spheres, states, and parameters of the functioning of enterprises are discovered in the works of domestic and foreign scientists, in particular such scientists as Fayol A. [1], Solovyov V.P. [2], Naumenko E.O. [3], Spotkay D.V. [4] and others [5-7]. Noting the scientific and practical significance of the contributions of the named scientists, it should be noted that the analysis of available scientific works showed the depth and complexity of the problems of functional and economic diagnostics of contracting enterprises related to the need to consider many factors in the process of forming managerial decisions, namely: macroeconomic factors, technical and economic indicators of the IPS, the realization of the project by the developer company, production capacities of the executing enterprises, demand for finished construction products, influence of stakeholders on the project, existing risks, etc.

The purpose and tasks of the study. The purpose of the work is to create a methodological and analytical tool for functional and economic diagnostics of an investment construction project (ICP), which in organizational, structural and managerial context is presented and explored as a mobile enterprise (ME) of a specific type, which, according to the content and stages of functional and administrative activity, is subordinated to the vital construction cycle cycle.

Presentation of the main research material. Economic diagnostics recognizes the nature of violations in one of the areas where business entity operates - economic. In this case, the subject of the economy is considered as a complex system consisting of interconnected elements that do not function autonomously.

In carrying out the economic diagnostics of the company's activities, it is necessary to conduct a diagnosis of the competitive positions of the industry in which the enterprise operates, its potential diagnostics, assessment of the value of the enterprise as an integral property complex, management and financial diagnostics, diagnostics of economic security and economic culture.

Such a sequence of works will make it possible to assess the activities of the enterprise, provide an accurate and reliable generalized assessment of its condition, as well as the possibility of making effective decisions on its further functioning. That is why the basic economic diagnostics, on the basis of which a portfolio of strategies for the further development of the enterprise should be developed, forms its economic security, increases competitiveness and adaptability, makes the production system more flexible and creates conditions for increasing its efficiency and effectiveness.

Diagnostics plays an important role in the development and adjustment of the main planning indicators of the enterprise in the conditions of the variability of the environment, when for professionals it is necessary to systematically evaluate the change in each situation, the rapid introduction of adjustments to the plans of the enterprise.

An important role of diagnostics belongs to the preparation of information for the development and substantiation of managerial decisions. Decisions which are based on the results of economic diagnostics contribute to the rational use of resources.

The quality of diagnostics depends on the right choice and justification of the company's development strategy, which should reflect not only the orientation in solving the problems of the business entity, but also its real possibilities (financial, industrial, organizational), and also take into account possible changes in the external environment.

Diagnosis can be carried out in the following areas of research: marketing; finances; production activity; frames and control system; general efficiency of the enterprise. Thus, the structural components of economic diagnostics of the state of the enterprise are:

1. Evaluation of market positions of the enterprise, which includes:

- diagnostics of the competitive environment of the enterprise;
- diagnostics of competitiveness of the enterprise;
- diagnostics of competitiveness of the enterprise's products.

2. Evaluation of the internal state of the enterprise, which includes:

- diagnostics of production potential of the enterprise;
- financial diagnostics of the enterprise;
- management diagnostics;
- diagnostics of corporate culture.

3. Diagnostics of economic safety of the enterprise and estimation of its cost.

Consequently, diagnostics is an important element in the enterprise management system, an effective means of identifying reserves in the face of limited time and time, the basis for developing and adjusting plans and management decisions, and monitoring their implementation.

The diagnosis, which so far is most often used in the context of technical and medical vocabulary, is becoming increasingly widespread in the management of economic processes and phenomena. And since the diagnosis of the economic parameters of the object in the conditions of market relations, which are associated with high risk, and with the instability of the environment, becomes regular, then there is a need to allocate economic diagnostics in an independent specific function of management.

The generalization of the basic provisions of modern management concepts that explicitly or indirectly investigate the problem of diagnostics at the micro level allows us to move away from a thesis that is unconditional in all scientific works: diagnostics (from the Greek: Diagnosis = dia + gnosis) is

the determination of the objective state of the selected parameters in the enterprise's activity in relation to the goals and objectives set, the study of deviations from the normal state of the object of diagnosis, the causes of these deviations, the duration of their occurrence, their interpretation for the formation of conclusions and recommendations. Existing conceptual, theoretical and methodological and applied developments in the field of diagnostics are characterized by a large variety of methodological, normative-criterial and identification support, lack of uniformity and universality in the diagnosis of identical objects, ignoring all essential components during the implementation of target diagnostics of enterprises as open economic systems. With this in mind, differences in classification (due to different purposes, objects and tools of managerial influence) are distinguished between diagnostics, monitoring, economic analysis and the system of information provision. If we are talking about the typology of the concept of "diagnosis" at the level of enterprise activity, then the literature deals with: economic, informational, analytical, management, crisis management, consulting and advisory, fundamental, regulatory, symptomatic, research, express diagnostics and other definitions, which testifies the lack of unity and comprehensiveness of the interpretation of this category.

The need for managerial analysis is determined by several factors: the performance of the enterprise does not meet the expectations of shareholders (owners); it is necessary to identify management problems, which are the reasons for the decrease of efficiency of activity; it is necessary to stimulate the growth of the efficiency of the enterprise; there are difficulties in identifying problem areas of the enterprise; there are no resources required to study the enterprise management system; it is necessary to identify the internal resources and opportunities that can be considered as strengths and weaknesses of the enterprise, assess their importance and determine which of them can become the basis of competitive advantage. Management analysis is a process of complex analysis of internal resources and capabilities of the enterprise, aimed at assessing their availability and compliance with the goals and objectives (in particular, the strategic objectives of ensuring and maintaining the competitive advantages of the enterprise), assessing the current state of the enterprise, its strengths and weaknesses, identifying strategic issues.

Conclusions and further research. Based on the analysis of the main paradigms of economic research using the methodology of interparadigm synthesis, it has been established that the position of scientists regarding the interpretation of the category "diagnostics" has been shown by the ambiguity and diverse orientation of its understanding at the micro level. It is determined that the category is etymologically of medical origin in the sense of recognition, identification of the state of things, that is, the establishment of a diagnosis. The definition of the role and place of diagnostics in the management system of the enterprise remains to be discussed, since: a) the

diagnostics is simultaneously considered as a tool, a function, a management method, as a system of information support, etc .; b) there is no certainty as to which stage of the management process is implemented diagnostics; c) understanding of the purpose of diagnostics in the management system of an enterprise is complicated due to its widespread identification with monitoring, economic analysis, information support system; d) the transformation of requirements for diagnostics in the framework of complication of enterprise management systems is practically not considered.

The model of the diagnostics of the level of potential of MCO, which is distinguished by taking into account the leading potential factors (competitiveness, investment attractiveness and ability to develop an enterprise), and gives an opportunity to evaluate the company's perspective with the help of FED components for the implementation of extended functional influence both within the IBO system and within other subject-oriented ICP control systems.

Література:

1. Файоль А. *Общее и промышленное управление* / А. Файоль // *Управление – это наука и искусство*. – М. : Республика, 1992. – 352 с.
2. Соловьев В. П. *Инновационная деятельность как системный процесс в конкурентной экономике* / В. П. Соловьев. – Киев: Феникс, 2006. – 560 с.
3. Науменко Е. О. *К вопросу о моделях управления инновационным процессом на предприятии в современных условиях* / Е. О. Науменко // *Политематический сетевой электронный научный журнал Кубанского государственного аграрного университета*. – 2006. – № 20(04). – С. 1-17.
4. Споткай Д. В. *Управление инновационным процессом на предприятии [Электронный ресурс]* / Д. В. Споткай // *ФЭН-Наука*. – 2012. – № 6. – С. 1-2.
5. Чернишев Д. О. *Формалізований алгоритм коригування рівня організаційно-технологічної надійності будівництва біосферосумісних об'єктів* / Д.О. Чернишев // *Науковий огляд*. — 2017. —№ 6(38). — С. 40—49.
6. Шумпетер Й. *Теория экономического развития* / Шумпетер Йозеф Алоиз. – М.: Прогресс, 1982. – 174 с.
7. Niek D du Preez. *An Innovation Process Model for Improving Innovation Capability [Электронный ресурс]* / Niek D du Preez, Louis Louw, Heinz Essmann // *Journal of High Technology Management Research*. – 2014. – No. 26. – P. 1-24.

References:

1. Fayol, A. (1992), *Obshcheye i promyshlennoye upravleniye [General and industrial management]*, *Upravleniye – eto nauka i iskusstvo*, Respublika, Moscow, Russia, 352 p.

2. Solovyev, V. P. (2006), *Innovatsionnaya deyatel'nost' kak sistemnyy protsess v konkurentnoy ekonomike* [The innovation activity as a system process in a competitive economy], Fenik, Kyiv, Ukraine, 560 p.
3. Naumenko, Ye. O. (2006), —To the issue of the model of innovative process management in the enterprise in modern conditions, *Politematicheskii setevoy elektronnyy nauchnyy zhurnal Kubanskogo gosudarstvennogo agrarnogo universiteta*, no. 20(04), pp. 1-17.
4. Spotkay, D. V. (2012), —The management of innovative processes at the enterprise, *FEN-Nauka*, no. 6, pp. 1-2.
5. Chernyshev, D. O. (2017) "Formalizovanyy alhorytm koryhuvannya rivnya orhanizatsiyno-tekhnologichnoyi nadiynosti budivnytstva biosferosumisnykh obyektiv", *Naukovyy ohlyad*. — vol. 6(38), pp 40—49.
6. Shumpeter, Y. (1982), *Teoriya ekonomicheskogo razvitiya* [The theory of economic development], Progress, Moscow, Russia, 174 p.
7. Niek D du Preez, Louis Louw, Heinz Essmann (2014), —An Innovation Process Model for Improving Innovation Capability, *Journal of High Technology Management Research*, no. 26, pp. 1-24.

УДК 338.439

КЛЮЧОВІ АСПЕКТИ ЕКСПОРТУ ДО США ТА КАНАДИ ПРОДУКТІВ ХАРЧУВАННЯ З УКРАЇНИ

кандидат економічних наук, Мельничук Л. С., Латковська О. С.,
Крисенко О. О.

Чорноморський національний університет імені Петра Могили, Україна,
Миколаїв

Проаналізовано перспективи експорту українських виробників до США та Канади на прикладі продуктів харчування. Виявлено основні вимоги та перешкоди щодо виходу національних компаній на міжнародні ринки. Акцентовано увагу на специфічних особливостях країн, які слід враховувати експортерам для отримання доступу на їх ринки. Визначено послідовність дій для підприємств у процесі виходу на ринки збуту США та Канади. Проаналізовано можливості участі української компанії у державних закупівлях США.

Ключові слова: експорт, українські підприємства, державні закупівлі, продукти харчування, вимоги.

Кандидат экономических наук, Мельничук Л. С., Латковская Е. С., Крысенко О. А. Ключевые аспекты экспорта в США и Канаду продуктов питания с Украины / Черноморский национальный университет имени Петра Могили, Украина, Николаев

Проанализированы перспективы экспорта украинских производителей в США и Канаду на примере продуктов питания.

Выявлены основные требования и барьеры относительно выхода национальных компаний на международные рынки. Акцентировано внимание на специфических особенностях стран, которые следует учитывать экспортерам для получения доступа на их рынки. Определена последовательность действий для предприятий в процессе выхода на рынки сбыта США и Канады. Проанализированы возможности участия украинской компании в государственных закупках США.

Ключевые слова: экспорт, украинские предприятия, государственные закупки, продукты питания, требования.

PhD in Economical Sciences, Melnychuk L. S., Latkovska O. S., Krysenko O. A. The key export aspects of food products from Ukraine to the USA and Canada / Black Sea National University named Petro Mohyla, Ukraine, Mykolaiv.

The export prospects of Ukrainian producers to the USA and Canada on the example of food products are analyzed. The main requirements and barriers regarding the entry of national companies into international markets are revealed. Attention is focused on the specific features of countries that exporters should take into account in order to gain access to their markets. A sequence of actions for enterprises in the process of entering the markets of the USA and Canada was determined. Possibilities of participation of the Ukrainian company in the state purchases of the USA are analyzed.

Key words: export, Ukrainian enterprises, government purchases, food products, requirements.

Вступ. Приєднання України до Угоди про державні закупівлі СОТ у травні 2016 р (The Agreement on Government Procurement (GPA) [1] та дія з 1 серпня 2017 р Угоди про вільну торгівлю України з Канадою [2], надало можливостей доступу вітчизняним підприємствам розширити обсяги експорту через вихід на ринки цих країн. Особливо цікавими є можливості для виробників органічної продукції, оскільки ринки цієї продукції в США та Канаді показують стрімке зростання за останні роки. Найбільш запитувані товари – свіжі овочі та фрукти. Обсяги канадського та американського органічного імпорту постійно збільшуються, тому що споживачі готові платити за органічні продукти дорожче. Націнка може сягати 90-300%. Найвищу маржу можна отримати на органічних соках та йогуртах. Важливо, що американський органічний сертифікат діє і в Канаді також.

Однак, скористатися новими можливостями зможуть лише ті підприємства, які здатні швидко реагувати, оцінювати майбутні переваги, приймати рішення та мобілізувати необхідні ресурси. Важливо правильно встановити послідовність дій, щоб не витратити час і ресурси на здійснення непотрібних заходів чи проведення аналізу не тих показників тощо.

В економічній літературі питання стратегічного управління збутом на основі комплексного, системного, ситуаційного і програмно-цільового підходів розглядаються у працях таких відомих вчених, як Балабанова Л. В., Горлачук В. В., Маркіна І. А., Сліпенький В. В., Холод В. В. Використанню маркетингового підходу приділяють увагу Ассель Г., Белявцев М. І., Еткінсон Дж., Куденко Н. В., Шубін О. О., Шульгіна Л. М. Однак питанням стратегічного управління збутом вітчизняних підприємств-виробників з метою розширення міжнародних ринків збуту, розширення кола споживачів, посилення конкурентних переваг у сфері збуту продуктів харчування в останні роки приділялося дуже мало уваги. Протягом тривалого часу багато міжнародних ринків були практично закриті для українських виробників харчової галузі, тому дослідження такого роду не проводились.

Метою статті є розробка рекомендацій для вітчизняних підприємств-виробників щодо використання можливостей збуту їх продукції на ринках США та Канади.

Виклад основного матеріалу. Статистичні дані щодо товарообігу між Україною та США свідчать про те, що українські виробники вже активізувалися у напрямку співпраці з США. Так, за даними Державної служби статистики України, за січень – серпень 2017 року обсяг експортних поставок товарів з України до США склав 552,3 млн. дол. (зростання на 200% порівняно з аналогічним періодом 2016 року). Обсяг експорту з України до Канади за 1 півріччя 2017 року склав 22,7 млн.дол.США (зростання на 76,3% порівняно з аналогічним періодом 2016 року). [3] Зауважимо, що це зростання експорту до Канади відбулося до введення в дію Угоди про вільну торгівлю, а це означає, що за наступне півріччя слід очікувати значно більших показників експорту.

Щорічно Канада витрачає близько 15 млрд канадських доларів на закупівлі. Ринок державних закупівель Сполучених Штатів за окремими оцінками складає 300 млрд. дол. на рік (180 млрд. дол. на федеральному рівні та 120 млрд. дол. на рівні штатів). [4]

Доступ до державних закупівель в США в рамках дії Угоди про державні закупівлі СОТ можливий на двох рівнях: федеральному та регіональному.

На федеральному рівні відбуваються закупівлі товарів та послуг для потреб федеральних органів влади, за винятком: поштових послуг та пасажирських залізничних перевезень, окремих товарів для потреб Міністерства оборони США). Відсоток закупівель для потреб Міноборони складає 65-80% від загального обсягу щорічних федеральних закупівель США, які покриває дія Угоди про державні закупівлі СОТ. З метою отримання можливості участі в державних закупівлях США потенційний постачальник повинен зареєструватися в Системі управління підрядами. Реєстрація та доступ до системи є безкоштовними. Загальна інформація про федеральні закупівлі вартістю понад 25 тис. дол., порядок

обов'язкової (безкоштовної) реєстрації, оголошення про закупівлі, повідомлення про присудження контракту, роз'яснення та відповіді на питання потенційних учасників тендерів тощо розміщуються на федеральному порталі [5]. Портал також містить окремих розділ з відеоматеріалами та покроковими інструкціями для потенційних учасників державних закупівель.

На регіональному рівні закуповуються ті ж товари та послуги, що й на федеральному рівні для потреб регіональних органів влади в 37 штатах та деяких установ федерального значення (наприклад, портові управління Нью-Йорку та Нью-Джерсі), за винятком окремих транспортних проектів). Кожен з штатів розміщує інформацію щодо потреб в закупівлях на офіційних веб-ресурсах (зведена інформація розміщена на сайті Офісу торговельного представника США: [6];

Крім цього, участь у державних закупівлях в США вітчизняних виробників також можлива через механізм субпідрядника (таку можливість надає Управління служб загального призначення США (U.S. General Services Administration [7]), разом з чіткими роз'ясненнями функціонування такого механізму.

З метою надання сприяння та ознайомлення вітчизняного бізнесу з новими можливостями, було створено Офіс GPA [8], який підтримує та консулює українських експортерів з питань участі в публічних закупівлях країн GPA та імпортерів з країн - учасниць GPA щодо їх участі в публічних закупівлях в Україні. Також в Україні з 2016 року діє Канадсько-Український проект з підтримки торгівлі та інвестицій CUTIS для допомоги українському малому та середньому бізнесу виходити на канадський ринок. [9] Це проект технічної допомоги, який фінансується урядом Канади.

Розглянемо детальніше механізми та процедури участі підприємств у державних закупівлях США та Канади.

Потенційний експортер продукції до США має виконати наступні основні вимоги:

- 1) обов'язкову реєстрацію підприємства на сайті FDA;
- 2) пошук агента на території США, який буде виконувати функції контакт-пункту на території США, а також ряд інших функцій, передбачених законодавством США.

- 3) розробити Належну виробничу практику, яка буде являти собою комплекс санітарних і виробничих норм, обов'язкових для даного виробника.

Під час реєстрації підприємства в системі FDA окремим етапом є підтвердження виробником продуктів харчування дотримання у процесі виробництва, транспортування й зберігання Належної виробничої практики (Current Good Manufacturing Practice for foods).

Підтвердження під час реєстрації відповідності правилам Належної виробничої практики накладає на виробника відповідальність (включно

до кримінальної) у випадку виявлення FDA в процесі подальших можливих заходів перевірки фактів недотримання Практики. На стадії реєстрації заходи перевірки не проводяться, підтвердження відповідності здійснюється шляхом самодекларування.

4) здійснити належне маркування продукції, що містить:

- найменування продукту (з урахуванням обмежень за номенклатурою продукції);
- назву, адресу й телефон виробника та/чи дистриб'ютора продукту;

- перелік інгредієнтів продукції (в порядку спадання їх частки);

- вагу (в метричній та англійській системі виміру);

- інформацію про харчову цінність продукту;

- інформацію про країну походження продукції;

- інформацію про можливі алергічні реакції;

Деталізована інформація з питань маркування міститься у Практичному керівництві [10], що підготувало FDA.

Кожне підприємство, що має інноваційний потенціал і прагне прискорити свій розвиток, при розгляді можливостей виходу на нові ринки має починати з аналізу власної продукції – її асортименту, якості, наявних і перспективних обсягів виробництва та реалізації тощо.

Для прикладу ми проаналізували експортні можливості компанії «Чумак» для участі у державних закупівлях США з огляду на наявні обсяги виробництва та реалізації за кожним видом продукції, що вже експортується до Америки за 2016 рік та за I півріччя 2017 р.

Проведений аналіз наведених даних на сайті компанії за 2016 рік [11], а також моніторинг наявного асортименту продукції у супермаркетах м. Києва та м. Миколаєва дозволяє зробити висновок, що на цей час ПАТ «Чумак» динамічно розвивається та нарощує обсяги виробництва. Компанія є однією з провідних за позиціями «кетчуп» та «майонез» на ринку України, але монопольного становища, очевидно, не займає (наведені обсяги виробництва не є достатньо великими та асортимент продукції не повністю представлений у супермаркетах).

Майже половину (45%) готової продукції компанії складають вироби з томатної сировини - кетчупи і томатний сік. Враховуючи те, що Америка на цей час залишається світовим лідером з виробництва томатів (№2 в світі та після Китаю, раніше була №1), вважаємо високо ймовірним захист національного виробника томатної продукції, а потребу в імпорті цієї продукції - низькою. Крім того, сировину для виготовлення кетчупів і томатного соку компанія «Чумак» закуповує у монополіста українського ринку, що означає низькі можливості впливу на ціну сировини. Відповідно, можливості експорту томатної продукції «Чумак» до Америки через держзакупівлі оцінюємо як незначні.

Вагому частку (24%) у випуску продукції ПАТ «Чумак» займає майонез. Він є продуктом, що цікавить США і там не виробляється, а

також забезпечує високу маржу. Тому, за умов збільшення обсягів виробництва, цей продукт має високі експортні шанси через держзакупівлі.

Позиція «Овочі консервовані без оцту» (займає 14% від обсягу виробництва «Чумак») представлена у супермаркетах Америки українським виробником «Ніжин», а також компанією «Чумак». Відгуки по продукції неоднозначні: є зауваження щодо смакових якостей, а також щодо високої ціни. Основні споживачі — колишні мешканці України, РФ та Білорусі, що не є переважною часткою населення. З урахуванням зростання популярності органічної продукції (+5% ринку щорічно), переважно свіжих овочів та фруктів, очевидно, попит на консервовану продукцію спадатиме. Однак, оскільки консервована продукція має порівняно довгий термін зберігання, вона може бути цікавою для держзакупівель, напр., для потреб армії чи в'язниць. Отже, дана позиція, на нашу думку, має середні експортні шанси і лише за умов збільшення обсягу виробництва.

Макаронні вироби ПАТ «Чумак» мають частку 16% від обсягу виробництва компанії і представлені у різних найменуваннях: лапша, спагеті, ракушки, пера, метелики, павутинка, спіральки, вермішель. Вважаємо, що з цих виробів мають певні експортні можливості «спагеті», оскільки вони є предметом масового споживання та їх назва англійською широко відома, однак через брак даних про маржу за даним видом продукції, нам важко оцінити точніше. Також тут треба взяти до уваги конкуренцію з боку італійських виробників.

Оскільки олія соняшникова і соуси не представлені зовсім у таблиці обсягів виробництва основних видів продукції на сайті компанії, можна зробити висновок, що їх частка поки що незначна. Позиція «Олія соняшникова» не має попиту в США, виготовляється не на власних потужностях ПАТ «Чумак», тому має низьку маржу і для експорту не розглядається. Позиція «Соуси» потребує більш детальної інформації від компанії для вивчення можливостей експорту.

Після такого попереднього аналізу, необхідно розглянути фінансові показники за відібраними позиціями продукції, а саме: собівартість (включаючи транспортні витрати), прибутковість, рентабельність, можливі розміри маржі на одиницю продукції тощо.

Наступним етапом аналізу можливостей виходу на новий ринок збуту буде детальне вивчення вимог щодо сертифікації продукції та виробництва. Слід розглянути наявні сертифікати підприємства, співставити їх з необхідними і визначитися з необхідністю підготовки того чи іншого сертифікату. Підготовка сертифікату на продукт може займати багато часу (від 1 місяця до 3-х) в залежності від необхідності проведення вузькоспеціалізованих аналізів: наприклад, є спеціальні аналізи з мікробіології, які в Україні не проводяться через відсутність необхідного обладнання.

Також потрібно дізнатися та враховувати такі специфічні аспекти як особливості ведення бізнесу та бізнес-культури країни, Наприклад, канадці дуже консервативні, як правило, бажають контактувати з однією певною особою, повільно вибудовують стосунки й комунікації. Існують певні стандарти та процедури розгляду пропозицій, яких чітко дотримуються компанії: так, зустрічі відбуваються за попередніми домовленостями, за наявності інформації та презентації компанії.

Висновки. Привабливість експорту продукції до США та Канади полягає у декількох основних аспектах: велика ємність цих ринків, потужна діаспора споживачів української продукції, великий обсяг платоспроможного попиту. Процес виходу на зарубіжні ринки США та Канади займає багато часу, зусиль і коштів, але й винагорода у кінцевому підсумку буде чималою. Успішність проходження всіх етапів процесу виходу на міжнародні ринки такого рівня залежить, насамперед, від правильного визначення послідовності дій, своєчасного та якісного виконання встановлених вимог та гнучкості і спритності компанії за необхідності термінового прийняття рішень чи швидкої мобілізації потрібних ресурсів. Значне зростання експорту з України до США та Канади свідчить про існуючий платоспроможний попит, зацікавленість в українській продукції та, головне, про наявний потенціал українських виробників та їх бажання і вміння знаходити потрібні контакти та виходити на нові потужні ринки збуту.

Подальші дослідження можуть бути спрямовані на моніторинг структури та обсягів експорту до США і Канади за такими показниками, як частка експорту малих, середніх, великих підприємств; динаміка галузевої структури експорту; канали розподілу експортної продукції; зміни в структурі споживання в країнах-імпортерах тощо.

Література:

1. Угода про державні закупівлі COT 2016 р (The Agreement on Government Procurement (GPA) – [Електронний ресурс].- Режим доступу: https://www.wto.org/english/tratop_e/gproc_e/memobs_e.htm
2. Угода про вільну торгівлю між Україною та Канадою – [Електронний ресурс].- Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/en/124_052-16
3. Офіційний сайт Державної Служби статистики України.- [Електронний ресурс].- Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua>
4. Торговельно-економічне співробітництво між Україною та Канадою - [Електронний ресурс].- Режим доступу: <http://canada.mfa.gov.ua/ua/ukraine-%D1%81%D0%B0/trade>
5. Федеральний портал США (U.S. Federal Business Opportunities) [Електронний ресурс].- Режим доступу: <http://www.fbo.gov/>

6. Офіс торговельного представника США [Електронний ресурс].- Режим доступу: <https://ustr.gov/issue-areas/government-procurement/additional-information-on-US-Procurement#Subcentral>
7. Управління служб загального призначення США (U.S. General Services Administration [Електронний ресурс].- Режим доступу: <http://www.gsa.gov/portal/category/108219>
8. Офіс GPA [Електронний ресурс].- Режим доступу: <https://epo.org.ua/>
9. Канадсько-Український проект з підтримки торгівлі та інвестицій CUTIS - [Електронний ресурс].- Режим доступу: <https://cutisproject.org/ua/>
10. U.S. Food & Drug Administration [Електронний ресурс].- Режим доступу:

www.fda.gov/downloads/Food/GuidanceComplianceRegulatoryinformation/GuidanceDocuments

11. Офіційний сайт компанії «Чумак» - [Електронний ресурс].- Режим доступу: <http://ua.chumak.com/>

References:

1. The Agreement on Government Procurement (2016) – [Electronnyi resurs].- Access: https://www.wto.org/english/tratop_e/gproc_e/memobs_e.htm
2. Ugoda pro vilnu torgivlu mizh Ukrainoyu ta Kanadoyu (2017) [Electronnyi resurs].- Access: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/en/124_052-16
3. Official cite of Government Department of Statistics - [Electronnyi resurs].- Access: <http://www.ukrstat.gov.ua>
4. Torgovelnno-ekonomichne spivrobotnytstvo mizh Ukrainoyu ta Kanadoyu (2017) [Electronnyi resurs].- Access: <http://canada.mfa.gov.ua/ua/ukraine-%D1%81%D0%B0/trade>
5. U.S. Federal Business Opportunities - [Electronnyi resurs].- Access: <http://www.fbo.gov/>
6. Ofis torgovelnogo predstavnyka SShA - [Electronnyi resurs].- Access: <https://ustr.gov/issue-areas/government-procurement/additional-information-on-US-Procurement#Subcentral>
7. U.S. General Services Administration [Electronnyi resurs].- Access: <http://www.gsa.gov/portal/category/108219>
8. Office GPA [Electronnyi resurs].- Access: <https://epo.org.ua/>
9. Kanadsko-Ukrainskiy project z pidtrymky torgivli ta investytsiy CUTIS (2016) - [Electronnyi resurs].- Access: <https://cutisproject.org/ua/>
10. U.S. Food & Drug Administration - [Electronnyi resurs].- Access: www.fda.gov/downloads/Food/GuidanceComplianceRegulatoryinformation/GuidanceDocuments
11. Ofitsiyniy sayt kompanii «Chumak» - [Electronnyi resurs].- Access: <http://ua.chumak.com/>

УДК657.6:657.421

ОБЛІК ФІНАНСОВИХ РЕЗУЛЬТАТІВ ПІДПРИЄМСТВА

кандидат економічних наук, Олійник С. О.

Національний університет біоресурсів і природокористування України, Київ

Статтю присвячено актуальним питанням формування фінансових результатів та проаналізовано різні підходи до класифікації доходів, витрат і фінансових результатів. Досліджено результати підприємства на різних етапах його діяльності залежно від їх форми, напрямку використання та зацікавлених осіб. Обґрунтовано, що методика визначення фінансового результату, відповідно до принципів бухгалтерського обліку, є варіативним значенням. Визначено напрямки впливу елементів облікової політики на фінансові результати діяльності підприємства. Окреслені шляхи забезпечення об'єктивності вибору елементів облікової політики.

Ключові слова: доходи, витрати, фінансові результати, фінансові доходи, прибуток, збиток, доходи від операційної діяльності.

кандидат экономических наук, Олейник С. А. Учет финансовых результатов предприятия/ Национальный университет биоресурсов и природопользования Украины, Киев

Статья посвящена актуальным вопросам формирования финансовых результатов и проанализированы различные подходы к классификации доходов, расходов и финансовых результатов. Исследованы результаты предприятия на разных этапах его деятельности в зависимости от их формы, направления использования и заинтересованных лиц. Обосновано, что методика определения финансового результата в соответствии с принципами бухгалтерского учета, является вариативным значением. Определены направления влияния элементов учетной политики на финансовые результаты деятельности предприятия. Указанные пути обеспечения объективности выбора элементов учетной политики.

Ключевые слова: доходы, расходы, финансовые результаты, финансовые доходы, прибыль, убыток, доходы от операционной деятельности.

PhD in Economic, Oliynyk S. O. Accounting of financial results of the enterprise/ National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine, Kyiv

The article is devoted to the actual issues of financial results formation and analyzes different approaches to the classification of income, expenses and financial results. The results of the enterprise are investigated at different stages of its activity, depending on their form, direction of use and interested

persons. It is substantiated that the method of determining the financial result, in accordance with the principles of accounting, is a variational value. The directions of influence of the elements of accounting policy on the financial results of the enterprise activity are determined. The ways of ensuring the objectivity of choosing the elements of accounting policy are outlined.

Keywords: income, expenses, financial results, financial income, profit, loss, operating income.

Постановка проблеми. Одним із ключових показників підприємства, що визначає ефективність його діяльності, є фінансовий результат, адже фінансові результати є основою для інвестиційного розвитку підприємства, розширення його діяльності та забезпечення досить вигідного місця серед конкурентів відповідної галузі.

Основою для правильного визначення фінансового результату є науково обґрунтована організація та методика його обліку. Принципи, організація й методика обліку, порядок формування облікової політики підприємств України відповідають міжнародним стандартам фінансової звітності, та є ряд розбіжностей в окремих концептуальних підходах щодо визнання фінансових результатів.

У розробку теорії і практики обліку фінансових результатів підприємств значний внесок зробили Ф. Ф. Бутинець, С. Ф. Голов, Г. Г. Кірейцев, Н. М. Малюга, Ю. О. Ночовна, Н. В. Прохар, В. В. Сопко, Н. М. Ткаченко, Р. Л. Хом'як та та інші.

Актуальності набуває дослідження закономірностей формування й обліку фінансових результатів на підприємствах відповідно до Міжнародних і Національних положень (стандартів) бухгалтерського обліку.

Порядок розрахунку визначення фінансових результатів діяльності підприємств залежить від методики обліку. Але, у зв'язку з неузгодженістю методичних підходів в організації обліку згідно П(С)БО та Податкового кодексу України виникають розбіжності відображення операцій з формування фінансових результатів, які зумовлюють різні значення цих показників на одному і тому ж підприємстві для різних користувачів фінансової звітності.

Визначення поняття «фінансові результати» не надають ані НП(С)БО 1 «Загальні вимоги до фінансової звітності», ані МСБО 1, які є методологічною основою для формування та відображення інформації у фінансовій звітності. Між тим у НП(С)БО 1 зазначено, що ними визначаються мета, склад і принципи підготовки фінансової звітності та вимоги до визнання і розкриття її елементів [1]. Щодо визначення термінів, то передбачено, що звіт про фінансові результати (звіт про сукупний дохід) включає: звіт про доходи, витрати, фінансові результати та сукупний дохід [1]. У НП(С)БО 1 розкриваються тільки такі трактування категорій: «Прибутки – сума, на яку доходи перевищують пов'язані з

ними витрати»; «збиток – перевищення суми витрат над сумою доходу, для отримання якого були здійснені ці витрати» та «інший сукупний дохід – доходи і витрати, які не включені до фінансових результатів підприємства» [1].

Трактування категорії «фінансові результати» у більшості наукових публікацій відсутнє. Сутність та протиріччя фінансового результату для підприємців і бухгалтерів найбільш виражено проявляється під час формування і відображення його в бухгалтерському обліку.

Повноцінне дослідження сутності фінансових результатів неможливе без аналізу даного поняття в різних економічних школах (табл. 1).

Таблиця 1

Підходи до трактування економічного змісту фінансових результатів економічними школами [2]

№ п/п	Економічна школа	Сутність фінансових результатів
1	Меркантилістична	Фінансові результати – це прибуток, що формуються в сфері обігу та торгівлі, які є джерелом багатства.
2	Фізіократична	Прибуток – це основна форма фінансових результатів, що виникає за рахунок природної родючості землі.
3	Класична	Розглядали прибуток як особливу категорія фінансових результатів. Формування фінансових результатів відбувається в сфері виробництва, а прибуток, як заробітна плата і рента, є частиною вартості, що створюється працею.
4	Неокласична	Фінансові результати формуються за рахунок капіталу та є ціною даного виробничого фактору; крім того, вони формуються за рахунок комплексу всіх задіяних виробничих факторів.
5	Інституціоналістична	Фінансові результати формуються під впливом різних суспільних неекономічних інститутів: держава, соціальні групи, профспілки тощо.
6	Теорія трудового доходу	Фінансовий результат трактується як прибуток, що є результатом діяльності і винагородою підприємця.
7	Марксистська	Основним джерелом формування фінансових результатів є додаткова вартість, створена працею найманих працівників в процесі виробництва, що реалізується через сферу обігу.

Але, якщо порівняти нормативні акти щодо відображення в обліку та звітності фінансових результатів можна побачити невідповідність критеріїв їх класифікації.

Дікань Л. В. та Вороніна О. О. досліджуючи різні наукові підходи до визначення поняття «фінансовий результат» прийшли до необхідності

врахувань зміни активних частин формування фінансового результату (доходу та витрат) та поєднанням їх із структурними елементами доходу, витрат і власного капіталу, виходячи з елементів облікової політики підприємства, що загалом охоплює всі напрямки його діяльності (операційної, фінансової, інвестиційної) та визначає подальший розвиток [3].

Значна частина науковців ототожнюють поняття «фінансовий результат» із категоріями «прибуток» та «збиток». Тому важливим для детального дослідження є аналіз наукових підходів до пояснення сутності прибутку та збитку як складових фінансового результату підприємства.

Таким чином, фінансові результати діяльності підприємства можна трактувати відповідно до будь-якого з наведених підходів, у більшості з яких дана категорія розуміється як різниця між певними показниками або їх приріст.

Так як фінансовий результат визначається шляхом співставлення доходів і витрат діяльності підприємства, підтримуємо думку Тесленко Т. І. та Конькова Н. В., щодо визначення фінансового результату, а саме – *це якісний показник діяльності підприємства, який визначається як різниця між доходами та витратами і призводить до зростання (прибуток) або зменшення (збиток) власного капіталу*[4].

Визначення і відображення фінансових результатів діяльності господарюючого суб'єкта здійснюється для потреб користувачів фінансової звітності, проте в дійсності користувач отримує інформацію зі значними відхиленнями. Це зумовлено тим, що методика визначення фінансового результату, відповідно до принципів бухгалтерського обліку, є варіативним значенням.

Для забезпечення об'єктивності процесу формування фінансових результатів з використанням методів облікової політики необхідне забезпечення тісного взаємозв'язку між власником (керівником) підприємства, головним бухгалтером і фінансовим директором (якщо такий передбачений) [4].

Отже, при формуванні облікової політики підприємства відповідальні особи повинні враховувати наслідки обрання того чи іншого елемента методу облікової політики для фінансових результатів підприємства. Тому що окремі з них дають можливість маніпулювати розміром прибутку, а це призведе до недостовірності інформації. Крім того, об'єктивність обраного методу ведення обліку може бути забезпечена у деяких випадках залученням інших фахівців. Отже, підприємства повинні здійснювати докладний аналіз доцільності застосування певних елементів облікової політики. Але це правило ніде не регламентовано, відповідно, методи облікової політики обираються за принципом легкості вжитку або звичності, що і призводить до викривлення фінансового результату.

Відсутність конкретної відповідальності за застосування методів облікової політики, які не сприяють об'єктивному визначенню фінансового результату, також обумовлює використання певних методів без здійснення детального аналізу.

Висновки. Отже, для визначення фінансових результатів, та їх відображення у фінансовій звітності немає уніфікованої схеми, тому ми вважаємо, що ця проблема залишається актуальною для подальшого вивчення.

Література:

1. НП(С)БО № 1 «Загальні вимоги до фінансової звітності», затв. Наказом МФУ від 07.02.2013 № 73 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z0336-13>.
2. Мазур В. П. Економічний зміст поняття фінансових результатів сільськогосподарської діяльності [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Oif_apk/2011_3/9_Mazur.pdf.
3. Дікань Л. В., Вороніна О. О. Фінансовий результат підприємств: теоретичні узагальнення та прикладний аналіз: Монографія. – Харків: СПД ФО Лібуркіна Л. М., 2008. – 92 с.
4. Облік фінансових результатів: проблеми та шляхи вдосконалення / Т. І. Тесленко, Н. В. Конькова // Бізнес Інформ. - 2013. - № 4. - С. 356-360. - Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/binf_2013_4_68
5. Жидєєва Л. І., Пінаєва К. О. Облік формування фінансових результатів та використання прибутку: проблеми та шляхи їх вирішення/ Л. Жидєєва// Економіка і суспільство.-2017.-Випуск №9. - С.- 1117-1122.

References:

1. NP(S)BO № 1 «Zahalni vymohy do finansovoi zvitnosti», zatv. Nakazom MFU vid 07.02.2013 № 73 [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z0336-13>.
2. Mazur V.P. Ekonomichnyi zmist poniattia finansovykh rezultativ silskohospodarskoi diialnosti [Elektronnyi resurs] – Rezhym dostupu: http://www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Oif_apk/2011_3/9_Mazur.pdf.
3. Dikan L. V., Voronina O. O. Finansovyi rezultat pidpriemstv: teoretychni uzahalnennia ta prykladnyi analiz: Monohrafiia. – Kharkiv: SPD FO Liburkina L.M., 2008. – 92 s.
4. Oblik finansovykh rezultativ: problemy ta shliakhy vdoskonalennia / T. I. Teslenko, N. V. Konkova // Biznes Inform. - 2013. - № 4. - S. 356-360. - Rezhym dostupu: http://nbuv.gov.ua/UJRN/binf_2013_4_68
5. Zhydieieva L. I., Pinaieva K. O. Oblik formuvannia finansovykh rezultativ ta vykorystannia prybutku: problemy ta shliakhy yikh vyrishennia/ L. Zhydieieva// Ekonomika i suspilstvo.-2017.-Vypusk № 9. - S.-1117-1122.

UDC 69.003: 658.157: 330.33.01

**SYSTEM UPDATE OF THE OPERATIONAL-ANALYTICAL
APPROACH TO BUILDING MANAGEMENT IN THE FORMAT OF
BUSINESS PROCESS REENGINEERING**

PhD in Economical Sciences, D. A. Ryzhakov

Kiev National University of Construction and Architecture, Ukraine, Kiev

The article introduces and substantiates the applied tools for formalizing the corresponding complex target program for reengineering business processes of domestic contracting enterprises, which on the new criterion-factor platform forms the optimal composition of the business portfolio and takes due account of the factors of the external and internal environment of the developer's activity, modern economic and mathematical tools solutions and advanced management concepts of the business portfolio. The technology of evaluation and selection of options for business process reengineering at contractor construction enterprises is presented, the content of which is adapted:

- to the content of the operating activities of the developer as one of the leading subjects of the construction and investment process;

- the nature and structure of the developer organization operating in the multi-project business environment as an administrator, coordinator and regulator of the initiation, preparation and implementation of construction investment projects.

Keywords: reengineering of business processes, management, contract construction company, simulation modeling, economic-mathematical model.

кандидат економічних наук, Рижаків Д. А. Системне оновлення операційно-аналітичного підходу управління будівництвом у форматі реінжинірингу бізнес-процесів / Київський національний університет будівництва і архітектури, Україна, Київ

У статті запроваджений та обґрунтований прикладний інструментарій формалізації відповідної комплексної цільової програми реінжинірингу бізнес-процесів вітчизняних підприємств підрядного будівництва, що на новому критеріально-факторному ґрунті формує раціональний склад господарського портфелю, який належно враховує чинники зовнішнього та внутрішнього середовища діяльності девелопера, сучасні економіко-математичні інструменти прийняття рішень та передові концепції з формування та менеджменту бізнес-портфелю. Презентовано технологію оцінювання та вибору варіантів реінжинірингу бізнес-процесів на підприємствах підрядного будівництва, зміст якої адаптовано:

- до змісту операційної діяльності девелопера як одного з провідних суб'єктів будівельно-інвестиційного процесу;

- до характеру та структури організації-девелопера, що діє в мультипроектному бізнес-середовищі як адміністратора, координатора та регулятора процесів ініціації, підготовки та впровадження будівельних інвестиційних проектів.

Ключові слова: реінжиніринг бізнес-процесів, управління, підрядне будівельне підприємство, імітаційне моделювання, економіко-математична модель

кандидат экономических наук, Рыжаков Д. А. Системное обновление операционно-аналитического подхода управления строительством в формате реинжиниринга бизнес-процессов / Киевский национальный университет строительства и архитектуры, Украина, Киев

В статье введен и обоснован прикладной инструментарий формализации соответствующей комплексной целевой программы реинжиниринга бизнес-процессов отечественных предприятий подрядного строительства, который на новой критериально-факторной платформе формирует оптимальный состав хозяйственного портфеля и должным образом учитывает факторы внешней и внутренней среды деятельности девелопера, современные экономико-математические инструменты решений и передовые концепции менеджмента бизнес-портфеля. Представлена технология оценки и выбора вариантов реинжиниринга бизнес-процессов на предприятиях подрядного строительства, содержание которой адаптировано:

- к содержанию операционной деятельности девелопера как одного из ведущих субъектов строительно-инвестиционного процесса;

- характера и структуры организации-девелопера, действующей в мультипроектной бизнес-среде как администратора, координатора и регулятора процессов инициации, подготовки и внедрения строительных инвестиционных проектов.

Ключевые слова: реинжиниринг бизнес-процессов, управления, подрядное строительное предприятие, имитационное моделирование, экономико-математическая модель.

Introduction. In modern practice of management of enterprises is increasingly gaining the operational and analytical approach to building management in the format of *Business process reengineering* (abbreviated BPR) - an administrative style in which managers focus on the circumstances and results of activities that are significantly different from what was expected and planned (planned indicators). It's goal is to help provide top management with the opportunity to focus on truly important tactical and strategic tasks. In BPR, decisions that can not be implemented at one level of management are transmitted to the next, higher level. In the management system of an

industrial enterprise, BPR is at the same time an integral part of quality management, operational management and ongoing control.

Unfortunately, in the system of preparation management, economic substantiation and administration of construction projects, the management of deviations did not become widespread due to the lack of any methodological and applied developments in this area, primarily because of impossibility and inadmissibility of attracting traditional techniques of BPR to the practice of contracting construction and to the content of management of construction projects as specific investment objects. This formulation of the problem inevitably updates the need to develop a number of specific business models to be used by decision makers as a means of preventative (analyzing) the probability of deviations taking into account the impact of the micro-environment factors of the project and its stakeholders, as well as a means of their further minimization and elimination.

The multitude of domestic and foreign scientists have made a significant contribution to the study of organizational foundations and scientific and methodological approaches to the implementation of reengineering concepts at all stages: from design to performance evaluation [1-3]. Methodological approaches to the assessment of the effectiveness of business process reengineering are considered in the scientific papers of D.O. Chernyshev [4]. Algorithms for implementing reengineering projects are disclosed in the works of O.V. Vynogradova [5], L.M. Taranjuk [6]. The assessment of the business potential of production systems is discovered in the research of V.P. Korinev [7]. The assessment of the impact of business potential and its components on the production system are studied in the works of V.O. Pokolenko [8].

The purpose of the article is to formulate methodological and analytical requirements for the introduction and construction of tools for organization of construction and technical and economic support of construction projects on the basis of reengineering.

Presenting main material. Reengineering is a new philosophy of management focused on business processes, it is not just one of the ways to successfully develop entrepreneurial activity, it is a new way of thinking, a look at creating a company as an engineering activity, and this is a complex process that requires an integrated approach.

When forming modern BPR instruments as components of the system of indicators of production efficiency, production, economic and commercial activity of the enterprise it is desirable to adhere to certain principles. These include: 1) ensuring the relationship between the criterion and the system of specific indicators of production efficiency; 2) display of efficiency of use of all types of used in production resources; 3) the importance of applying indicators of efficiency in the management of various levels of production at the enterprise; 4) execution of the most important indicators of the stimulating function in the process of using existing reserves to increase the efficiency of production, one or another type of activity of enterprises.

The system of indicators of crisis management, built on the basis of certain principles, should include several groups: 1) generalizing indicators of production efficiency (enterprise activity); 2) indicators of efficiency of labor use (personnel); 3) indicators of the efficiency of the use of production fixed and working capital; 4) indicators of the efficiency of the use of financial resources (working capital and capital investments). Each of these groups covers a certain number of specific absolute or relative indicators that characterize the overall efficiency of production (enterprise activity) or the efficiency of the use of certain types of resources. The absence of this property may lead to an inadequate response to destructive situations that adversely affect individual stages of the life cycle during the implementation of a construction project and potentially or indeed may cause the destruction of the entire production and economic structure of the enterprise.

The basis of many modern methodologies for business process modeling in reengineering projects is the SADT methodology, the IDEF family of standards, and the algorithmic languages used to develop software. Recently, several types of methodologies, such as Business Process Modeling, are used to describe, simulate and analyze business processes; Work Flow Modeling; Data Flow Modeling.

Among the methodologies for business process modeling, the most common is the methodology for describing business processes - the standard IDEF0. The model consists of diagrams, text fragments and a glossary. Diagrams are represented as blocks and arcs, in which there is clearly no sequence or time. This method is complex in perception and there are difficulties in linking several processes. Today, the development of the IDEF0 methodology is associated with the improvement of its supporting tools - software products for business process modeling (for example, BPWin, ProCap, IDEF0 / EM Tool, etc.).

To simulate top-level processes, the so-called "matrix" modeling is also used, which allows us to classify, describe and optimize the business processes of an enterprise. The matrix model is formed as a crossing of processes and subsystems, which creates the tasks necessary for the enterprise. The peculiarity of this model lies in the fact that the formed matrix for the enterprise creates the task of the level of the organizational unit, which can then be grouped according to both functionality and market or process principles.

In general, there are three approaches in the literature to the formation of top-level business process modeling. The first approach focuses on a detailed description of the sequence of actions conducted by the employees to achieve the result and reflected in the model of Oracle Business Models (OBM). The construction of such a model and its use is used as a tool when working on a project implementing the ERP system at a large enterprise, comparing existing and future business processes. However, the enterprise is described in terms of functional activity, that is, when decomposition of the

model, business processes and operations are described as activities assigned to different functional units and specialists, and this violates the main unambiguous principle of reengineering.

The second approach allows you to synthesize business processes of the enterprise and group work. The peculiarities of such models are the clear aggregation of work "on the result" and the precise execution of the same principle of process management. As a result, it is possible to reduce staff, to optimize the activity of the enterprise, to provide transparency to the management of the enterprise. However, the introduction of rigorous requirements for the qualification of performers and due to the high abstraction of principles and concepts in the model, there are difficulties in its development for the enterprise.

The third approach, based on the described Portal of the value chain, highlights processes as a consistent contribution to creating a product that is designed to find competitive advantages. However, the model is still more demanding, serving exclusively to understand the essence of the enterprise.

In practice, DFD (Data Flow Diagramming) notations are actively used, which are intended to describe the flow of data, that is, they represent how each process converts its output to the result. Thus, the DFD allows you to display the sequence of work performed in the process and the flow of information circulating between these works. In this case, the DFD note provides the opportunity to describe the flow of documents and material resources. This methodology is effectively used to describe processes in implementing a process approach to enterprise management, since it minimizes the subjectivity of describing business processes.

Conclusions. The article considers the prerequisites for updating the modern paradigm of technical-economic and organizational-technological planning of construction production in accordance with the modern understanding of providing integrated reliability as a multiplicative flow of a set of key indicators of the project and the creation of methodological bases for designing, calculating and implementing development projects of construction on the basis of BPR.

Література:

1. Хаммер М. *Рейнжиніринг корпорації: маніфест революції в бізнесі* / М.Хаммер, Д. Чампі . – СПб., 2000. – 332 с.
2. Davenport T. *Process Innovation: Reengineering Work through Information Technology*. 1993, Boston , MA.: Harvard Business School Press.
4. Чернишев Д. О. *Формалізований алгоритм коригування рівня організаційно-технологічної надійності будівництва біосферосумісних об'єктів* / Д. О. Чернишев // *Науковий огляд*. — 2017. — №6(38) — С. 40—49.

5. Виноградова О. В. Реінжиніринг бізнес-процесів у сучасному менеджменті: монографія / О. В. Виноградова. — Донецьк, 2005. — 195 с.
6. Економічні основи реінжинірингу бізнес- процесів: монографія / Л. М. Таранюк. — Суми: Видавничо-виробниче підприємство "Мрія-1" ТОВ, 2008. — 560 с.
7. Корієв В. П. Особливості використання реінжинірингу на вітчизняних підприємствах / В.П. Корієв // Держава та регіони. Серія. Економіка та підприємництво. — 2010. — № 5. — С. 44—47.
8. Поколенко В. О. Запровадження інструментарію вибору альтернатив реалізації будівельних проектів за функціонально-технічною надійністю організацій-виконавців/ Поколенко В. О., Рижаківа Г. М., Приходько Д. О. // Управління розвитком складних систем. - 2014. - Вип. 19. - С.104-108

References:

1. Khammer, M. and Champi, D. (2000), *Reinzhyrnyrh korporatsii: manifest revoliutsii v biznesi* [Reengineering the Corporation: A Manifesto revolution in business], SPb., Russia, p. 332.
2. Davenport T. *Process Innovation: Reengineering Work through Information Technology*. 1993, Boston , MA.: Harvard Business School Press.
3. Manganelli R., Klein M. *The Reengineering Handbook: A Step-By-Step Guide to Business Transformation*. 1994, New York: Amacom.
4. Chernyshev, D. O. "Formalizovanyy alhorytm koryhuvannya rivnya orhanizatsiyno-tekhnologichnoyi nadiynosti budivnytstva biosferosumisnykh obyektiv", *Naukovyy ohlyad*. — 2017. — vol. 6(38), pp 40—49.
5. Vynohradova, O. V. (2005), *Reinzhyrnyrh biznes-protsesiv u suchasnomu menedzhmenti* [Business process reengineering in modern management], Donets'k, Ukraine.
6. Taraniuk, L. M. (2008), *Ekonomichni osnovy reinzhynirynhu biznes-protsesiv* [The economic fundamentals of business process reengineering], Mriia-1, Sumy, Ukraine.
7. Koriniev, V. P. (2010), "Features of reengineering to domestic enterprises", *Derzhava ta rehiony. Seriiia. Ekonomika ta pidpriemnytstvo*, vol. 5, pp. 44—47.
8. Pokolenko V. O. *Zaprovadzhennya instrumentariyu vyboru alternatyv realizatsiyi budivelynykh proektiv za funktsionalno-tekhnichnoyu nadiynistyuu orhanizatsiy-vykonavtsiv/ Pokolenko V. O., Ryzhakova G. M., Prykhodko D. O. // Upravlinnya rozvytkom skladnykh system. - 2014. - Vol. 19. - . pp. 104-108*

УДК 69.003: 658.157: 330.33.01

АНАЛІТИЧНА ДЕФРАГМЕНТАЦІЯ ПОРТФЕЛЯ ДЕВЕЛОПЕРСЬКОЇ КОМПАНІЇ У ФОРМАТІ МУЛЬТИКОМПОНЕНТНОЇ ОПЕРАЦІЙНОЇ СИСТЕМИ

доктор економічних наук, Рижаківа Г. М., Гергі Д. С.,
Крижановський В. І.

Київський національний університет будівництва і архітектури, Україна,
Київ

В статті узагальнено еволюційну траєкторію тлумачення та застосування дефініції «будівельний девелопмент» в аспекті виявлення напрямків вдосконалення існуючих підходів та аналітичних технологій ідентифікації стану мікросередовища будівельного проекту та його провідних учасників. Окреслено теоретичне підґрунтя функціонування девелопменту як інноваційно-інвестиційної інфраструктури будівельного комплексу. Обґрунтовано актуальність визначення потенціалу успішності управлінського рішення та потенціалу успішності девелопменту інвестиційно-будівельного проекту.

Ключові слова: девелопмент, будівельний проект, підприємство, підрядне будівництво, ризик.

*доктор экономических наук, Рыжаківа Г. М., Гергі Д. С.,
Крыжановский В. И. Аналітическая дефрагментация портфеля девелоперской компании в формате мультикомпонентной операционной системы / Киевский национальный университет строительства и архитектуры, Украина, Киев*

В статье проведено обобщение эволюционной траектории развития и применения дефиниции «строительный девелопмент» в аспекте выявления направлений совершенствования существующих подходов и аналитических технологий идентификации состояния микросреды строительного проекта и его ведущих участников. Определены теоретические основы функционирования девелопмента как инновационно-инвестиционной инфраструктуры строительного комплекса. Обоснована актуальность определения потенциала успешности управленческого решения и потенциала успешности девелопмента инвестиционно-строительного проекта.

Ключевые слова: девелопмент, строительный проект, предприятие, подрядное строительство, риск.

*Doctor of Economical Sciences, Rzhjakіva G. M., Gergy D. S.,
Kryzhanovskiy V. I. Analytical defragmentation of a portfolio of a development company in the format of a multicomponent operating system / Kiev National University of Construction and Architecture, Ukraine, Kiev*

The article summarizes the evolutionary development trajectory and the application of the definition of "building development" in terms of identifying areas for improving existing approaches and analytical technologies for identifying the state of the microenvironment of the construction project and its leading participants. Theoretical bases of functioning of development as an innovative-investment infrastructure of a building complex are defined. The urgency of determining the potential for the success of the management decision and the potential for successful development of the investment and construction project is substantiated.

Keywords: development, construction project, enterprise, contract construction, risk.

Вступ. Вимогою побудови економічної моделі портфеля девелоперської компанії у форматі мультикомпонентної операційної системи будівельного підприємства є використання множинного набору факторів діяльності (в тому числі рівень формування девелопменту як інноваційно-інвестиційної інфраструктури будівельного проекту), що має подвійне призначення: з одного боку – виступає як об'єктивний індикатор рівня конкурентоспроможності підприємства, що дозволяє інвестору мати чітке уявлення про рівень інвестиційної привабливості підприємства як об'єкта зовнішнього інвестування; з іншого боку – як інструмент діагностики стану виконання інвестиційної програми та прийняття відповідних функціонально-інвестиційних рішень;

Вагомий внесок у теоретичне обґрунтування і практичну розбудову парадигм девелоперського управління зробили такі видатні зарубіжні та вітчизняні науковці, серед яких: Гай Кавасакі [1], Марк Нейджері Клінт Нільсен [2], Джоа Маллінст [3] та ін.. У багатьох наукових роботах, зокрема, у працях таких авторів, як Д.О. Чернишев [4], Т.С. Марчук [5], Г.М. Рижаківа [6], Р.В. Трач [7] висвітлюються питання створення аналітичного інструментарію стартапів в будівництві, але в основному йдеться лише про ідеї для бізнесу, організаційно-технологічної тактики її прикладної реалізації, визначається потенціал підприємств загалом та їх інноваційний потенціал.

Відзначаючи наукову й практичну значущість внеску названих дослідників, необхідно відмітити, що поширені на сьогоднішній день методичні та прикладні розробки не надають керівництву підприємств підрядного будівництва обґрунтованої відповіді на питання - яким чином слід диференціювати, структурувати, розподіляти та управляти власними активами, щоб якомога раціональним шляхом узгодити їх із виробничо-технологічною сутністю та економічними характеристиками господарського портфеля на засадах девелоперського управління.

Метою статті є розвиток теоретико- методичних засад, системних підходів та практичних рекомендацій щодо впровадження в практику будівництва прикладної технології, яка має надати належне економіко-

управлінське та інформаційно-аналітичне обґрунтування змісту процесів ритмічності та результативності перебігу передінвестиційної фази будівельного проекту, що готується та втілюється у форматі сучасного девелопменту.

Виклад основного матеріалу. В еволюційній теорії фірма розглядається як один із об'єктів системи, яку можна порівняти з біологічною популяцією. Поведінка підприємства обумовлена еволюційними реакціями на вплив ділового, адміністративного та технологічного середовища. У процесі функціонування підприємства та його взаємодії з іншими суб'єктами господарювання формуються відповідні традиції та виробляються процедури прийняття рішень, певні правила реагування на зміни внутрішнього та зовнішнього середовища. Характерним для еволюційної концепції є системне уявлення про підприємство як подвійний об'єкт: з одного боку, підприємство є членом ділової спільноти («популяції») і повною мірою перебуває під впливом її еволюції, з іншого боку — йому притаманні власні традиції у визначенні напрямків діяльності, обсягів і пропорцій залучення ресурсів.

Підприємницька модель фірми ґрунтується на уявленні про підприємство як сферу реалізації підприємницької ініціативи та наявних у підприємця або доступних для залучення ресурсів. Поведінка підприємства є результатом взаємодії підприємців (менеджерів) усіх рівнів.

При формуванні підходу з перевірки відповідності моделі підтримки прийняття рішень вимогам та меті об'єкта (складній системі, на управління якою націлене рішення) у разі виникнення надзвичайної ситуації за основу обрана теза, що «оцінкою роботи будь-якої системи ... на будь-якому стані створення або розвитку є готовність виконувати ті функції, заради яких ця система, або підприємство створювались. У той же час готовність виконувати очікувані від системи функції залежить від наявності ресурсів, необхідних для виконання цих функцій». Саме тому у базі даних (БД) повинні бути різні параметри об'єкта або характеристики його функцій. Зазвичай кожній ознаці задаються межі величин, у відповідності до яких співвідносяться об'єкт та його модель. Наявні у БД дані повинні забезпечити істину їх однозначної відповідності або невідповідності.

Розробка БД для перевірки відповідності передбачає, що створена деяка математична модель об'єкта, яка залежить від властивостей об'єкта, цільового змісту контролю та умов його проведення. Модель будь-якого об'єкта може бути представлена упорядкованою множиною:

$$D = \langle T, X, Y, Z, F, L \rangle$$

де T - множина моментів часу, за які спостерігався об'єкт; X, Y - множина вхідної і вихідної інформації відповідно; Z - множина станів об'єкта; F - оператор переходів, який відбиває механізм змін стану об'єкта під дією внутрішніх та зовнішніх збурень;

L - оператор виходів, який описує механізм формування вихідного сигналу як реакції об'єкта на внутрішні та зовнішні збурення.

Будь-який стан об'єкта характеризується в кожний момент часу набором змінних, які змінюються під впливом зовнішніх і внутрішніх збурень. За підсумком результатів співставлення усіх змінних станів об'єкта з апріорно заданими значеннями, які характеризують діяльність об'єкта, можна віднести цей стан до того чи іншого виду. Тобто, база даних для перевірки відповідностей моделей із забезпечення безпеки проекту повинна утримувати всю необхідну кількість різноманітних даних про діяльність будівельної організації згідно з параметрами, залученими до моделі. Зазначене можна розглянути на прикладі перевірки відповідності організаційно-технологічної моделі раціоналізації проектів будівництва за вимогами стратегічного управління DOTMLPF (*D – Doctrine O – Organization T – Training M – Materiel L – Leadership P – Personnel F – Facilities*).

До категорій інновацій, які забезпечують подолання невизначеності будівельних проектів у форматі адміністрування девелоперськими компаніями як певних систем знань, що агрегують множини об'єктів розподілених інформаційних ресурсів, ми будемо відносити наступні: 1) множини висловлювань; 2) множини класів; 3) множини векторних просторів; 4) множини бінарних відношень (декартових добутоків); 5) множини таксономій як множини топологій. Найбільш цікавою з точки зору застосування інформаційно-аналітичних систем (ІАС) є множина таксономій, яка будується на основі об'єктів, що є також елементами множин висловлювань та класів. За результатами виконання завдань моніторингу даних систем на основі визначення категорій висловлювань, класів та таксономій можливе створення множини певних альтернатив, що є технологічною основою застосування онтології задач вибору з метою забезпечення прийняття найбільш ефективних рішень. Використання ІАС забезпечить, у свою чергу, управління інформаційними потоками та інформаційними процесами, які безпосередньо забезпечують вирішення завдань моніторингу. Управління процесами обробки інформації у середовищі ІАС реалізується на основі використання певних ієрархій, які відображають властивості інформаційних процесів, що складають операційне середовище системи. Від оптимального визначення та динаміки формування ієрархій взаємодії компонентів операційного середовища ІАС певним чином залежить ефективність її використання. Тому дуже важливо мати певні інструменти, за допомогою яких можна досить ефективно спроектувати та реалізувати механізми управління ієрархією, яка відображає взаємодію усіх компонентів ІАС.

Одним з таких інструментів може бути онтологічна модель, яка у своїй інформаційній основі має механізм динамічного формування та використання ієрархій у вигляді певних таксономій. Онтологія деякого

операційного середовища в загальному випадку формально представляється впорядкованою трійкою: $O = X * R * F$, де X , R , F – кінцеві множини відповідно: X – концептів (понять, термінів) предметної області досліджень, на основі яких формується предметна складова операційного середовища ІАС; R – відношень та властивостей між ними (будемо вважати, що властивості є інтерпретацією відношень, тобто існує перетворення, яке кожному відношенню встановлює відповідність певної властивості); F – функцій інтерпретації (визначень) X та/або R , які складають функціональну частину операційного середовища ІАС.

Висновки. Онтологія операційного середовища застосування дефініції «будівельний девелопмент» в аспекті виявлення напрямків вдосконалення існуючих підходів та аналітичних технологій ідентифікації стану мікросередовища будівельного проекту та його провідних учасників надає змогу управління інформаційними потоками та інформаційними процесами, які безпосередньо забезпечують вирішення завдань економіко-управлінського моніторингу. Відображені фактори та ризики, що сприяють відхиленню проекту від встановлених параметрів проектних рішень девелопменту в будівельній галузі. Результати роботи дозволяють топ-менеджменту підрядних підприємств здійснювати ефективний менеджмент, структурування ресурсів та маневрування активами підприємств підрядного будівництва в процесі їх операційної діяльності, дають обґрунтовану можливість скоригувати економічну стратегію та параметри формування виробничо-господарського портфеля будівельних підприємств.

Література:

1. Kawasaki G. *The Art of the Start 2.0: The Time-Tested, Battle-Hardened Guide for Anyone Starting Anything* / Guy Kawasaki. – London: Portfolio, 2015. – 336 с.
2. Nager M. *Startup Weekend: How to Take a Company From Concept to Creation in 54 Hours* / M. Nager, C. Nelsen, F. Nouyrigat. – New Jersey: Wiley, 2011. – 172 с.
3. Mullins J. *The Customer-Funded Business: Start, Finance, or Grow Your Company with Your Customers' Cash* / Mullins J. – New Jersey: Wiley, 2014. – 304 с.
4. Чернишев Д. О. Формалізований алгоритм коригування рівня організаційно-технологічної надійності будівництва біосферосумісних об'єктів / Д. О. Чернишев // Науковий огляд. — 2017. — №6(38). — С. 40—49.
5. Рижаківа Г. М. Запровадження інструментарію вибору альтернатив реалізації будівельних проектів за функціонально-технічною надійністю організацій-виконавців / Г. М. Рижаківа, В. О. Поколенко, Д. О. Приходько // Управління розвитком складних систем. - 2014. - Вип. 19. - С.104-108.

6. Марчук Т. С. *Analysis of financing sources of projects development for ukrainian enterprises* / Т. С. Марчук, Д. А. Рижаків // *Управління розвитком складних систем.* - 2017. - Вип. 31. - С.166-176.

7. Трач Р. В. Інформаційне моделювання та концепція інтегрованої реалізації будівельних проектів як основа інноваційного розвитку будівельного підприємства / Р. В. Трач, Г. М. Рижаків, В. І. Крижановський // *Управління розвитком складних систем.* – 2017. – № 31. – С. 171 – 176.

References:

1. Kawasaki G. *The Art of the Start 2.0: The Time-Tested, Battle-Hardened Guide for Anyone Starting Anything* / Guy Kawasaki. – London: Portfolio, 2015. – 336 с.

2. Nager M. *Startup Weekend: How to Take a Company From Concept to Creation in 54 Hours* / M. Nager, C. Nelsen, F. Nouyriat. – New Jersey: Wiley, 2011. – 172 с.

3. Mullins J. *The Customer-Funded Business: Start, Finance, or Grow Your Company with Your Customers' Cash* / Mullins J. – New Jersey: Wiley, 2014. – 304 с.

4. Chernyshev, D. O. "Formalizovanyy alhorytm koryhuvannya rivnya orhanizatsiyno-tekhnologichnoyi nadiynosti budivnytstva biosferosumisnykh obyektiv", *Naukovyy ohlyad.* — 2017. — vol. 6(38), pp 40—49.

5. Marchuk, T., Ryzhakov, D. (2017). *Analysis of financing sources of projects development for Ukrainian enterprises. Management of Development of Complex Systems*, 31, 166 – 170 [in Ukrainian].

6. Ryzhakova, G. M., *Zaprovadzhennya instrumentariyu vyboru alternatyv realizatsiyi budivelnnykh proektiv za funktsionalno-tekhnichnoyu nadiynistyu orhanizatsiy-vykonavtsiv/* Pokolenko V. O., Ryzhakova G. M., Prykhodko D. O. // *Upravlinnya rozvytkom skladnykh system.* - 2014. - Vyp. 19. - S.104-108

7. Trach, R. V., Ryzhakova, G., Kryzhanovsky, V. I. (2017). *Information modeling and integrated management of the construction projects as the basis for innovative development of construction enterprise. Management of Development of Complex Systems*, 31, 171 – 176.

УДК 636.59.087.7: 598.261.7

ВАЛІН В ГОДІВЛІ МОЛОДНЯКУ ПЕРЕПЕЛІВ

доктор сільсько–господарських наук, Сичов М. Ю.

кандидат сільсько–господарських наук, Голубева Т. А.,

кандидат сільсько–господарських наук, Позняковский Ю. В.,

Ковальчук В. В.

Національний університет біоресурсів і природокористування України,
Київ

Науково-господарський дослід проведено на молодняку перепелів породи фараон. Для нього було відібрано 500 добових перепелів породи фараон. Птахів розміщували у 20-ти клітках по 25 голів у кожному. При формуванні груп-аналогів враховували масу тіла птиці.

Піддослідним перепелам згодовували повнораціонний розсипний комбікорм, який був збалансований за вмістом енергії та іншими поживними речовинами. Комбікорм перепелів контрольної групи містив природній рівень валіну, а дослідних груп – додатково L-валін відповідно до схеми досліджень.

Найефективнішим рівнем валіну у комбікормі для перепелів, яких вирощують на м'ясо, для отримання досить великої маси тіла з найнижчим рівнем використання комбікорму на одиницю приросту є у 1-21-добовому віці – 1,68 % та у 22-35-добовому віці – 1,23 %.

Ключові слова: перепели, маса тіла, показники забою, комбікорм, рівні валіну.

Сычев М. Ю., Позняковский Ю. В., Голубева Т. А., Ковальчук В. В. Валин в кормлении молодняка перепелов/ Национальный университет биоресурсов и природопользования Украины

Обоснована целесообразность применения валина в кормлении молодняка перепелов мясного направления продуктивности

Научно-хозяйственный опыт был проведен на молодняке перепелов породы фараон. Для него было отобрано 500 суточных перепелов породы фараон. Птиц размещали в 20-ти клетках по 25 голов в каждой. При формировании групп-аналогов учитывали массу тела птицы. Подопытным перепелам скармливали полнорационный рассыпной комбикорм, который был сбалансирован по энергии и другим питательным веществам. Комбикорм перепелам контрольной группы содержал природный уровень валина, а опытных групп – дополнительно L-валин соответственно схеме опыта.

Самым эффективным уровнем валина в комбикорме для перепелов, которых выращивают на мясо, для получения достаточно большой массы тела с низким уровнем использования комбикорма на единицу прироста является в 1-21-суточном возрасте - 1,68% и в 22-35-суточном возрасте - 1,23%.

Ключевые слова: перепела, масса тела, показатели убоя, комбикорм, уровни валіна.

Sychov M., Poznyakovskiy Y., Golubeva T., Kovalchuk V. Valine in feeding of growing quails/ National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine

The article presents the expediency of using valine in the feeding of growing quails of meat direction of productivity.

The experiment was conducted with growing Pharaoh quails. It was selected 500 daily quails. Birds were placed in 20 cages with 25 heads in each. In the formation of analog groups, the body weight of the birds was taken into account. Quails were fed full-fledged mixed fodder, which was balanced by energy and other nutrients. The feed for the quails of the control group contained the natural level of valine, and the experimental groups - additionally L-valine according to the experimental scheme.

The most effective level of valine in mixed fodder for quail, which is grown for meat, to obtain a sufficiently large body weight with a low level of feed intake per unit of growth is at 1-21-day age - 1.68% and at 22-35-day age - 1.23%.

Key words: quail, body weight, carcass composition, mixed fodder, valine levels

Вступ. У тканинах тварин, рослин і мікроорганізмів міститься понад 300 амінокислот, які існують в природі у вільному стані або у вигляді коротких пептидів, або комплексів з іншими органічними речовинами. Однак, при гідролізі чистого білка, що не містить домішок, звільняються лише 20 різних α -амінокислот. До цієї групи належить і амінокислота – валін [1].

Валін відноситься до потенційно критичних незамінних амінокислот при вирощуванні молодняку сільськогосподарської птиці за умови використання комбікормів, основу яких складає кукурудза [2]. Особливо слід контролювати рівень валіну у останні фази вирощування птиці, оскільки з віком у структурі комбікорму зменшується вміст сирого протеїну, енергетичну цінність раціону забезпечують відповідно енергетичними кормами, а саме кукурудзою. У ній міститься мало валіну і ізолейцину, що супроводжується великим вмістом лейцину, адже відомо, що високий рівень лейцину в раціоні підвищує норму для валіна та ізолейцину для курчат та індичинят [3, 4]. Це можна пояснити тим, що валін тісно зв'язаний з цими амінокислотами та має з ними ряд спільних властивостей. Ці гідрофобні речовини рідко приймають участь у біохімічних реакціях, однак відіграють досить важливу роль у визначенні трьохвимірної структури білків. Крім того валін сприяє до поглинання інших амінокислот [5].

Хоч і валін був запропонований як четверта критична амінокислота для курчат-бройлерів, наразі продовжуються дослідження щодо

встановлення його вмісту порівняно до лізину у комбікормах для молодняку сільськогосподарської птиці.

Матеріал і методи. Науково-господарський дослід було проведено в умовах науково-дослідної лабораторії кормових добавок Національного університету біоресурсів і природокористування України тривалістю 35 діб і був розділений на два періоди (1–21 та 22–35 діб) та п'ять підперіодів, кожний з яких тривав 7 діб (табл. 1). Для нього було відібрано 500 добових перепелів породи фараон. Птахів розміщували у 20-ти клітках по 25 голів у кожному. При формуванні груп-аналогів враховували масу тіла перепелів.

Таблиця 1.

Схема науково-господарського дослідження

Група	1–14 доба			15–35 доба		
	Вміст СП, %	Вміст Val у СП, %	Вміст Val у раціоні, %	Вміст СП, %	Вміст Val у СП, %	Вміст Val у раціоні, %
1	28,0	5,5	1,54	20,5	5,5	1,13
2		6,0	1,68		6,0	1,23
3		6,5	1,82		6,5	1,33
4		7,0	1,96		7,0	1,44
5		7,5	2,10		7,5	1,54

Температура повітря та освітлення приміщення відповідало санітарним нормам, прийнятих у перепелівництві. Площа посадки перепелів з розрахунку на одну голову становила 73,5 см², фронт годівлі – 1,5 см. Напування відбувалося з вакуумних напувалок з розрахунку одна напувалка на 25 перепелів. Корм і воду птиця споживала *ad libitum*.

Раціон для перепелів складався з повнораціонного розсипного комбікорму, який містив недостатню кількість валіну, але відповідав по вмісту енергії та інших поживних речовин нормам, зазначеними у відповідному стандарті (SOU, 2006) Склад комбікорму та вміст у ньому енергії та поживних речовин комбікорму представлені у таблиці 2.

Таблиця 2.

Поживність комбікорму

Показник	Вміст у 100 г	
	1-21 діб	22-35 діб
Обмінна енергія, ккал	288	297
Сирий протеїн	27,98	20,52
Сирий жир	5,43	5,16
Сира клітковина	4,33	4,98
Лізін	1,55	1,04
Метіонін	0,65	0,45

Метіонін + цистин	1,03	0,68
Треонін	0,98	0,60
Триптофан	0,39	0,27
Валін ¹	1,54-2,10	1,54-2,10
Кальцій	1,06	1,03
Фосфор	0,8	0,78
Фосфор засвоюваний	0,51	0,52
Натрій	0,3	0,2

¹Рівень валіну відповідає схемі досліджень (табл. 2).

Комбікорми для перепелів були виготовлені на комбікормовому заводі ТОВ «КреМікс» Полтавської області.

У 35-добовому віці при забої перепелів визначали анатомо-морфологічний склад їх тіла. Для цього забивали по 4 голови (2 самці і 2 самиці) з кожної групи з наступним розтином і зважуванням окремих частин та органів. Для забою відбирали птицю з масою тіла, що відповідає середній величині по групі.

Результати досліджень піддавали звичайним процедурам статистичної обробки даних за допомогою програмного забезпечення MS Excel з застосуванням вбудованих статистичних функцій (СРЗНАЧ, СТАНДОТКЛОН, ТТЕСТ).

Результати досліджень. За період вирощування птахи, які споживали більше корму і мали більшу передзабійну масу, при цьому витрачали на 1 кг приросту своєї маси тіла найменше комбікорму (рівень валіну у 1-21-добовому віці 1,68, у 22-35-добовому віці – 1,23 %). Зі збільшенням рівня валіну у комбікорм, конверсія корму підвищувалася.

Для характеристики м'ясної продуктивності перепелів було проведено контрольний забій та анатомічне розбирання їх тушок (табл. 3).

Таблиця 3.

Вплив рівня валіну на показники забою перепелів

Показник	Рівень валіну у комбікормі (г/100 г) у 1-21 / 22-35-добовому віці				
	1,54/1,13	1,68/1,23	1,82/1,33	1,96/1,44	2,10/1,54
Маса передзабійна	217,9	225,7*	222,7*	224,6**	218,2
патраної тушки	163,6	167,5	170,1**	171,9**	168,2*
грудних м'язів	41,0	41,3	42,5	43,5	40,0
м'язів тазових кінцівок	26,9	26,4	26,9	27,0	25,9
шкіри з підшкірним жиром	18,2	19,3	20,0	20,1	19,6

внутрішнього жиру	1,6	2,0	2,4	3,3*	2,0
печінки	4,8	4,7	5,5	6,2	5,7

* $p < 0,05$; ** $p < 0,01$ по відношенню до контрольної групи

Маса патраної тушки у перепелів третьої та четвертої груп, була на 4,0-5,1 % ($p < 0,01$) більша, а у аналогів п'ятої групи – на 2,8 % більша ($p < 0,05$), ніж у молодняку контрольної групи.

Водночас не встановлено вірогідної різниці між піддослідними перепелами за масою грудних м'язів, м'язів тазових кінцівок та шкіри з підшкірним жиром. Однак прослідковується різниця у зміні маси внутрішнього жиру. Так вона у перепелів, яким згодовували з кормом у 1-21-добовому віці 1,96 % та у 22-35-добовому віці – 1,44 % валіну, була у 2,1 рази більшою ($p < 0,05$).

Висновки.

Таким чином, експериментально доведено доцільність використання у комбікормах молодняку перепелів додатково синтетичний препарат L-валін.

Найефективнішим рівнем валіну у комбікормі для перепелів, яких вирощують на м'ясо, для отримання досить великої маси тіла з найнижчим рівнем використання комбікорму на одиницю приросту є у 1-21-добовому віці – 1,68 % та у 22-35-добовому віці – 1,23 %.

Література:

1. Березов Т. Т. Биологическая химия / Т. Т. Березов, Б. Ф. Коровкин. – Москва: Медицина, 1998. – 704 с.
2. Limiting order of amino acids in corn and soybean meal for growth of the chick / [S. Fernandez, S. Aoyagi, Y. Han et al.]. // Poultry Science. – 1994. – №73. – P. 1887–1896.
3. D'Mello J. P. Amino acid interactions in chick nutrition. 2. The interrelationship between leucine, isoleucine, and valine / J. P. D'Mello, D. Lewis. // Br. Poult. Sci.. – 1970. – №11. – P. 313–323.
4. Tuttle W. L. Leucine, isoleucine and valine interactions in turkey poults / W. L. Tuttle, S. L. Balloun. // Poultry Science. – 1976. – №55. – P. 1737–1743.
5. Плешков Б. П. Биохимия сельскохозяйственных растений / Б. П. Плешков. – Москва: Колос, 1980. – 495 с.

References:

1. Berezov, T. T. y Korovkin, B. F. (1998). *Byolohycheskaia khymyia*. Moskva: Medytsyna.
2. Fernandez, S. R., Aoyagi, S., Han, Y., Parsons, C. M. and Baker, D. H. (1994). *Limiting order of amino acids in corn and soybean meal for growth of the chick*. Poultry Science. 73. pp. 1887-1896.

3. D'Mello, J. P. F. and Lewis, D. (1970). Amino acid interactions in chick nutrition. 2. The interrelationship between leucine, isoleucine, and valine. *Br. Poult. Sci.* 11. pp. 313-323.
4. Tuttle, W. L., and Balloun, S. L. (1976). Leucine, isoleucine and valine interactions in turkey poults. *Poult. Sci.* 55. pp. 1737-1743.
5. Pleshkov, B. P. (1980). *Byokhymiya selskokhoziaistvennykh rastenyi*. Moskva: Kolos.

РОЗДІЛ II. ПИТАННЯ ТЕХНІЧНИХ НАУК

УДК: 004.043

АНАЛІЗ ОСНОВНИХ ПРИНЦИПІВ ТЕХНОЛОГІЇ BLOCKCHAIN

Данильчук Р. К., кандидат технічних наук, Жураковська О. С.

Національний технічний університет України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського», Україна, Київ

В даній статті наведено детальний аналіз принципів технології Blockchain. На сьогоднішній день переважна кількість інформації про цю мережу являється поверхневою [10, 11, 13, 14, 17]. У своїй роботі я аналізую, яким чином ця технологія забезпечує захищеність, розподіленість і відкритість. А також, на відміну від попередніх дослідників, які розглядають лише прості атаки на блокчейн [1, 3, 12, 15, 16,], я привожу приклад найнебезпечніших дій зловмисних учасників. Данна стаття буде достатньо цікавою для читачі, що уже "в темі", адже відкриває нові горизонти в розумінні Blockchain.

Ключові слова: технологія blockchain, блокчейн, технологія Накомото, блок, майнер, учасники, записи, ключ, принципи.

Данильчук Р. К., кандидат технических наук, Жураковская О. С. Анализ основных принципов технологии blockchain / Национальный технический университет Украины «Киевский политехнический институт имени Игоря Сикорского», Украина, Киев

В данной статье приведен подробный анализ принципов технологии Blockchain. На сегодняшний день подавляющее количество информации об этой сети является поверхностной [10, 11, 13, 14, 17]. В своей работе я анализирую, каким образом эта технология обеспечивает защищенность, распределенность и открытость. А также, в отличие от предыдущих исследователей, рассматривающих только простые атаки на блокчейн [1, 3, 12, 15, 16,], я привожу пример опасных действий вредоносных участников. Данная статья будет достаточно интересной для читателей, которые уже "в теме", ведь открывает новые горизонты в понимании Blockchain.

Ключевые слова: технология blockchain, блокчейн, технология Накамото, блок, майнер, участники, записи, ключ, принципы.

R. Danylchuk, PhD, senior lecturer, O. Zhurakovska Analysis of the basic principles of blockchain technology / National Technical University of Ukraine "Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute", Ukraine, Kyiv

This article provides a detailed analysis of the principles of Blockchain technology. To date, the vast majority of information on this network is superficial. In my work, I analyze how this technology provides security, distribution and openness. And also, unlike previous researchers who consider only simple attacks on blockade, I give an example of the most dangerous actions of malicious participants. This article will be interesting enough for the reader, which is already "in the topic", because it opens new horizons in the sense of Blockchain.

Key words: technology blockchain, blockade, technology Nakamoto, block, minaret, participants, records, key, principles.

Вступ. Blockchain - технологія зберігання інформації, яка змінить світ не менше, ніж у свій час це зробив Інтернет.

Все частіше люди по всьому світу стикаються з терміном "блокчейн", але далеко не всі розуміють як саме побудований механізм системи.

Данна технологія може зробити досить вагомий внесок у розвиток сучасного бізнесу і полегшення життя суспільства, тому заслуговує на увагу і доскональне її вивчення.

Аналіз консенсусу ланцюжку блоків Blockchain (консенсус Накамото) був свідомо важким завданням. Попередні дослідження технології, а саме роботи Гарая, Кіаяса і Леонардоса, стверджують, що мережеві канали повністю синхронні, тобто дані миттєво передаються, без затримок. Але вони розглядають лише конкретні атаки на систему (Nakamoto'08; Sampolinsky і Zohar, FinancialCrypt'15) [8].

У цій роботі я аналізую максимально сильну атаку і показую, що механізм консенсусу Blockchain задовольняє принцип розподіленості в асинхронній мережі із певними затримками, які апріорно обмежені.

Також, на прикладі досліджень Декера і Ваттенхофера, аналіз доводить, що блокчейн Накамото відповідає принципам безпечності і відкритості, тому заслуговує на застосування на загальнодержавному рівні [6].

Зарубіжні країни уже доволі давно оцінили значущість блокчейн, поступово ця технологія запроваджується і в Україні.

Зокрема, 21 червня 2017 року була прийнята постанова про перехід Державного земельного кадастру України на технологію Blockchain.

Мета статі: ознайомити читача с детальним аналізом основних принципів технології Blockchain.

Завдання статті: донести до читача сутність принципів роботи технології "Blockchain" на прикладі їх детального аналізу та показати

механізм забезпечення відкритості, безпечності і розподіленості.

Виклад основного матеріалу. Технологія Blockchain дозволяє досягти консенсусу в так званому дозволі застосування - будь-хто може приєднатися (або залишити) систему, а її функціонування не залежать від ідентичності учасників. Така геніальна технологія запобігає «атаки Сібіл» (де противник породжує будь-яку кількість нових учасників), покладаючись на обчислювальні головоломки.

Розподілені системи історично аналізувалися в закритому режимі, в якому обидва учасники системи, а також їх особистості, є загальновідомими. Відхід від цієї моделі почався з розробки тимчасових систем для обміну файлами, таких як Napster і Gnutella.

Успіх цих систем привів до створення академічно розроблених систем: Freenet, CAN, Chord і Pastry, які пропонують надлишкове файлове сховище, розподілене хешування, вибір найближчих серверів і ієрархічне присвоєння імен.

Новим аспектом цих тимчасових систем є те, що вони не потребують дозволу - кожен може приєднатися до системи, або залишити її (без отримання дозволу від централізованого або розподіленого органу).

Оскільки учасники можуть безперервно приєднуватися і виходити з системи, успішні технології «без дозволу» мають певні дефекти. На жаль, згадані системи, хоча і надійні з одного боку, але вони не були розроблені, щоб терпіти атаки зловмисних учасників. До того ж, не було ніякої гарантії, що два учасники, які запитують один і той же файл, не отримають різні його версії, навіть не дізнавшись про це.

На перший погляд можна подумати, що використання стандартного консенсусу / візантійського (наприклад, CL99, MA05, Lam10, Lam11) можуть допомогти подолати цю проблему. Та суть в тому, що такі системи потребують, щоб значна частина учасників була добросовісною. Але в системах, які не потребують «дозволу для установки», зловмисник може просто встановити так звану «атаку sybil», створюючи безліч учасників (які він контролює) і, таким чином, зможе контролювати більшість учасників системи.

У 2008 році Накамото запропонував свою технологію Blockchain, реалізовану в системі Bitcoin, яка долає вищезгадані проблеми, спираючись на ідею обчислювальних блоків.

Замість того, щоб намагатися забезпечити надійність, коли більшість учасників чесна (так як учасники можуть бути легко створені в режимі «без дозволу»), він намагається забезпечити надійність, спираючись на обчислювальні потужності технології.

Такий принцип захищеності технології Blockchain досить важливий для підтримки системи фінансових транзакцій.

Цифрова валюта bitcoin Накамото має сильні потужності для запобігання шахрайства та подвійних атак. Ряд наступних цифрових валют та схем мікро-платежів, засновані на ідеї ланцюжка блоків.

Крім того, фінансові компанії оголосили про наміри використовувати блокчейн для зниження витрат транзакцій, усунення геополітичних бар'єрів для передачі активів і узгодження відмінностей між системами.

Блокчейн, грубо кажучи, є методом підтримки публічної, незмінною і впорядкованої книги записів (наприклад, в додатку біткойн ці записи є лише транзакціями); тобто, записи можуть бути додані в кінець книги в будь-який час (але тільки в кінець ланцюжка).

Аспектом консенсусного механізму Накамото є те, що він функціонує в умовах «без дозволу».

Грубо кажучи, кожен учасник системи блокчейн зберігає свій власний «ланцюжок» «блоків», записів / повідомлень.

Кожен блок складається з, так званої, трійки $(h-1, \eta, m)$, де $h-1$ – ключ попереднього блоку, m – запис блоку, а η – ключ блоку, отриманий з пари $h-1$ і m (рис.1).

Рис.1 Структура блоку Blockchain

Технологія Накамото характеризується параметром p , який називається параметром «складності» і являється доказом правильного функціонування системи, якщо η -ключ, такий як $H(h-1, \eta, m) < Dp$, де H – хеш-функція (змодельована випадковим чином), а Dp встановлюється так, що ймовірність того, що вхідні дані задовольняють співвідношення, менше p .

Так як обчислювальні потужності мережі непостійні, цей параметр перераховується учасниками мережі через кожні 2016 блоків таким чином, щоб підтримувати середню швидкість формування блоків на рівні 2016 блоків в два тижні. Таким чином, 1 блок повинен створюватися приблизно раз в десять хвилин. На практиці, коли обчислювальна потужність мережі зростає - відповідні часові проміжки коротше, а коли знижується - довше.

Перерахунок складності з прив'язкою до часу можливий завдяки наявності в заголовках блоків часу їх створення. Воно записується в Unix-форматі з системних годинах автора блоку (якщо блок створюється в пулі, то по системним годинам сервера цього пулу).

До того ж раніше додані записи не можуть бути видалені або змінені. Записи кожного блоку відкриті для всіх користувачів Blockchain. Учасники можуть легко переглянути дані будь-якого з блоків. Зміну інформації в них легко відстежити, так як при цьому змінюється цифровий підпис. Це захищає дані від недобросовісних учасників. В цьому полягає принцип відкритості технології Blockchain.

Щоб перевірити дані, після її отримання, учасники для деякого запису m обирають випадкову η і перевіряють, чи є η дійсним доказом роботи w.r.t. m і $h-1$, де $h-1$ - показник останнього блоку поточного ланцюжка. Якщо це так, учасник розширює власний ланцюжок блоків і передає блок всім іншим учасникам.

Основне питання з таким підходом полягає в тому, чи закінчуються в кінцевому підсумку чесні учасники чи система переходить в стан, коли учасники мають нерозподілені локальні мережі.

Вимога, щоб всі учасники погодилися з усім ланцюжком, є занадто сильною вимогою для мережі з затримкою даних (що передбачено технологією блокчейн). Наприклад, деякі учасники отримали «останній блок», а інші - ні.

Як стверджував Накамото, відповідне поняття розподіленості для ланцюжка блоків, яке називається T-consistency - повинно вимагати, щоб чесні учасники погоджувалися з поточним блоком, за винятком потенційно невеликого числа T , «непідтверджених» блоків в кінці ланцюжка.

Так як в системі Blockchain можуть знаходитися, як добропорядні, так і зловмисні учасники, відповідно розповсюджуються справжні і підроблені дані.

Але, так як кожен учасник перевіряє коректність даних, що передаються і тому підроблена інформація блукає лише серед зловмисників (Рис. 2).

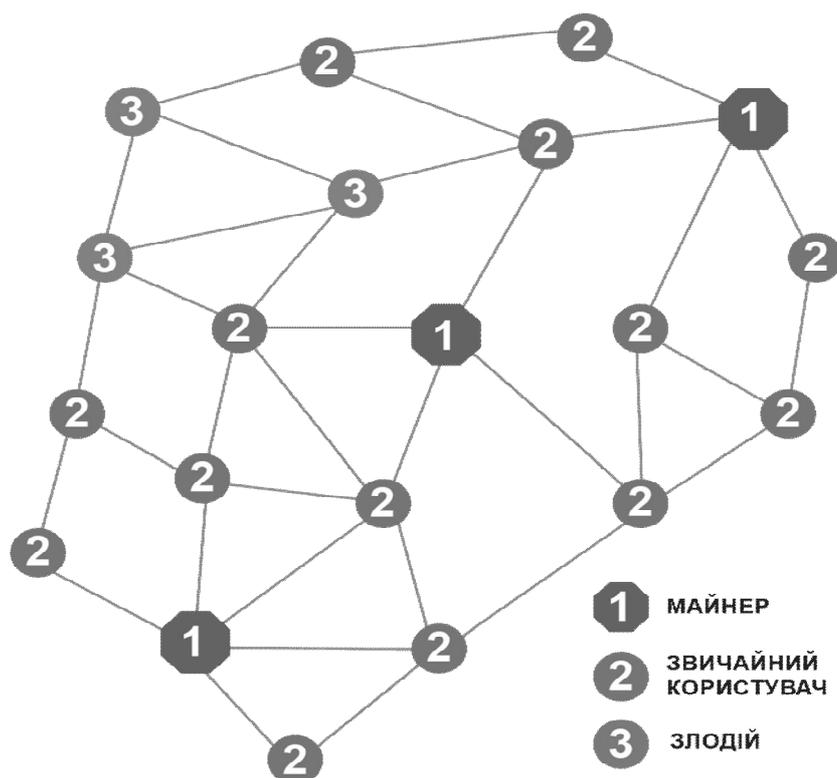

Рис.2 Структура мережі Blockchain

Накамото розробив початковий аналіз розподіленості, припускаючи, що зловмисник тільки розробляє конкретну стратегію атаки, а саме, намагається створити ланцюжок швидше, ніж чесні учасники.

Але його аналіз не розглядає більш складні стратегії атаки, адже зловмисний учасник може спробувати «розділити гравців» і змусити їх працювати в різних ланцюгах.

Прекрасна недавня робота Гарая, Кіаяса і Леонардоса забезпечує більш формальну модель для вивчення блокчейна Накамото [8]. Однак, їх аналіз розглядає тільки синхронну мережу з поспішним зловмисником, тобто дані, відправлені ним, прибувають без будь-яких затримок.

Але зловмисник отримує всі дані, відправлені чесними учасниками, щоб змінити або видалити їх.

У цій моделі вони демонструють, що технологія blockchain задовольняє принцип розподіленості і захищеності в налаштуванні з фіксованою кількістю гравців. Але, слід відзначити, технологія не має точної кількості учасників.

Однак припущення про розподіленість технології дуже вагоме. Дійсно, технологія Накамото розроблена для роботи в мережі з затримками передачі даних і функціонує в такій мережі (тобто в Інтернеті).

Пропонуємо детальний аналіз принципу розподіленості та безпечності технології Blockchain, беручи до уваги певні затримки мережі.

Розглянемо систему Накамото зі стійкістю до майнінг-«складності» p (тобто один випадковий ключ є успішним в процесі майнінгу з ймовірністю p) з n -кількістю учасників, кожен з яких має ідентичну обчислювальну потужність. Припустимо, процес видобутку блоків проходить в кілька етапів і в кожному з них добросовісні учасники отримують один випадковий ключ, а кожен зловмисник p -фракції отримує pn випадкових ключів. Чесні учасники повинні робити свої запити паралельно, але я в своєму аналізі припускаю, що зловмисник робить запити послідовно.

Нехай $\alpha = 1 - (1 - p)^{(1-p)n}$ - ймовірність того, що якийсь чесний учасник досягне успіху у видобутку ключа на першому етапі (тобто з першого разу), і нехай $\beta = np$ - очікувана кількість блоків, які може створити зловмисник на першому етапі.

Коли $p \leq 1/n$ (що розглядається на практиці), ми отримуємо, що $\alpha \approx p(1 - p)n$ і, отже, $\frac{\alpha}{\beta} \approx \frac{1-p}{p}$.

Припустимо, що існує таке $\delta > 0$, що $\alpha(1 - (2\Delta + 2)\alpha) \geq (1 + \delta)\beta$.

Тоді, за винятком показово маленької вірогідності (в T), технологія Накамото задовольняє T -консистенції у випадковій моделі видобутку ключів, припускаючи, що затримка мережі обмежена Δ .

Як наслідок, ми маємо, що до тих пір, поки $p < 12$ (тобто, зловмисник контролює менше половини обчислювальної потужності), для кожного Δ існує деякий (досить малий) p такий, що технологія Blockchain задовольняє принцип розподіленості.

Нехай $\gamma = \frac{\alpha}{1 + \Delta\alpha}$ «дисконтована» версія α через затримки в мережі. Інтуїтивно, затримуючи повідомлення, зловмисник отримує додатковий час для обчислень.

Припустимо, що існує таке $\delta > 0$, що $\alpha(1 - 2(\Delta + 1)\alpha) \geq (1 + \delta)\beta$.

Нехай $g = \frac{\gamma}{1 + \delta\alpha}$ і $\mu = 1 - (1 + \delta)\frac{\beta}{\gamma}$, тоді технологія блокчейн задовольняє послідовності, майбутню однорідність, якість μ -ланцюга і зростання g -ланцюга.

Слід зауважити, що коли $p \ll 1/n\Delta$ (що розглядається на практиці), ми маємо, що $\gamma \approx \alpha \approx (1 - p)pn$ і, отже, $\frac{\gamma}{\beta} \approx \frac{1-p}{p}$.

Як наслідок, маємо наступне:

Припустимо, що $p < \frac{1}{2}$. Тоді для кожного n , Δ , існує деякий досить малий $\rho_0 = (\frac{1}{\Delta n})$, так, що технологія Blockchain з параметром $\min p \leq \rho_0$ задовольняє узгодженість $1 - \frac{\rho}{1-\rho}$ - якість ланцюга і $\frac{\rho n}{2}$ - ріст.

Таким чином, до тих пір, поки $p < 12$, система гарантує, що нові дані потрапляють в кінець ланцюга блоків, і до тих пір, поки $p < 13$, половина цих даних будуть вноситися чесними учасниками.

Відзначимо, що якість ланцюжка блоків, встановлена Гараєм не допускає затримок (тобто $\Delta = 1$) при майнінг-атаках.

Але залишається відкритим питання чи існують технології, що задовольняють наше абстрактне поняття блочного ланцюга, які покращують параметри, досягнуті технологією блокчейн, тобто чи дійсно система Blockchain Накамото є оптимальною?

Я хочу навести експериментальну інтерпретацію принципу безпеки та розподіленості, використовуючи оцінки параметрів в реальному світі. На початку 2017 року мережа Bitcoin колективно виконувала 1018 операцій хешування в секунду.

Сьогодні компанії продають обладнання для майнінгу, яке працює при 1012 хеш-операціях в секунду. Щоб відповідати цим значенням, розглянемо $n = 105$ учасників і $\Delta = 1013$, що відповідає приблизно 10-секундній затримки для мережі при заданому хешуванні. Оцінка 10с заснована на припущенні, що велика частина обчислювальної потужності, внесеної в мережу Bitcoin, працює зі з'єднанням, яке перевищує 1 мб / с, таким чином, кожен блок займає приблизно 1 с для передачі, а діаметр мережі менше 10 переходів.

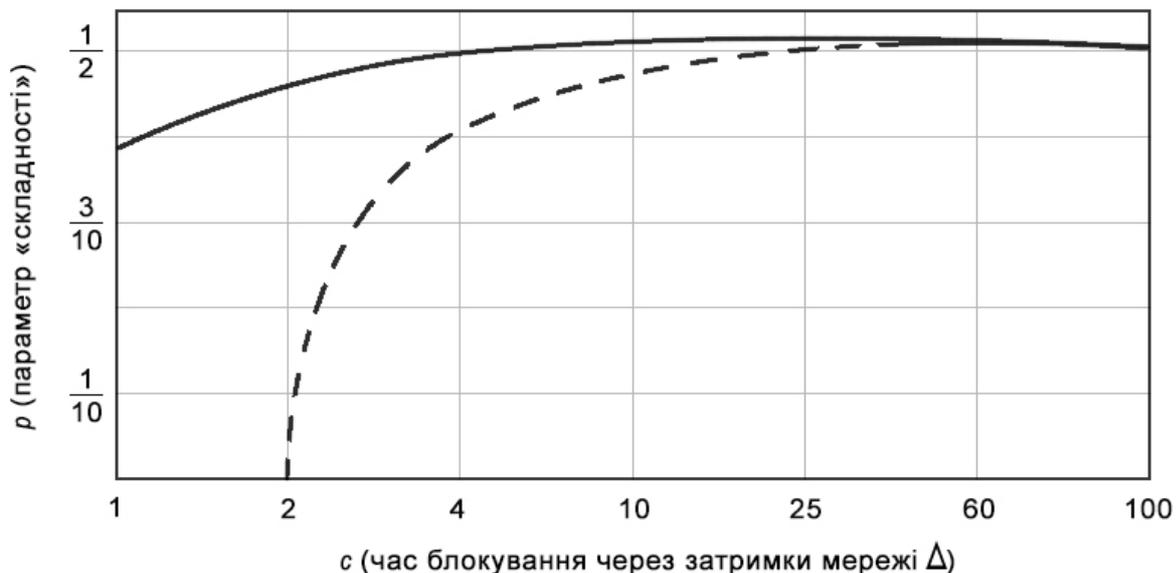

Рис.3

Відповідно до графіку (рис.3), для $n = 10^5$ і $\Delta = 10^{13}$ (тобто 10с затримки на 1ТН /с для комерційно доступної майнінг-техніки - ці параметри приблизно збігаються з оцінками хештрату станом на лютий 2017 року), встановлюю параметр «складності» $\rho = \frac{1}{c-n\Delta}$, де с змінюється уздовж осі x.

Можна інтерпретувати с як очікуваний час блокування через затримки мережі Δ .

Пунктирна лінія графіку показує значення p , для якого $\alpha(1 - (2\Delta + 2)\alpha) > \beta$, тобто параметри, при яких показується розподіленість технології блокчейн.

Суцільна лінія графіку показує, коли атаці вдалося порушити розподіленість. При $c = 60$ «складність» приблизно відповідає очікуваній 10-хвилинній зупинці, що вказує на те, що Blockchain витримує атаку $p < 49,57\%$, і найсильніша атака досягає успіху при $p > 49,79\%$.

Дані припущення збігаються з емпіричними вимірами, зробленими Кристіаном Декером і Роджером Ваттенхофером [6]. Протягом літа 2012 року, вони вирахували середній час затримки приблизно 10,55 м і «середньозважену» $\Delta \sim 11,37$ с.

Їх вимірювання підтримуються сайтом bitcoinstats.com за 2016 рік [9]. Однак, в обох випадках вони вимірюють з'єднання за кількістю вузлів, а не відповідно до обчислювальних ресурсів; таким чином, їх оцінки більш упереджені, оскільки включають в себе безліч вузлів, які пов'язані повільними мережевими з'єднаннями і не вносять ніякого помітного обчислення до мережі.

Слід відзначити, що даний аналіз розглядає максимально неблагополучні умови. Адже в ньому припускається, що зловмисний учасник зможе повністю контролювати ланцюг.

Висновок

Blockchain – це спосіб зберігання даних, який полегшить життя суспільства і позбавить від багатьох проблем.

Технологія блокчейн - це крок в надійне життя.

В даній статті Ви ознайомились з механізмом роботи Blockchain, що заснований на принципах відкритості, безпеки і розподіленості.

Було вивчено структуру системи блокчейн та розглянуто аналіз максимально сильної атаки з боку зловмисних учасників. На прикладі графіку видно, що Blockchain витримує атаку $p < 49,57\%$, і найсильніша атака досягає успіху при $p > 49,79\%$.

Ці вимірювання збігаються з емпіричними вимірами, зробленими Кристіаном Декером і Роджером Ваттенхофером.

Масштаби технології дуже великі, тому багато аспектів ще досі не було проаналізовано. Інтерес до геніальної системи не вщухає, що говорить про велику ймовірність появи нових досліджень.

Отже, Blockchain — це ланцюжок із блоків даних, що зберігаються на серверах комп'ютерів учасників. Доступ до цих блоків відкритий для кожного. Але ніхто не може змінити записи в них, так як система одразу покаже невідповідність. Це і є основою надійності.

На сьогоднішній день, вже багато країн оцінили широкі можливості цієї технології. Її масштаби доволі швидко зростають і все більше країн, в тому числі Україна, запроваджують блокчейн.

Література:

1. Цифровое Золото. Невероятная история биткойна или о том, как идеалисты и бизнесмены изобретают деньги заново / Натаниэль Поппер — 2016. - 350 с.
2. Bitcoin. Больше чем деньги / Алекс Форк — 2014. — 280 с.
3. *Blockchain Revolution: How the Technology Behind Bitcoin is Changing Money, Business, and the World* / Don Tapscott // Alex Tapscott — 2016. — 324 с.
4. *Blockchain: Blueprint for a New Economy* / Melanie Swan - 2015.— 152 с.
5. «Bitcoin in Brief» / Ben Isgur — 2014. - 23 с.
6. *Bitcoin Transaction Malleability and MtGox* / Christian Decker// Roger Wattenhofer – 2016. – 14 с
7. *The Bitcoin Backbone Protocol: Analysis and Applications* /Juan A. Garay – 2017. – 44 с.
8. *The bitcoin backbone protocol: Analysis and applications* / Juan Garay//Aggelos Kiayias // Nikos Leonardos – 2015. – 310
9. Інтернет-ресурс <http://bitcoinstats.com>.
10. Інтернет-ресурс <https://dsec.ru/security-analysis/the-security-analysis-of-the-blockchain-projects/>
11. Інтернет-ресурс <https://bitnovosti.com/2017/03/02/chto-takoe-tehnologija-blokchein-posagovoe-rukovodstvo-dlja-novichkov-1/>
12. Блокчейн. Схема новой экономики / Мелани Свон - 2017. – 240
13. Сторінка в Wikipedia: <https://ru.wikipedia.org/wiki/Биткойн>
14. Криптовалютний інформаційний портал: <http://bits.media/>
15. Документальний фільм «Криптовалюты»: <https://www.youtube.com/watch?v=Aybt-UZb4kk>
16. Інтернет-ресурс <https://forklog.com/big-data-i-blokchejn-proryv-v-oblasti-analiza-dannyh/>
17. Биткойн-комьюнити в Facebook: <https://www.facebook.com/bitcoinru/>

References:

- 1.«Digital Gold: Bitcoin and the Inside Story of the Misfits and Millionaires Trying to Reinvent Money»/Nathaniel Popper - 2016. - 350 p.
- 2.Bitcoin. more than money/ Alex Fork – 2014. – 280 p.
3. *Blockchain Revolution: How the Technology Behind Bitcoin is Changing Money, Business, and the World* / Don Tapscott //Alex Tapscott — 2016. — 324 с.
4. *Blockchain: Blueprint for a New Economy* / Melanie Swan - 2015. — 152 с.
5. «Bitcoin in Brief» / Ben Isgur — 2014. - 23 с.
6. *Bitcoin Transaction Malleability and MtGox* / Christian Decker// Roger Wattenhofer – 2016. – 14 с
7. *The Bitcoin Backbone Protocol: Analysis and Applications* /Juan A. Garay – 2017. – 44 с.

8. *The bitcoin backbone protocol: Analysis and applications* / Juan Garay//Aggelos Kiayias // Nikos Leonardos – 2015. – 310
9. Internet resource <http://bitcoinstats.com>.
10. Internet resource <https://dsec.ru/security-analysis/the-security-analysis-of-the-blockchain-projects/>
11. Internet resource <https://bitnovosti.com/2017/03/02/chto-takoe-tehnologija-blokchein-posagovoe-rukovodstvo-dlja-novichkov-1/>
12. "Blockchain: Blueprint for a New Economy" / Melanie Swan - 2017. – 240
13. Page in Wikipedia: <https://ru.wikipedia.org/wiki/Биткойн>
14. Crypto-currency information portal: <http://bits.media/>
15. Documentary film "Cryptocurrency": <https://www.youtube.com/watch?v=Aybt-UZb4kk>
16. Internet resource <https://forklog.com/big-data-i-blokchejn-proryv-v-oblasti-analiza-dannyh/>
17. Bitcoin Community on Facebook: <https://www.facebook.com/bitcoinru/>

УДК 004.422.8

РОЗРОБКА WEB-ОРІЄНТОВАНОГО КУРСУ З ДИСЦИПЛІНИ «ІНФОРМАТИКА» ДЛЯ УЧНІВ П'ЯТОГО КЛАСУ

Свешникова Г. А.

Східноукраїнський національний університет імені Володимира Даля,
Україна, Сєверодонецьк

У ході дослідження визначено роль комп'ютерних технологій в сучасній системі освіти та їх практична цінність. Розглядається процес розробки електронних навчальних систем, досліджуються можливості засобів нових інформаційних технологій, умови, необхідні для їх успішного використання, визначається аудиторія, цілі, завдання, які необхідні для створення і подальшого використання навчального курсу.

Окрім цього, описано вимоги до електронних застосувань з урахуванням специфіки конкретного учбового предмета та віку користувачів. На основі дослідження був розроблений веб-курс, повністю готовий до застосування, призначений для самостійного вивчення навчального матеріалу з інформатики та для застосування на уроці з метою полегшення сприйняття інформації та заохочення до навчання.

Ключові слова: інформаційні технології, комп'ютерні навчальні системи, навчання учнів інформатики, сучасні засоби навчання, дистанційна освіта.

Свешникова А. А. Разработка web-ориентированного курса по дисциплине «Информатика» для учеников пятого класса / Восточноукраинский национальный университет имени Владимира

Даля, Украина, Северодонецк

В ходе исследования определена роль компьютерных технологий в современной системе образования и их практическая ценность. Рассматривается процесс разработки электронных обучающих систем, исследуются возможности средств новых информационных технологий, условия, необходимые для их успешного использования, определяется аудитория, цели, задачи, которые необходимы для создания и дальнейшего использования учебного курса.

Кроме этого, описаны требования к электронным приложениям с учетом специфики конкретного учебного предмета и возраста пользователей. На основе исследования был разработан веб-курс, полностью готовый к применению, предназначенный для самостоятельного изучения учебного материала по информатике и для применения на уроке с целью облегчения восприятия информации и поощрения обучения.

Ключевые слова: информационные технологии, компьютерные обучающие системы, обучение учеников информатике, современные средства обучения, дистанционное образование.

H. Sveshnikova Development of a web-based course in the discipline "Informatics" for fifth grade students / Volodymyr Dahl East Ukrainian National University, Ukraine, Severodonetsk

The research determines the role of computer technologies in the modern educational system and their practical value. Consider of development of electronic training systems, the possibilities of means of new information technologies. Study of conditions necessary for their successful use, the audience, goals, tasks that are necessary for creation and further use of the training course.

In addition, the requirements for electronic applications are described, taking into account the specifics of the particular subject and age of the users. On the basis of the study was developed a web-based course, completely ready for use, intended for the independent study of computer science teaching and for use in the classroom to facilitate the perception of information and the encouragement of learning.

Key words: information technologies, computer training systems, teaching students to computer science, modern teaching aids, distance education.

Вступ. Зі швидким розвитком інформаційних технологій поступово змінюються та приймають інших рис усі сфери нашого життя. Сучасні вчителі та учні все більше використовують комп'ютери та мережу Інтернет у процесі навчання, адже завдяки мережі набагато спрощується процес навчання та взаємодії учня з викладачем. Сучасна система освіти все активніше використовує інформаційні технології і комп'ютерні засоби. Дуже динамічно розвивається система дистанційної освіти. Така

практика вже давно функціонує у західних країнах та користується великою популярністю. Розвитку дистанційної освіти сприяє оснащення закладів потужною комп'ютерною технікою, а також перейняття досвіду колег з інших країн за допомогою спілкування у мережі Інтернет. Оснащеність сучасних шкіл комп'ютерною технікою, доступ до мережі Інтернет дозволяє перейти від традиційних методів оцінки отриманих знань до нових інформаційних технологій.

Застосування сучасних комп'ютерних систем та додатків є одним з найбільш перспективних шляхів розвитку системи освіти та дає такі переваги: можливість вибору самим користувачем місця і часу для навчання, можливість отримання освіти особам, позбавленим можливості здобути традиційну освіту через ті або інші причини, скорочення витрат грошей та часу на навчання. Крім того, така освіта розвиває індивідуальне навчання.

Застосування сучасних технологій для розвитку системи освіти дає нам такі можливості [6]:

- використання педагогами банків даних науково-педагогічної інформації, інформаційно-методичних матеріалів, доступних в мережі Інтернет, а також суспільних мереж для успішнішої організації процесу навчання;

- відбір змісту, методів і організаційних форм навчання, що відповідають сучасним вимогам;

- створення методичних систем навчання, орієнтованих на розвиток інтелектуального потенціалу учня, на формування умінь самостійно придбавати знання, здійснювати інформаційно-учбову, експериментально-дослідницьку діяльність, різноманітні види самостійної діяльності по обробці інформації;

- створення і використання комп'ютерних тестуючих, діагностуючих, контролюючих і оцінюючих систем.

Актуальність теми розробки web-орієнтованого курсу навчальної дисципліни полягає в тому, що на сьогоднішній день підвищуються вимоги до ефективності навчального процесу та його якості. Виходячи з того, що в результаті технічного прогресу та поступової орієнтації системи освіти на європейську, професійні матеріали та засоби навчання старіють дуже швидко, необхідно їх постійне вдосконалення. Сучасні комп'ютерні технології дають можливість створення інноваційних систем навчання, загального обміну інформацією та досвідом, незалежно від віддаленості людей. «Побудова ефективних комп'ютерних систем освіти з урахуванням світового досвіду, особливостей і реалій стану вітчизняної освіти – одна із актуальних і важливих наукових і практичних проблем» [1].

Метою дослідження є розгляд вимог до комп'ютерних навчальних систем та особливостей розробки веб-орієнтованого курсу з дисципліни «Інформатика» для учнів п'ятого класу.

Основною формою навчальних занять у школах є урок, домашня робота, практична робота, а також індивідуальні та групові заняття. Орієнтуючись на закордонний досвід, сучасні школярі повинні більше орієнтуватися на індивідуалізацію навчання: спрямованість на самостійну роботу з підручником або посібником, допоміжною літературою, організація проведення занять таким чином, щоб учні активно брати участь в процесі, вчилися мислити самостійно та висувати свої точки зору, моделювати реальні ситуації та робили висновки. Викладач же має виступати в ролі консультанта та порадирика.

Комп'ютерні додатки для застосування у процесі навчання приймають різні форми: електронні підручники та статті, тестування, опитування, відправка виконаних завдань викладачеві на пошту чи в спеціальну мережу. Розвиток інформаційних технологій дає широку можливість для винаходу нових методів та методик в освіті і тим самим підвищує її якість.

Об'єктом управління при навчанні є учень. Суб'єктами управління виступають викладач і навчальна система.

Метою навчання, тобто метою роботи учня з навчальною системою є отримання:

- знань по конкретній предметній області;
- умінь застосовувати різні методи і алгоритми;
- навичок розв'язування завдань;
- оцінки отриманих знань, умінь і навичок.

Однією з основних функцій учбової програми є управління пізнавальною діяльністю учня. Для цього програма повинна отримувати відомості про хід процесу навчання, про засвоєння учнем учбового матеріалу, про результати тестування і виконання практичних завдань. [2]

Всі навчальні системи відрізняються одна від одної, кожна має свої особливості. Розглянемо варіації навчальних систем.

Навчальна система - програмно-методичний навчальний комплекс, що відповідає типовій навчальній програмі і забезпечує можливість учню самостійно або з допомогою викладача освоїти курс або його розділ. Даний продукт створюється з вбудованою структурою, словниками, можливістю пошуку і т.п [4].

Електронна навчальна система може бути призначена для самостійного вивчення навчального матеріалу з певної дисципліни або для наповнення курсу з метою поглиблення знань.

Розглянемо специфічні можливості електронної навчальної системи. До головних таких особливостей можна віднести [4]:

- можливість побудови простого і зручного механізму навігації в межах теоретичного матеріалу;
- розвинений пошуковий механізм, зокрема, при використанні гіпертекстового формату;
- можливість вбудованого автоматизованого контролю рівня знань студента;
- можливість спеціального варіанту структурування матеріалу;
- можливість адаптації досліджуваного матеріалу до рівня знань учня, наслідком чого є різке зростання рівня мотивації учня;
- можливість адаптації та оптимізації користувальницького інтерфейсу під індивідуальні запити учня.

До додаткових особливостей електронної навчальної системи в порівнянні з друкованим підручником слід віднести [4]:

- можливість включення спеціальних фрагментів, моделюючих різноманітні фізичні і технологічні процеси;
- можливість включення аудіо-файлів;
- можливість включення фрагментів відеофільмів для ілюстрації певних положень матеріалу;
- включення інтерактивних фрагментів для забезпечення оперативного діалогу із учнями;
- повномасштабне мультимедійне оформлення, що включає в себе діалог на природній мові, організацію за запитом відео конференції з автором (авторами) та консультантами і пр.

Впровадження в структуру навчальної системи елементів мультимедіа дозволяє здійснити одночасну передачу різних видів інформації. Зазвичай це означає поєднання тексту, звуку, графіки, анімації і відео. Засоби наочної демонстрації дозволяють поліпшити сприйняття нового матеріалу, включити в процес запам'ятовування не тільки слухові, а й зорові центри [5].

Навчальна система як засіб якісно нового, сучасного типу може бути відкритою або частково відкритою системою, тобто такою, яка дозволяє внести зміни до змісту і структури матеріалу. Модифікація потрібна в першу чергу для адаптації до конкретного навчального плану, що зважає на специфіку дисципліни, можливості матеріально-технічної бази, особистий досвід викладача, сучасний стан науки, рівень підготовленості учнів, обсяг годин вивчення дисципліни і т.д.

Навчальна система повинна відповідати деяким вимогам:

- Мінімум текстової інформації у зв'язку з тим, що тривале читання тексту з екрану спричиняє значне стомлення учня і, як наслідок, зниження сприйняття і засвоєння знань
- Широке використання стилів форматування, що істотно збільшує інформаційну зрозумілість матеріалу. Це можливо реалізувати таким чином: виділяти важливі терміни або фрази кольором,

фоном, шрифтом, розміром, що покращує наочність і дозволяє акцентувати увагу на головному.

- Обов'язкове використання ілюстративного матеріалу, ця особливість відрізняє звичайний підручник від комп'ютерного додатку, це активізує розумову діяльність учня та покращує сприйняття інформації за рахунок різних способів подання і забезпечує практичну наочність навчання. Використання відеофрагментів, інтерактивних відео або анімації дозволяє передати в динаміці процеси і явища, що вивчаються. Ці компоненти визначають мультимедійний характер навчальної системи [6].
- Навчальна система повинна містити переходи між елементами матеріалу і може мати посилання на інші підручники, довідники та електронні джерела, що забезпечується застосуванням різноманітних програмних засобів навігації.
- Система повинна містити і засоби контролю та оцінювання, оскільки контроль знань є однією з основних проблем у навчанні.

Інформаційно-ілюстративне навчання за допомогою комп'ютерних систем сприяє засвоєнню великого за обсягом і досить складного матеріалу. Комп'ютерна система, що містить не тільки текстову і графічну інформацію, але також звукові та відеофрагменти, дозволяє індивідуалізувати навчання і, на відміну від звичайного (друкованого) підручника, має інтерактивні можливості, тобто може надати необхідну інформацію за запитом учня. Природно, що тестові запитання, які «ставити» учневі комп'ютер, поки що набагато поступаються за своєю різноманітністю запитанням, що ставляться при спілкуванні з викладачем, проте їх коло поступово розширюється [2].

При проектуванні і створенні комп'ютерних систем та навчальних програм потрібно дотримуватися психологічних принципів взаємодії людини і комп'ютера. Якість сприйняття нової інформації, можливість узагальнення й аналізу, швидкість запам'ятовування, повнота засвоєння навчальної інформації значною мірою залежать як від розташування інформації на сторінці (екрані монітора), так і від послідовності сторінок. Ці елементи відіграють важливу роль не тільки в усвідомленні й розумінні змісту матеріалу користувачем, але і в подальшому кодуванні та перекладі в довготривалу електронну пам'ять матеріалів комп'ютерних систем для їх зберігання й використання. [8]

Таким чином, комп'ютерні навчальні системи мають велику практичну цінність. Вони забезпечують інтерактивний супровід процесу навчання, дозволяють наочно сприймати матеріал, розміщений безпосередньо на екрані, зацікавлюють, посилюють мотивацію до навчання. Крім того, дають можливість скористатися системою самостійно, без допомоги викладача, знаходячи відповіді на власні

питання. Також важливе значення навчальних систем полягає в тому, що викладач може швидко доповнювати та змінювати текстовий або ілюстративний матеріал, наприклад, відповідно зі змінами навчальної програми.

Перед тим, як приступити до проектування курсу визначимо цільову аудиторію (учні, вчителі, батьки) та завдання курсу – створення бази матеріалів для проведення уроків, організація оцінювання та відображення динаміки проходження курсу, взаємодія учнів, батьків та вчителя і в процесі навчання, застосування в домашніх умовах та дистанційному навчанні.

На початковому етапі розробки курсу визначимо особливості процесу вивчення інформатики учнями 5 класу: діти ознайомлюються з базовими поняттями курсу, формують основу дій щодо роботи з персональним комп'ютером, комп'ютерними мережами, інформаційними технологіями, займаються індивідуальними навчальними проектами та задачами, виконання яких передбачає використання однієї з інформаційних технологій або програмного середовища. [9]

Опанування змістом навчального матеріалу з інформатики забезпечується застосуванням різних форм - індивідуальної, парної, групової, колективної, організації діяльності учнів та інноваційних методів навчання.

Виконання учнями практичних завдань на комп'ютері є важливою складовою уроку інформатики. Їх мета може бути різною: формування мотивації та актуалізація знань; формування вмінь, навичок і здібностей; поточне оцінювання навчальних досягнень учнів тощо. Зміст таких завдань треба добирати так, щоб тривалість їх виконання не перевищувала 25 хвилин (згідно з санітарними нормами щодо тривалості безперервної роботи за комп'ютером учнів цієї вікової категорії). [9]

Згідно з психологічними особливостями учнів віком 11-12 років було сформовано ряд рекомендацій з проведення уроків [10]:

- виклад матеріалу має бути доступним, відповідати віку учнів
- використання ігрового матеріалу, інструктажів, пам'яток, алгоритмів, зразків виконання.
- надання конкретних доступних завдання та вимагання їх чіткого виконання.
- забезпечення систематичного повторення.
- уникання перевантаження дітей.

На наступному етапі розробки визначимо наповнення курсу: теоретичний матеріал, поданий у ігровому або ілюстрованому вигляді, практичні завдання, розділ контролю знань та оцінювання. Таким чином, курс буде мати такі категорії: основна інформація про курс та контактна інформація, теоретична частина уроку, практична частина, перевірка засвоєння матеріалу, розділ оцінювання знань, корисні посилання для

самостійного навчання, покращення розуміння матеріалу та поглибленого вивчення.

При підготовці матеріалів потрібно сформулювати тему, мету та завдання кожного уроку, визначити його структуру, дібрати навчальний матеріал, що відповідає меті, визначити методи перевірки засвоєння вивченого та оцінювання, продумати інструктаж до виконання практичних робіт, ігор, тестів та підсумки уроку.

Основою для розробки уроків курсу можуть бути конспекти уроків, розроблені вчителем, презентації, інші дидактичні матеріали. При вивченні відповідних тем на практичних завданнях бажано використовувати інтерактивні та ігрові задачі, наприклад, задачі міжнародного конкурсу з інформатики «Бобер».

Існують інформаційні ресурси, такі, як <http://thefuture.tilda.ws/about>, на яких розміщуються науково-популярні статті про новітні технології для учнів та вчителів, і які також можуть бути корисними у визначенні з майбутньою професією. Напрямки, які охоплюють матеріали ресурсу: 3D-друк, Інтернет речей, Розумний дім, використання дронів та інше.

При розробці уроків також можна використовувати безкоштовний масовий відкритий онлайн-курс «Алгоритми і проекти Scratch» на українській платформі масових відкритих онлайн-курсів “Prometheus” (https://edx.prometheus.org.ua/courses/course-v1:KPI+Scratch101+2017_T1/about). Даний курс охоплює теми «Алгоритми і програми» та «Проектна діяльність» навчальної програми «Інформатика» для учнів 5–9 класів загальноосвітніх навчальних закладів, які вивчали інформатику в 2-4 класах.

Після проходження описаних етапів проектування та визначення з технологією розробки, було створено web-орієнтований курс «Інформатика». Для нього було розроблено уроки, які відповідають матеріалам діючого підручника інформатики [11], обрано та організовано метод оцінювання у вигляді тестування.

Висновки. Розробка та використання веб-орієнтованого курсу з інформатики є одним із перспективних способів підвищення ефективності процесу навчання. Навчання за допомогою комп’ютерних систем сприяє засвоєнню великого за обсягом і досить складного матеріалу, дозволяє індивідуалізувати навчання і, на відміну від звичайного (друкованого) підручника, має інтерактивні можливості, тобто може надати необхідну інформацію за запитом учня. Результатом дослідження є курс, що відповідає типовій навчальній програмі і забезпечує можливість учню самостійно та з допомогою викладача освоїти курс або його розділ.

Як подальше вдосконалення веб-курсу представляється можливим розробка таких сервісів як форум, пошук по сайту. Так само потрібне опрацювання інтерфейсу з метою подальшого підвищення його інформативності, привабливості і зручності.

Література:

1. Информатизация образования: направления, средства, технологии: Пособие для системы повышения квалификации/ Під заг.ред. С.И. Маслова. – М.: Видавництво МЕІ, 2004.– 190 с.
2. Прокопенко І. Ф. До питання інформатизації вищих педагогічних навчальних закладів / Прокопенко І. Ф. , Биков В. Ю. , Раков С. А. // Комп'ютер у школі та сім'ї. – 2002. – № 4 (22). – С. 8-13.
3. Романов А. Н. Технология дистанционного обучения / А. Н. Романов, В. С. Торопцов, Д. Б. Григорович. – СПб.: Юнити-Дана, 2000. – 304 с.
4. Гусева А.И. Методология SCORM для проектирования информационных образовательных ресурсов // Информационные технологии в образовании: сб.науч. тр. XIX Междунар. конф.-выставки. М.: МИФИ, 2009. Ч. II. С. 66–68.
5. Гутгарц Р.Д. Компьютерная технология обучения / Р.Д.Гутгарц, В.П. Чебышева // Информатика и образование, 2000. – №5. –С.44-45.
6. Концепція інформатизації освіти / [В.Ю. Биков, Я.І. Вовк, М.І. Жалдак, В.І. Луговий та інші] // Під заг. ред. О.В. Овчарук. – К.: «К.І.С.», 2004. – 112 с.
7. Прокопенко І. Ф. До питання інформатизації вищих педагогічних навчальних закладів / Прокопенко І. Ф. , Биков В. Ю., Раков С. А. //Комп'ютер у школі та сім'ї. – 2002. – № 4 (22). – С. 8-13.
8. Ібрагімов І. М. Інформаційні технології та засоби дистанційного навчання [Текст]: підручник / І. М. Ібрагімов. – С.- П.: Академія, 2007, - 360 с.
9. Програма курсу «Інформатика» для 5-9 класів загальноосвітніх навчальних закладів // Міністерство освіти і науки України, 2015 р.
10. Особливості адаптаційного періоду учнів п'ятих класів до навчання у шкільній ланці. Інформаційно-методичний посібник.- Первомайськ, 2013. - 34 с.
11. Підручник "Інформатика 5 клас" [Текст] / Й. Я. Рувкінд, Т. І. Лисенко, Л. А. Чернікова, В. В. Шакотько – К.: Генеза, 2016. – 200 с.

References:

1. Ynformatyzacyja obrazovanyja: napravlenyja, sredstva, tekhnologhyy: Posobyе dlja systemy povyshenyja kvalyfykacyy/ Pid zagh.red. S. Y. Maslova. – M.: Vydavnyctvo MEI, 2004.– 190 s.
2. Prokopenko I. F. Do pytannja informatyzaciji vyshhykh pedaghoghichnykh navchalnykh zakladiv / Prokopenko I. F., Bykov V. Ju., Rakov S. A. // Komp'juter u shkoli ta sim'ji. – 2002. – № 4 (22). – S. 8-13.
3. Romanov A. N. Tekhnologhyja dystancyonnogho obuchenyja / A. N. Romanov, V. S. Toropcov, D. B. Ghryghorovych. – SPb.: Junyty-Dana, 2000. – 304 s.
4. Ghuseva A. Y. Metodologhyja SCORM dlja proektyrovanyja ynformacyonnykh obrazovatelnykh resursov // Ynformacyonnye

tekhnologhyy v obrazovanyy: sb.nauch. tr. XIX Mezhdunar. konf.-vystavky. M.: MYFY, 2009. Ch. II. S. 66–68.

5. *Ghutgharc R. D. Kompjutersnaja tekhnologhyja obuchenyja / R.D.Ghutgharc, V. P. Chebysheva // Ynformatyka y obrazovanye, 2000. – № 5. –S.44-45.*

6. *Koncepcija informatyzaciji osvity / [V. Ju. Bykov, Ja. I. Vovk, M. I. Zhaldak, V. I. Lughovyj ta inshij] // Pid zagh. red. O. V. Ovcharuk. – K.: «K.I.S.», 2004. – 112 s.*

7. *Prokopenko I. F. Do pytannja informatyzaciji vyshhykh pedaghoghichnykh navchalnykh zakladiv / Prokopenko I. F., Bykov V. Ju., Rakov S. A. // Komp'juter u shkoli ta sim'ji. – 2002. – № 4 (22). – S. 8-13.*

8. *Ibraghimov I. M. Informacijni tekhnologhiji ta zasoby dystancijnogho navchannja [Tekst]: pidruchnyk / I. M. Ibraghimov. – S.- P.: Akademija, 2007, - 360 s.*

9. *Prohrama kursu «Informatyka» dlja 5-9 klasiv zaghajnoosvitnikh navchalnykh zakladiv // Ministerstvo osvity i nauky Ukrainy, 2015 r.*

10. *Osoblyvosti adaptacijnogho periodu uchniv p'jatykh klasiv do navchannja u shkilnij lanci. Informacijno-metodychnyj posibnyk.- Pervomajsk, 2013. - 34 s.*

11. *Pidruchnyk "Informatyka 5 klas" [Tekst] / J. Ja. Ryvkind, T. I. Lysenko, L. A. Chernikova, V. V. Shakotjko – K.: Gheneza, 2016. – 200 s.*

РОЗДІЛ III. ПИТАННЯ ІСТОРИЧНИХ НАУК ТА ПРАВА

УДК 94

ДЕЯКІ ЕКОНОМІЧНІ АСПЕКТИ ПРОЦЕСУ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ІНТЕГРАЦІЇ РЕСПУБЛІКИ ХОРВАТІЯ У ПЕРІОД 2000-2013 РР.

Боровець І. Г.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, м. Київ

У статті висвітлено деякі економічні аспекти процесу європейської інтеграції Республіки Хорватія, які напряду чи опосередковано впливали на хід переговорного процесу про вступ країни до ЄС. На прикладі основних макроекономічних показників зроблено зріз стану економіки країни під час переговорів з Євросоюзом, окреслено головні проблемні питання, з якими стикалася країна на шляху до ЄС, і які часто переростали суто економічну площину, впливаючи на внутрішньополітичний порядок денний. Одним з таких переговорних питань стало приведення у відповідність економіки Хорватії до принципів ринкової економіки, зокрема вирішення долі

збиткових державних підприємств суднобудівної і металургійної галузей. Ця проблема під час переговорів з ЄС набула такої ж важливості, як принципові питання боротьби з корупцією чи вимога співробітництва з Міжнародним карним трибуналом для колишньої Югославії.

Ключові слова: економічні критерії, Європейський Союз, європейська інтеграція, переговори про членство, Хорватія, Західні Балкани.

Боровець І. Г. Некоторые экономические аспекты процесса европейской интеграции Республики Хорватия в период 2000-2013 гг. / Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко, г. Киев

В статье освещены некоторые экономические аспекты процесса европейской интеграции Республики Хорватия, которые напрямую или косвенно влияли на ход переговорного процесса о вступлении страны в ЕС. На основе основных макроэкономических данных показан срез состояния экономики страны во время переговоров с Евросоюзом, обозначены главные проблемные вопросы, с которыми страна сталкивалась на пути в ЕС, и которые часто перерастали сугубо экономическую плоскость, влияя на внутреннеполитическую повестку дня. Одним из таких проблемных переговорных моментов стало приведение в соответствие экономики Хорватии с принципами рыночной экономики, в частности решения проблемы убыточных государственных предприятий судостроительной и металлургической отраслей. Эта проблема во время переговоров с ЕС получила степень такой же важности, как принципиальные вопросы борьбы с коррупцией или требование сотрудничества с Международным трибуналом для бывшей Югославии.

Ключевые слова: экономические критерии, Европейский Союз, европейская интеграция, переговоры о членстве, Хорватия, Западные Балканы.

Borovets Iryna, Economic aspects of the European integration of Croatia in 2000-2013 / Taras Shevchenko National University of Kyiv, Ukraine

The article highlights certain economic aspects of the European integration of the Republic of Croatia, which directly or indirectly influenced EU-RH negotiation process on EU membership. The insight into the economic situation in Croatia during the negotiation process was done on the basis of the analysis of main macroeconomic data of over several years after world economic crisis 2008-2009. The article emphasized main problematic issues, that Croatia had been facing on its way to the EU membership, and that very often became more of political than of economic nature. One of those issues was the lack of the Croatian economy's compliance with the EU membership criteria of open market economy and fair competition for business. Therefore, the destiny of unprofitable state-owned enterprises in the shipbuilding and steel industry were at stake during the

entire negotiation process and became as important as issues such as the fight against corruption and cooperation with the ICTY.

Key words: EU economic criteria, European integration, negotiation on EU membership, Croatia.

Всебічний аналіз перебігу процесу європейської інтеграції Республіки Хорватія (РХ) у період 2000 – 2013 рр. виявився би не повним без розгляду його окремих економічних аспектів, які до певної міри впливали на хід наближення країни до Європейського Союзу. Загальна економічна картина, яка склалася в країні до і під час переговорів з ЄС, мала значний вплив на хід усього євроінтеграційного процесу. Окрім того, певні переговорні критерії і вимоги Євросоюзу до РХ, зокрема відповідність національної економіки європейським принципам ринку і здорової конкуренції, дуже часто визначали темп переговорного процесу країни з ЄС, поряд з такими ключовими політичними критеріями, як співпраця з Міжнародним кримінальним трибуналом для колишньої Югославії, боротьба з корупцією та реформа правосуддя.

Протягом усього процесу європейської інтеграції Республіка Хорватія переживала період системних, часто болючих реформ, пов'язаних із переходом від постсоціалістичної до ринкової економіки. Так само, країна була зв'язана і певними переговорними зобов'язаннями відповідно до вимог Євросоюзу. Це мало серйозний вплив на соціально-економічний розвиток країни, а керівництву Хорватії доводилося, з одного боку, адаптувати країну до стандартів об'єднаної Європи, з іншого, намагатися мінімізувати неминучі економічні, а, отже, і політичні, втрати від цього процесу. Вирішити таке завдання можна було лише в умовах сталого і досить відчутного економічного зростання, забезпечити який хорватській стороні було частіше за все не під силу, в т.ч. через світову економічну кризу 2008-2009 рр. Серед слабких характеристик економіки РХ, на які не одноразово наголошували європейські переговорники, були низька спроможність опиратися кризі, негнучкий ринок праці, високий рівень безробіття, швидке старіння населення, неефективна форма державної власності в окремих сферах, бюрократія, занадто високі соціальні витрати, слабе підприємництво та несприятливий бізнес-клімат.

Економічні аспекти євроінтеграції РХ, як правило, не висвітлюються у контексті дослідження історичного чи політичного виміру євроінтеграційного процесу. Не багато іноземних дослідників торкається цієї проблематики, а ґрунтовний погляд на цю проблематику зроблено польською дослідницею К. Кубішевською [1], яка за допомогою аналізу основних макроекономічних показників виявила головні системні економічні проблеми РХ напередодні набуття нею членства в ЄС у 2013 р. Хорватські дослідники М. Крофлін [2] та П. Сопек [3] дають суцільний зріз стану економіки кризового періоду безвідносно до переговорного

процесу з ЄС, тоді як Д. Буретін, М. Блечич [4] розкривають проблематику впливу прямих іноземних інвестицій на економіку Хорватії. Більш аналітичний підхід до висвітлення позитивного впливу євроінтеграційних процесів на економічний стан в Хорватії дає хорватський дослідник Д. Шеперич [5], наголошуючи на викликах, які хорватський уряд мав подолати на шляху до членства в ЄС. Окрема увага хорватських дослідників приділяється такому проблемному економічному аспекту напередодні вступу до ЄС, як необхідність реструктуризації Хорватією збиткових підприємств суднобудівної галузі в рамках переговорної глави «Ринкова конкуренція», що довгий час обтяжувало діалог офіційного Загреба і Брюсселя. Так, А. Байо і М. Приморац [6] підходять до питання суднобудівної галузі як до занадто важкого бюджетного навантаження в умовах переговорів з ЄС, а А. Перич Хаджич та Т. Карачич [7] комплексно аналізують перебіг вирішення проблемного питання реструктуризації цих підприємств в рамках виконання Хорватією взятих на себе зобов'язань перед Євросоюзом.

Відносно сталий економічний розвиток країни перервала світова економічна криза 2008 р., результати якої негативно вплинули на здатність Хорватії оперативно імплементувати економічні критерії членства. Економіка країни була залежною від Європейського союзу, який був і досі залишається найголовнішим торговельним партнером РХ. Зростання економіки РХ напряду залежало від прямих іноземних інвестицій, які йшли передусім з ЄС у банківський сектор, телекомунікації та нерухомість. Частина іноземних банків у банківській системі Хорватії складала від 75,3% до 95% [1, с.70]. Зменшення експорту і відповідно зовнішнього кредитування з ЄС, як результат світової кризи, на додаток до внутрішніх системних проблем, спричинили глибоку шестирічну економічну рецесію країни.

До 2008 р. економіка країни зростала швидкими темпами від 3,66% ВВП у 2000-2001 рр., 5,13% ВВП у 2002-2003 рр. та до 6,06% ВВП у 2006-2007 рр. За оцінками Європейської Комісії, у 2007 р. економічне зростання РХ залишалось міцним, економічна діяльність розвивалася прискореними темпом. Реальні інвестиції зросли з 4,8 % у 2005 р. до 10,9% у 2007 р., експорт на 6,9%, імпорт на 7,3% відповідно за той самий період [8].

Після 2008 р. соціально-економічна ситуація в РХ залишалася досить складною. У період 2009-2013 рр. стрімко впав ВВП - до 12,3%, що стало другим найбільшим падінням ВВП серед країн ЄС після Греції. Вже у 2009 р. відбулося падіння експорту на 15-16% та імпорту 20%. Зменшення обсягів експорту призвели до зростання торговельного дефіциту. Так, з 5,25 млрд. євро в 2000 р. торговельний дефіцит збільшився до 10 млрд. євро в 2008 р. [1, с.63]. Падіння обсягу прямих

іноземних інвестицій відбувалося вже протягом 2007-2008 рр., а в 2009 р. він був втричі меншим, ніж у 2007 р. [1, с.64].

У 2011 р. Хорватія втратила провідні позиції в регіоні Південно-Східної Європи як найпривабливіша країна для інвестицій. Зокрема, згідно із річним звітом світових інвестицій UNCTAD (World Investment Report 2013), до кризи країни Південно-Східної Європи, передусім Хорватія, зробили великий прогрес у привабленні міжнародних інвестицій. Хорватію криза торкнулась найбільше – прямі іноземні інвестиції впали з 6 млрд. у 2008 р. до 432 млн. у 2010 р. [9]. Країна відстала від Сербії, яка з 1,3 млрд. дол. іноземних інвестицій постала лідером серед країн ПСЄ за їх кількістю: від Албанії, яка вперше в історії залучила більше мільярда доларів (1,1 млрд. дол.); від Чорногорії, інвестиції в яку сягнули 0,8 млрд. дол. При чому падіння кількості інвестицій відбулося в рік, коли більшість країн світу вийшли з економічної рецесії і загалом в світі було зафіксовано зростання на 5% кількості іноземних інвестицій.

Невтішну статистику UNCTAD підтверджував й Хорватський народний банк (ХНБ), згідно з яким, у 2010 році Хорватія отримала лише 227 млн. євро. іноземних інвестицій, що стало найменшим показником з 1995 року, коли в країну, де відбували військові події, було вкладено лише 79 млн. євро. Окрім того, стурбованість аналітиків викликала також і структура іноземних інвестицій в РХ, де домінували вкладення у фінансовий сектор (23,2%), торгівлю (29,4%), послуги та нерухомість (33%), переробну промисловість (11,5%). Тим часом, як інвестицій у виробництво, зокрема «greenfield» інвестицій, які потребують вкладень з нуля та створюють нові робочі місця, майже відсутні (0,2). При цьому близько 90% інвестицій в РХ приходилося з Євросоюзу [4, с.45].

У 2009-2013 рр. відбувалося падіння промислового виробництва РХ, що було обумовлено низьким внутрішнім попитом, відсутністю конкурентоспроможності національної продукції на іноземних ринках при малій продуктивності праці. Обсяг промислового виробництва впав у період 2009-2013 р. загалом на 18,4% [2]. У 2012 р. хорватські виробники опинилися на рівні промислового розвитку 2006-2007 рр. та були обтяжені високим іноземним боргом і потенційним зростанням кредитного ризику держави. До того ж, країна ставала демографічно старою (середній вік за оцінкою перепису населення 2001 року склав 39,3 років із тенденцією зростання), та з низьким рівнем бізнес активності населення й непристосованістю до світових та європейських тенденцій.

Незважаючи на кризу, урядова інвестиційна політика продовжувала зосереджуватися на таких сферах, як джерела відновлюваної енергії, освіта, захист навколишнього середовища, охорона здоров'я, та розвиток інфраструктури. Фінансування проектів в цих сферах забезпечувалося з національних державних та приватних інвестиційних фондів та міжнародних фондів, зокрема, й передвступного фонду ЄС.

Так, уряд надавав фінансову допомогу для кредиту на купівлю першого житла, тим самим стимулюючи сектор будівництва, який потерпав під час кризи від зменшення купівельної спроможності населення. Обсяг будівельних робіт знаходився у постійному падінні з 2009 р. та у період 2009-2012 рр. упав на 50% [2]. Незважаючи на такий вкрай важкий стан, з метою підтримки малого і середнього бізнесу було зменшено фіскальне навантаження для стартапів.

Згідно з інформацією Хорватського народного банку (ХНБ), у 2010 р. падіння ВВП у країні сягнуло 7,4%, інвестицій - 22%, купівельної спроможності - 11%, натомість безробіття зросло до 17,4%, зовнішній борг сягнув рівня 101% ВВП країни [9].

Загальний державний борг Республіки Хорватія до кризи 2008-2009 рр. залишався відносно невеликим для країн Західних Балкан. Згідно з інформацією Інституту державних фінансів РХ, 2009 р. загальний державний борг становив 35%, що на 18% більше, ніж у 2008 р. [3]. З 2009 цей показник продовжував зростати і на кінець 2011 року він сягнув 63,7% ВВП РХ. Тенденція до зростання продовжувалася і в наступні роки: 2012 - 69,2%, 2013 - 80,8%, 2014 - 85,1% , 2015- 86,7% ВВП [10]. Це означало відповідно, що декілька років поспіль значно збільшувався дефіцит держбюджету.

Напередодні кризи хорватському урядові вдалося збалансувати бюджетні витрати. Наразі, якщо дефіцит бюджету збільшився з 6,4% ВВП у 2005 р. на 7,8% ВВП у 2006 р., то станом на 2008 р. він сягнув лише 1% ВВП, що було другим найменшим результатом серед країн Європи, які переживали перехідні процеси [1]. Проте, починаючи з 2009 р. дефіцит бюджету став невинно зростати від 3,3% ВВП у 2009 р. до 5,5% у 2013 р [2].

З метою консолідації державних фінансів та зменшення витрат хорватський уряд вдався до скорочень видатків, окрім тих, що призначалися для досліджень та розвитку. В 2009 р. на рік введено новий «кризовий податок» на зарплатню, пенсію та інші прибутки. Було скорочено 5% держслужбовців та на 10% зменшено обсяг їх соціального пакету. Уряд забезпечив приватизацію таких державних підприємств, як Хорватська електрична компанія, Хорватське страхування, Хорватська залізниця [2]. Проте, ці заходи не допомогли суттєво змінити недосконалу структуру бюджетних витрат, яка склалася за останні роки. Соціальні витрати залишалися станом на 2011 р. високими і становили 3,6% ВВП, що вдвічі більше, ніж в інших країнах регіону.

Докризовий рівень безробіття в Хорватії (2007 р. - 9,6%, 2008 р. - 8,4%, 2009 р. - 9,1%) з кризою почав невинно зростати і сягнув за інформацією Хорватського бюро з працевлаштування у 2010 р. - 17,4%, 2011 р. - 17,9%, 2012 р. - 18,9%, 2013 р. - 17,2% [13]. Якщо взяти до уваги, що середній показник безробіття у цей період серед країн ЄС складав 10,8%, то можна зробити висновок, що Хорватія знаходилася серед країн

з найбільшим рівнем непрацевлаштованого населення (попереду неї були лише Іспанія та Греція) [2]. З метою зменшення державних витрат уряд РХ у 2009 р. скоротив фінансування політики стимулювання працевлаштування і натомість ухвалив у 2011 р. «Програму економічного відродження», яка містила інструменти з підтримки працевлаштування в країні.

Хорватія стала єдиною країною, окрім Греції, яка жодного разу не вийшла з економічної рецесії протягом 2009-2015 рр. Вперше ВВП країни зріс у 2015 р. - до 1,6% ВВП.

Як в результаті впливу світової економічної кризи 2008 р., так і через повільність структурних реформ в РХ, країна здобувала невтішні оцінки з боку міжнародних економічних та фінансових агентств. Так, у 2009 р. три рейтингових агентств, а саме Standards&Poor's, Fitch та Moody's знизили кредитний рейтинг РХ. Згідно з висновками Moody's, Хорватія мала рейтинг Ваа3 «стабільний», а агенція Fitch змінила у 2009 р. кредитний рейтинг країни зі «стабільного» на «негативний» та знизила рівень з BBB+ на BBB в національній валюті, і на BBB- в іноземній.

У 2010 р. рейтингове агентство Standards&Poor's знизило довгостроковий кредитний рейтинг РХ в іноземній та домашній валюті з BBB на BBB-. Слід зазначити, що з 2004 р. РХ мала кредитний рейтинг BBB, а тренд зі стабільного на негативний змінився у 2008 р. з початком світової фінансової кризи. Таким чином, Хорватія здобула найнижчу прийнятну для інвесторів оцінку, а її позикові облігації опинилися лише за один крок до статусу «сміття» («junk»).

З таким несприятливим інвестиційним кліматом з Хорватії почав виходити й хорватський капітал. У 2010 р. хорватські бізнесмени вклали 504,1 млн.дол. в економіку інших країн, що майже у 2,5 разів вище, ніж у 2009 р.

Світовий банк у жовтні 2011 р. у звіті «Doing business 2012», поставив Хорватію на 80-те місце у зручності ведення бізнесу серед 183 країн світу, тобто вона втратила одну позицію в цьому списку. Найгірші оцінки Хорватія здобула у таких сферах, як захист інвесторів, строк отримання будівельних дозволів (в середньому 317 днів), ціна будівельних дозволів (6 неоподаткованих доходів), реєстрація власництва (104 дні, кошт - 5% від ціни).

ЄБРР у своєму звіті «Transition report» за період 2011 р. дав оцінку впливу світової кризи на розвиток країн, що перебувають в перехідному періоді, та оцінив Хорватію як країну з повільним розвитком економіки, слабкими макроекономічними показниками, однак із незначною інфляцією. Серед негативних чинників було відзначено залежність хорватської банківської системи від іноземного капіталу, а також відсутність відчутних реформ з економічного оздоровлення, окрім незначних змін у пенсійному забезпеченні та покращенні працевлаштування [11].

За оцінкою «Щорічника світової конкурентності у 2012 році» Інституту розвитку менеджменту (Institute for Management Development) Хорватія з 2008 р. втратила 8 позицій у сфері глобальної конкурентності і опинилася на 57-му з 59 місць (за нею були лише Греція та Венесуела, а Україна на 56 місті) [12]. Серед головних причин конкурентної непривабливості Хорватії називалися некомпетентність уряду, політична нестабільність та непередбачуваність, неефективна судова влада та неконкурентна податкова система, високе безробіття, неефективність державної адміністрації, поганий бізнес-клімат. Позитивну оцінку Хорватія здобула за висококваліфіковану робочу силу, розвинуту інфраструктуру, високий рівень освіти та витрати населення.

Наприкінці січня 2011 р. уряд ухвалив передвступну економічну програму країни на період 2011-2013 рр. У лютому був ухвалений Національний план стимулювання працевлаштування на 2011-2012 рр. з кошторисом у 1,1 млрд.кун, яким передбачалося змінити негативну тенденцію до збільшення безробіття (більше 300 тис.осіб) і працевлаштувати 150 тис. громадян. Водночас, існуюча ситуація давала підґрунтя для соціального невдоволення в країні, що негативно відбивалося на популярності тодішнього уряду на чолі з Прем'єр-міністром Я.Косор. Так, за результатами опитування громадської думки хорватського агентства «CroDemoscop», лише 13,7% громадян надали підтримку діям уряду, тоді як 2/3 опитуваних надали йому вкрай негативну оцінку. Така ситуація менше ніж за рік до парламентських виборів була невтішною для уряду та, передусім, для правлячої партії – Хорватська демократична спільнота, яку на той час підтримувало лише 18%. При цьому, головна опозиційна партія Хорватська народна партія тоді підтримувалася з боку 29% громадян [14]. Такий стан речей свідчив про те, що політичний прогрес на євроінтеграційному напрямі не був визначним для оцінки дій уряду з боку хорватських громадян. Передусім, суспільство турбували такі нагальні питання, як низький життєвий стандарт, зростання безробіття, неспроможність уряду стабілізувати економічну ситуацію після світової кризи. Згодом, саме це і спричинило поразку правлячої партії на парламентських виборах у 2011 р.

На тлі такої складної соціально-економічної ситуації Хорватією велися доволі складні переговори про вступ до ЄС, під час яких певні економічні питання часто ставали предметом не лише суперечок з європейськими переговорниками, а й масового незадоволення з боку хорватських громадян. Одним з таких питань було дотримання країною принципів ринкової економіки відповідно до вимог переговорної глави 8 «Ринкова конкуренція».

Принцип конкуренції Європейського Союзу займає непересічне місце у діяльності ЄС і визначається ще Римською угодою 1957 р. Політика ринкової конкуренції спирається на правила забезпечення прозорого змагання підприємств. Вона стимулює підприємництво та

ефективність, надає покупцям ширший вибір та допомагає зменшити ціну і підняти якість. Саме для цього ЄС лібералізує ринок та бореться проти неконкурентної поведінки, спостерігає за злиттям підприємств та наданням державних дотацій. При цьому ЄС фокусує свою діяльність на наступних діях: боротьба проти картелів, недопущення використання великими фірмами ринкової переваги в будь-якому секторі економіки, контроль за злиттям підприємств та державною допомогою окремим секторам економіки та підприємствам, що напряду порушує принцип конкурентоспроможності.

Саме останній пункт, який стосується державної підтримки збиткових підприємств металургійної та суднобудівної галузі Хорватії, став тією принциповою проблемою економічної галузі, яка не давала дуже довго закрити питання восьмої переговорної глави «Ринкова конкуренція».

Ухвалення Національної програми реструктуризації металургійного сектору 2007-2011 рр. та подальша приватизація металургійних заводів в м. Сісак та м.Спліт вирішили більшість інституціональних проблем цього сектору, проте фактична реструктуризація наштовхнулася на такі перепони, як наслідки світової фінансової кризи 2008 р., зокрема, коливання цін та вимог світового ринку [5]. Наприкінці 2011 р. обидва підприємства опинилися на грані банкрутства та ліквідації.

Ще більшим проблемним питанням протягом усього процесу наближення до членства залишалася доля хорватської суднобудівної галузі, яка була одною з найбільш важливих промислових галузей РХ. Вона забезпечувала 2,5% рівня працевлаштування країни, 1,2% її ВВП, а також 12% частини загального експорту [6]. Шість найбільших підприємств цієї галузі - «Бродоспліт», «Бродотрогір», «Улянік», «Крал'євіца», «Третій май», «Віктор Ленац» - були збитковими протягом декількох років із щорічним збитком на загальну суму 130 млн. євро та існували лише завдяки державним дотаціям. У травні 2008 р. уряд РХ вирішив реструктурувати через приватизацію п'ять суднобудівних підприємств, що знаходилися у державній власності («Віктор Ленац» вже був приватизований). Водночас, недостатні кошти для реструктуризації індустрії, її велике історичне значення для країни, активна діяльність профспілок, та велика кількість субпідрядників, залежних від галузі, спричинили перехід цього питання з суто економічної у соціально-чутливу площину, з вирішенням якої зволікав кожен хорватський уряд.

З 2007 до 2010 р. фінансова діяльність чотирьох підприємств «Бродоспліт», «Бродотрогір», «Крал'євіца» та «Третій май» оцінювалося як «стабільно погана». За ці чотири роки консолідований збиток цих підприємств склав 4 млрд. кун., або 1 млрд. кун щорічно, що становило 0,3% ВВП. З шести підприємств з 2008 р. з прибутком працювали лише два - «Улянік» та «Віктор Ленац». Загальні втрати та державні дотації

перебільшували сукупну вартість замовлень підприємств на 67% у 2008 р. та 49% у 2009 р. [6].

В наслідок високих відсотків за кредитами як результат збиткової діяльності підприємств, їх фінансові зобов'язання, гарантом яких виступала держава, зросли у період з 2007 по 2010 рр. на 3,8 млрд. кун - з 11,1 млрд. кун (або 3,2% ВВП) до 14,8 млрд. кун (або 4,4% ВВП) [6]. Окремі хорватські економісти не приховували, що такий стан справ вже давно пройшов «точку економічної та суспільної доцільності» і підриває стабільність не лише фінансової, а й банківської системи країни, у разі, якщо держава виявиться неспроможною гарантувати кредитні зобов'язання суднобудівних підприємств [6].

Найбільш проблемним було питання подальшого працевлаштування робітників галузі у разі реструктуризації та, відповідно, скорочень, що неодноразово викликало масове невдоволення. За кількістю працевлаштованих у суднобудівній галузі Хорватія займала п'яте місце серед приморських європейських країн після Німеччини, Франції, Нідерландів та Італії. Водночас, така кількість робітників навіть на думку самих хорватських експертів, була не виправданою. Так, у 2009 р. маючи 8,8 тис. робітників, хорватська суднобудівна галузь виконала замовлень на 500 млн. євро, тим часом, як Іспанія з 6 тис. робітників виконала замовлень на 2 млрд. євро [6].

При цьому, в результаті світової фінансової кризи та потреби у зменшенні витрат, в європейському суднобудуванні в наслідок реструктуризації кількість робітників цієї галузі було значно зменшено - з 148,8 тис. у 2007 р. до 114,5 тис. у 2010 р. І якщо Польща скоротила 10 тис. робітників, Німеччина 4,5 тис., то у Хорватії станом на 2010 р. не відбулося жодних відчутних кроків у цьому напрямку: якщо у 2008 р. було зареєстровано 9553 робітників, то у 2010 р. 8792 [6]. Зрозуміло, що напередодні виборів уряд не міг вдатися до таких жорстких заходів, які б позбавили роботи 15 тисяч виборців.

Загальний борг консолідованого сектору суднобудування в 2010 р. був втричі більшим, ніж спільна власність згаданих підприємств. В 2010 р. Інститут публічних фінансів зробив висновок, що суднобудівна галузь збиткова, неліквідна, переобтяжена заборгованістю, неекономічна, неефективна і без чіткого плану реструктуризації. Більшість підприємств не роблять внеску в економічний розвиток держави і лише становлять загрозу стабільності державних фінансів [6].

Таким чином, РХ стала заручником суднобудівних підприємств як у фінансовому, так і у політичному контексті, адже саме це питання, а не макроекономічні показники, ставали на заваді закриттю восьмої переговорної глави. Зі свого боку, Європейський Союз у звітах про перебіг переговорного процесу з Хорватією вимагав від країни перестати відкладати вирішення цієї проблеми. Згодом, у 2011 р. хорватській та європейській сторонам вдалося виробити умови, які дозволили

Євросоюзу оголосити про виконання Хорватією критеріїв для закриття згаданої переговорної глави, що дозволило Хорватії підписати угоду про вступ країни до ЄС 9 грудня 2011 р.

Зокрема, згаданою угодою Республіка Хорватія зобов'язувалася провести реструктуризацію суднобудівних підприємств за допомогою приватизації шляхом відкритого тендера до дати вступу країни до ЄС 1 липня 2013 р. Реструктуризація мала включати і такі компенсаторні заходи як зменшення обсягів виробництва, а для кожного підприємства встановлювалися чіткі річні виробничі обсяги. Жодне підприємство не мало право більше приймати державної допомоги щонайменше 10 років від дня приватизації. Окрім того, суднобудівні підприємства зобов'язувалися повернути у повному обсязі державі допомогу, прийняту до 1 березня 2006 р. (тобто до офіційного переговорного процесу з ЄС про вступ), якщо само підприємство не фінансувало цю допомогу у розмірі щонайменше 40% від її загальної суми [7].

Отже, розуміння певних економічних аспектів європейської інтеграції Республіки Хорватія надає розуміння більш широкої картини усього євроінтеграційного поступу країни. Відставання з реформами, світова економічна криза, переговорні зобов'язання перед ЄС – всі ці проблеми ускладнювали переговорний процес і вимагали від хорватських урядовців непопулярних кроків. Це, в свою чергу, коштувало тодішнім урядовим політичним силам перемоги на парламентських виборах, незважаючи на те, що саме вони декілька років поспіль керували євроінтеграційним процесом і згодом забезпечили підписання у 2011 р. угоди з Брюсселем про вступ до ЄС.

Джерела:

1. Kubiszewska K. *Economic Crisis in Croatia* // *Oeconomica Copernicana*. – №2 (2013). – p. 63.
2. Kroflin M. *Pregled stanja hrvatskog gospodarstva i javnih financija* [Online] / *Nezavisni sindikati znanosti i visokog obrazovanja*. – Available from: http://www.nsz.hr/datoteke/13-14/Stanje_u_gospodarstvu_travanj_2014.pdf (Accessed: November 17, 2017).
3. Sopek P. *Proračunski deficit i javni dug* [Online] / *Institut za javne financije*. – Available from: <http://www.ijf.hr/newsletter/49.pdf> (Accessed: November 17, 2017).
4. Buterin D., Blečić M. *Učinci izravnih stranih ulaganja u Hrvatsku* / D. Buterin // *Zbornik Veleučilišta u Rijeci*. – 2013. – No. 1. – pp. 133-149
5. Šeperić D. *To Europe and back – The Croatian EU accession process and its outcomes* / D. Šeperić // *SEER Journal for Labour and Social Affairs in Eastern Europe*. – 2011. – pp. 463 - 480
6. Bajo A., Primorac M. *Jesu li brodogradilišta prepreka fiskalnoj konsolidaciji u Hrvatskoj?* [Online] / *Institut za javne finansije*. – Available from:

<http://www.ijf.hr/upload/files/file/newsletter/64.pdf> (Accessed: November 17, 2017).

7. Perić Hadžić A., Karačić T. Restrukturiranje hrvatske brodogradnje u kontekstu pristupanja Europskoj Uniji / A.Perić Hadžić // Pomorski zbornik. – № 47-48 (2013). – pp.121-132.

8. Izvješće o napretku za 2007. [Online] / Komisija Europskih Zajednica, 6. Studenoga, 2007. – Available from: http://www.mvep.hr/files/file/dokumenti/Izvijesce_o_napretku_RH_2007_hrv.pdf (Accessed: November 17, 2017).

9. World Investment Report 2013. Global Value Chains: Investment and Trade for Development [Online] / UNCTAD. – Available from: http://unctad.org/en/PublicationsLibrary/wir2013_en.pdf (Accessed: November 17, 2017).

10. Glavni makroekonomski indikatori [Online] / Hrvatska narodna banka. – Available from: <https://www.hnb.hr/statistika/glavni-makroekonomski-indikatori> (Accessed: November 17, 2017).

11. Transition Report 2011 [Online] / EBRD. – Available from: <http://www.ebrd.com/downloads/research/transition/tr11.pdf> (Accessed: November 17, 2017).

12. IMD World Competitiveness Yearbook 2012: Croatia's Competitiveness Stagnating [Online]. – Available from: <http://www.konkurentnost.hr/Default.aspx?art=451&sec=36> (Accessed: November 17, 2017).

13. Godišnjak [Online] / Hrvatski zavod za zaposljavanje. – Available from: <http://www.hzz.hr/default.aspx?id=10055> (Accessed: November 17, 2017).

14. Istraživanje javnog mnijenja: Vladu J. Kosor odobrava svega 13,7 posto građana [Online] / Nacional, 05.05.2011. – Available from: <http://arhiva.nacional.hr/clanak/107424/istrazivanje-javnog-mnijenja-vladu-j-kosor-odobrava-svega-137-posto-gradana> (Accessed: November 17, 2017).

УДК 94(477-25):378 «18»

**ШКОЛА ІСТОРИКІВ УНІВЕРСИТЕТУ СВ. ВОЛОДИМИРА
У СЕРЕДИНІ 30-Х – КІНЦІ 40-Х РОКІВ ХІХ СТ.
(ДО ІСТОРИОГРАФІЇ ПИТАННЯ)**

кандидат історичних наук, доцент, Тарасенко О. О.
Київський університет імені Бориса Грінченка, Київ, Україна

Ми пошанували істориків Університету Св. Володимира професорів В.Ф. Циха, В.Ф. Домбровського, О. І. Ставровського, М.І. Костомарова. Ми проаналізували історіографію другої третини ХІХ – початку ХХІ ст., яка присвячена виченню життя, викладацької,

наукової діяльності зазначених викладачів. Ми довели, що період викладацької та наукової роботи В. Ф. Циха, В. Ф. Домбровського, О. І. Ставровського, М. І. Костомарова в Університеті Св. Володимира у середині 30-х – кінці 40-х років XIX ст. став часом започаткування Школи істориків Університету Св. Володимира XIX ст. та її першим періодом становлення. Ми наголошуємо, що історики Університету Св. Володимира XIX ст. В. Ф. Цих, В. Ф. Домбровський, О. І. Ставровський, М. І. Костомаров були серед фундаторів української історичної освіти і науки. Ми підкреслюємо, що дослідження історії становлення та розвитку Школи істориків Університету Св. Володимира XX ст. має вагоме значення для розуміння становлення та розвитку університетської історичної освіти і науки у XIX – на початку XXI ст. у цілому.

Ключові слова: В. Ф. Цих, В. Ф. Домбровський, О. І. Ставровський, М. І. Костомаров, перший період становлення Школи істориків Університету Св. Володимира, середина 30-х – кінець 40-х років XIX ст., Київ.

кандидат исторических наук, доцент, О.А. Тарасенко, Школа историков университета св. Владимира в середине 30-х - конце 40-х годов XIX ст. (к историографии вопроса)/ Киевский университет имени Бориса Гринченка, Киев, Украина

Мы почтили данью уважения историков Университета Св. Владимира профессоров В. Ф. Цыха, В. Ф. Домбровского, А. И. Ставровского, Н. И. Костомарова. Мы проанализировали историографию второй трети XIX – начала XXI ст., которая посвящена изучению жизни, преподавательской, научной деятельности указанных преподавателей. Мы доказали, что период преподавательской и научной работы В. Ф. Цыха, В. Ф. Домбровского, А. И. Ставровского, Н. И. Костомарова в Университете Св. Владимира в середине 30-х – конце 40-х годов XIX ст. стал временем начала формирования Школы историков Университета Св. Владимира XIX ст. и ее первым периодом становления. Мы акцентируем, что историки Университета Св. Владимира XIX в. В. Ф. Цых, В. Ф. Домбровский, А. И. Ставровский, Н. И. Костомаров были среди основателей украинского исторического образования и науки. Мы подчеркиваем, что исследование истории становления и развития Школы историков Университета Св. Владимира XX в. имеет большое значение для понимания становления и развития университетского исторического образования и науки в XIX - начале XX ст. в целом.

Ключевые слова: В. Ф. Цых, В. Ф. Домбровский, А. И. Ставровский, Н. И. Костомаров, первый период становления Школы историков Университета Св. Владимира, середина 30-х - конец 40-х годов XIX в., Киев.

PhD in Historical Sciences, Associate Professor, Olha Tarasenko School of historians of St. Volodymyr university in the middle of the 30`s – the end of 40`s of the XIX century (to the historiography of question)/ Borys Grinchenko Kyiv University, Kyiv, Ukraine.

We honored the historians of St. Volodymyr University Professors V.F. Tsykh, V. F. Dombrovsky, O. I. Stavrovsky, M. I. Kostomarov. We analyzed the historiography of the second third of the XIX – the beginning of the XXI century which is devoted to the study of life, teaching, and scientific activity of these teachers. We proved that the period of teaching and scientific activity of V. F. Tsykh, V. F. Dombrovsky, O. I. Stavrovsky, M. I. Kostomarov at the St. Volodymyr University in the middle of 30's to the end of 40's of the XIX century was the time of the beginning of the School of Historians of the St. Volodymyr University of the XIX century and its first period of formation. We noted that historians of the St. Volodymyr University of the XIX century V. F. Tsykh, V. F. Dombrovsky, O. I. Stavrovsky, M. I. Kostomarov were among the founders of Ukrainian historical education and science. We emphasized that the study of the history of the formation and development of the School of Historians of the St. Volodymyr University of the XIX century has the great importance for understanding the formation and development of University historic education and science in the XIX at the beginning of the XXI centuries in general.

Keywords: V. F. Tsykh, V. F. Dombrovsky, O. I. Stavrovsky M. I. Kostomarov, the first period of the formation of the School of Historians of St. Volodymyr University, the middle of the 30's - the end of the 40's of the XIX century, Kyiv.

Вступ. Школа істориків Київського Імператорського Університету Св. Володимира, як корпорація особистостей, об'єднаних за професійною ознакою як історики, формувалася протягом XIX – початку XX ст. із викладачів, які працювали на кафедрах всесвітньої та російської історії. Їх наукова діяльність і спадщина відносились до різних наукових напрямів і течій, але всі вони, як корпорація істориків, належали тому вищому навчальному закладу, в якому працювали. Враховуючи це, ми вважаємо, що маємо право об'єднати їх під назвою Школи істориків Університету Св. Володимира XIX ст. Історики Університету Св. Володимира XIX ст. були серед фундаторів української історичної освіти і науки. Вивчення історії становлення та розвитку Школи істориків Університету Св. Володимира XX ст. має вагомим значення для розуміння становлення та розвитку університетської історичної науки у XIX – початку XXI ст. у цілому.

Актуальність статі полягає у пошануванні істориків Університету Св. Володимира професорів В. Ф. Циха, В. Ф. Домбровського, О. І. Ставровського, М. І. Костомарова та окресленні історіографії другої

третини XIX – початку XXI ст., яка присвячена життю, викладацькій, науковій діяльності зазначених викладачів.

Мета статті: визначити історіографію другої третини XIX – початку XXI ст., яка присвячена життю, викладацькій і науковій діяльності істориків Університету Св. Володимира В. Ф. Циха, В. Ф. Домбровського, О. І. Ставровського, М. І. Костомарова та довести, що період їхньої викладацької та наукової роботи у закладі у середині 30-х – кінці 40-х років XIX ст. став часом започаткування Школи істориків Університету Св. Володимира XIX ст. та її першим періодом становлення.

Виклад основного матеріалу. Певний внесок у дослідження проблеми «Школа істориків Університету Св. Володимира в історіографії XIX – початку XXI ст.» зробила й автор даної розвідки [1-6]. Проведене О. О. Тарасенко вивчення соціокультурного портрету, викладацької, наукової діяльності В. Ф. Домбровського [7-11], М.І. Костомарова [12-18], В. Ф. Циха [19; 18], О. І. Ставровського [18; 19; 20] дозволили дослідити історію формування Школи істориків Університету Св. Володимира у XIX ст. і, зокрема, виокремити середину 30-х – кінець 40-х років XIX ст. як час початку становлення самої Школи істориків – перший період її формування, а також глибше осмислити життя, викладацьку, наукову діяльність згаданих викладачів у започаткуванні традицій Школи істориків та усвідомити спадкоємність цих традицій взагалі. Вона ж проаналізувала спогади про згаданих істориків Д. П. Хрущева [21], студента Н. [22], М. Гербея [23], М. І. Костомарова [24], О. В. Романовича-Славатинського [25], В.Г. Авсеєнка [26] у низці статей [27; 28; 16; 18].

Дослідження про В.Ф. Циха. Біля витоків формування школи істориків Університету Св. Володимира та її традицій знаходився Володимир Францович Цих (1805–1837). Життя і наукову спадщину В.Ф. Циха у 1860 р. розглянув В.Я. Шульгін [29], а у 1884 р. Ф. Я. Фортинський подав біографічну статтю про історика [30]. М. Ф. Владимирский-Буданов в 1884 г. описав діяльність В. Ф. Циха в Університеті Св. Володимира [31]. Стаття В. В. Рудакова про історика була розміщена в 1901 р. [32]., стаття А. С. Вязигина - у 1908 р. [33] і перевидана 2007 р. [34]. Лекції В. Ф. Циха проаналізував В. П. Бузескул у 1913 р. [35] та оцінив творчість історика у 1929 р. [36].

О. О. Тарасенко охарактеризувала особистість та наукову діяльність В.Ф. Циха у становленні історичної освіти і науки в Університеті Св. Володимира в 1995 р. [1], до 165- та 175-річчя утворення університету у 1999 р. [5] та 2010 р. [6], схарактеризувала діяльність В. Ф. Циха і О. І. Ставровського у становленні Школи істориків Університету Св. Володимира у статті в 2017 р. [19].

Замітка про В. Ф. Циха була розміщена до 170-річчя університету в 2004 р. [37]. Про В. Ф. Циха як про ректора згадували 2006 г. [38]. До наукової спадщини історика звернувся С. П. Стельмах у 1997 р [39], у

2005 р. [40], 2013 р. [41]. Ручинська Оксана досліджувала наукову спадщину В. Ф. Циха із точки зору антикознавства у 2009 р. [42]. Кісельова Юлія розглянула історіографічну проблематику в наукових творах В. Ф. Циха в 2009 р. [43]. С.І. Лиман вивчав історію середніх віків у творчості та навчальних курсах В. Ф. Циха у 2012 р. [44]. Е.Е. Замислова розглянула питання про намір зайняти кафедру всесвітньої історії в Університету Св. Володимира М. В. Гоголем та В. Ф. Цихом у статті в 2015 р. [45].

В. Ф. Цих Університету Св. Володимира в Києві віддав три останні роки свого життя (1834–1837) і безпосередньо був причетний до формування Школи істориків Університету Св. Володимира [37] та зробив внесок у розвиток освіти і науки на українських землях Російської імперії 30-х років XIX ст. у цілому.

Джерелами для дослідження життєвого шляху та наукової спадщини В. Ф. Циха є його студентські роботи 1824 р. [46; 47] і 1825 р. [48], магістерська дисертація, захищена в 1833 р. [49], стаття 1835 р. [50], промова на урочистому відкритті Університету Св. Володимира [51] та промови, виголошені при поховання В. Ф. Циха в 1837 р. [52], а також спогади про В. Ф. Циха [53].

Дослідження про В. Ф. Домбровського. Біля витоків формування школи істориків Університету Св. Володимира та її традицій знаходився Василь Федорович Домбровський (1805–1837). Життєвий та науковий шлях В. Ф. Домбровського був висвітлений в ювілейному виданні «Биографического словаря профессоров и преподавателей Университета Св. Владимира (1834–1884)» [54]. Короткі відомості про історика містив енциклопедичний словник Блокгауза та Ефрона у 1893 р. [55]. Через сто років діяльність В. Ф. Домбровського у становленні Тимчасової комісії для розгляду давніх актів – Київської археографічної комісії – вивчали О. І. Журба та М. П. Ковальський [56]. О. І. Журба у нарисі про історію і діяльність Київської археографічної комісії розглянув археографічну діяльність В. Ф. Домбровського [57].

Про вченого як викладача кафедри історії Росії у 1993 р. нагадала О. О. Тарасенко [2], яка у 1995 р. проаналізувала викладацьку та наукову діяльність історика [1]. Робота українського архівіста В.Ф. Домбровського була окреслена О. Ковалем у 1999 р. в біобібліографічному довіднику про українських архівістів [58]. До особистості вченого у 1999 р. та 2010 р. звернулася автор статті у розвідці до 165 річного та 175 річного ювілею Київського університету [5; 6] та у статті в 2011 р. про діяльність учених Університету Св. Володимира в Київській археографічній комісії у 50–80-х роках XIX ст. [8]. Електронна енциклопедія України містить коротку замітку Л. В. Шевченко про історика [59]. Діяльність В. Домбровського у Київській археографічній комісії описав О. Левицький [60].

О. О. Тарасенко у 2015 р. окреслила творчий портрет В. Домбровського [7] та висвітлила його викладацьку й наукову діяльність у період започаткування викладачем першого періоду становлення Школи істориків Університету Св. Володимира [9], проаналізувавши його праці «Острожская старина» [61], «Луцк» [62], «Очерк г. Чернигова в его области в древнее и новое время» [63], «О Кременецком замке» [64]. Спогадами про історика поділився російський поет, перекладач, видавець М. Гербель [23]. Вона ж дослідила соціокультурний портрет історика у 2016 р. [16] та вивчила спогади сучасників про В. Ф. Домбровського у 2017 р. [18].

Дослідження про О. І. Ставровського. Життя, діяльність, побіжну оцінку наукової творчості О. І. Ставровського окреслив у 1884 р. у біографічній статті Ф. Я. Фортинський [65], стислі довідки про життя й діяльність історика були надруковані в 1900 р. [66] та 1909 р. [67]. Про О. І. Ставровського у своїх споминах у ХІХ ст. згадали М.І. Костомаров [24] і В. Г. Авсеєнко [26].

Спогади М. І. Костомарова із його автобіографії, де він пригадує викладачів Університету Св. Володимира, зокрема О. І. Ставровського, проаналізувала О. О. Тарасенко [27]. Вона ж дослідила спогади В.Г. Авсеєнка про істориків Університету Св. Володимира та його студентство і, зокрема, про О. І. Ставровського [28].

Вивчаючи становлення та розвиток історичної освіти і науки в Університеті Св. Володимира та становлення Школи істориків Університету Св. Володимира

О. О. Тарасенко побіжно розглядала викладацьку та наукову діяльність О. І. Ставровського [1-6] та вивчала діяльність О. І. Ставровського як завідуючого Музею старожитностей Університету Св. Володимира [68].

Про київського медієвіста у своїх працях розповів С.І. Лиман у 2009 р. [69], який у 2011 р. розглянув вивчення історії середніх віків, її викладання у навчальних курсах О. І. Ставровським [70] та детально й безпристрасно проаналізував його магістерську дисертацію [71], а у 2013 р. розглянув історію «кадрового конфлікту» у київській університетській медієвістиці першої половини 1860-х рр.: О. І. Ставровський проти В. Г. Авсеєнка [72]. Дослідник підкреслив, що під впливом критичних зауважень мемуарів М. І. Костомарова та В. Г. Авсеєнка про рівень загальної науково-педагогічної підготовки О.І. Ставровського в радянські роки сформувалася наукова інерція, яка зумовила дуже короткі й зневажливі згадування про О. І. Ставровського, що присутні у праці В. П. Бузескула «Всеобщая история и её представители в России в ХІХ – начале ХХ вв.» [36], у монографії Р. Г. Еймонтової «Російські університети на межі двох епох» [73] та в «Очерках истории исторической науки в СССР» [74], в яких не було дано оцінки творчості О. І. Ставровського.

Дослідження про М. І. Костомарова. Одне із найпочесніших місць серед представників Школи істориків Університету Св. Володимира займає Микола Іванович Костомаров (1817–1895), 200 річчя від дня народження якого ми відзначаємо у 2017 р. Серед чималої наукової літератури виділимо статтю в ювілейному виданні «Биографического словаря профессоров и преподавателей Университета Св. Владимира (1834–1884)» [75]. Вивченню життя, наукової, громадської діяльності М.І. Костомарова присвятив своє життя Ю. А. Пінчук [76], який оглянув життя М. І. Костомарова у Києві у 1844–1847 рр. [77]. Про роботу історика в Університеті Св. Володимира відзначено у рубриці «Незбутні постаті» Київського університету [78].

Життя і працю у Києві згадував М. І. Костомаров в автобіографії [24]. Його етнографічну працю «Славянская мифология», яка стала частиною лекцій, які він викладав в Університеті Св. Володимира [79] і роботу вченого як етнографа, фольклориста, літературознавця аналізували В. Науменко [80], П. Попов [81], М. Яценко [82]. Участь М. Костомарова у Кирило-Мефодіївському товаристві висвітлив Я. В. Козачок [83]. Спогадами про історика поділився Микола Ге [84].

Діяльність вченого в Київській археографічній комісії вивчав Орест Левицький [60] і О. І. Журба [57] та пригадала автор статті [8].

О. О. Тарасенко розглянула особистість вченого у контексті становлення Школи істориків Університету Св. Володимира [12; 14], як представника народницького напрямку [15], проаналізувала спогади М. І. Костомарова, які він залишив у своїй автобіографії про викладачів, студентів, атмосферу Університету Св. Володимира [13], розглянула спогади М. І. Костомарова про його наступника на кафедрі російської історії Університету Св. Володимира П. В. Павлова [17]. Вона ж дослідила викладацьку та наукову діяльність історика в контексті становлення та розвитку історичної освіти та науки в Університеті Св. Володимира в ХІХ ст. [1-6] та вивчила соціокультурний портрет М. І. Костомарова під час його короткотривалої праці на кафедрі російської історії в Університеті Св. Володимира [16], а також спогади про нього у об'ємному портреті професорів історії Університету Св. Володимира [18].

Висновки. Проведений аналіз та вивчення окресленої історіографії дозволили автору статті зоробити висновок, що викладацька та наукова діяльність В. Ф. Циха, В. Ф. Домбровського, О. І. Ставровського, М. І. Костомарова у середині 30-х – кінці 40-х років ХІХ ст. склали перший період становлення формування Школи істориків Університету Св. Володимира.

Особистості істориків Володимира Францовича Циха, Василя Федоровича Домбровського, Олексія Івановича Ставровського, Миколи Івановича Костомарова були непересічними для свого часу. Вони започаткували й формували перший період становлення Школи істориків

Університету Св. Володимира, своєю різноплановою діяльністю засвідчили культ знань, високу ерудицію, загальну культуру і прагнення творити, навчали майбутніх талановитих фахівців і дослідників, виховували широко й неупереджено мислячу молоду генерацію громадян, надихали оточуючих вивчати російську та всесвітню історію, історію і культуру рідного краю, що сприяло започаткуванню традицій Школи істориків Університету Св. Володимира у цілому.

Підкреслимо, що історики Університету Св. Володимира ХІХ ст. професори Володимир Францович Цих, Василь Федорович Домбровський, Олексій Іванович Ставровський, Микола Іванович Костомаров були серед фундаторів української історичної освіти і науки. Вивчення історії становлення та розвитку Школи істориків Університету Св. Володимира ХХ ст. має вагоме значення для розуміння становлення та розвитку університетської історичної науки у ХІХ –початку ХХІ ст. у цілому.

Література:

1. Тарасенко Ольга. Становлення та розвиток історичної освіти та науки у Київському університеті у 1834–1884 рр. Київ: Логос, 1995. 276 с.
2. Тарасенко О. О. Становлення вітчизняної історичної освіти у Київському університеті // 150 років розвитку вітчизняної історичної науки в Київському університеті: Матеріали Республіканської науково-практичної конференції. Київ, 20–21 жовтня 1992 р. К., 1993. С. 39-43.
3. Тарасенко О. Класична наукова школа істориків Київського університету Св. Володимира у ХІХ ст. // Історія. Частина І: Тези та повідомлення ІІІ Міжнародного конгресу україністів. Х.: Око, 1996. С. 225-228.
4. Тарасенко О. Внесок наукової школи істориків Київського університету у становлення національної історичної освіти і науки // Збірник тез доповідей Міжнародної наукової конференції «Образ епохи. Культурне середовище Києва кінця ХІХ – початку ХХ ст.». Київ, Будинок вчених НАН України 20–22 листопада 1995 р. К.: Міжнародний Фонд «Відродження», 1995. С. 152-154.
5. Тарасенко Ольга. Історична освіта у Київському університеті (до 165-річчя від дня заснування) // Історія України. 1999. № 39. Жовтень (151). С. 5-6; № 41. Листопад (153). С. 5-8; № 42. Листопад (154). С. 2-5.
6. Тарасенко О. О. З історії становлення та розвитку історичної освіти в Київському імператорському університеті Св. Володимира (до 175 річчя від дня заснування) // Історична думка, № 1(2), 2010. 59 с. URL: http://elibrary.kubg.edu.ua/6385/1/O_Tarasenko_IS.pdf) (Accessed in 11.12.2017).

7. Тарасенко О. Школа істориків Університету Св. Володимира: штрихи до творчого портрету Василя Федоровича Домбровського // *Science Rise*. 2015. № 7/1 (12). С. 37-41.
8. Тарасенко О. О. Діяльність учених Університету Св. Володимира в Київській археографічній комісії у 50-80-х роках ХІХ ст. // *Київ у соціокультурному просторі ХІХ–ХХІ століть: національний та європейський контекст: матер. Всеукр. наук.-практ. конф., 13 квітня 2011 р. Київ: Київськ. ун-т імені Бориса Грінченка, 2011. С. 67-72.*
9. Тарасенко О. О. До становлення школи істориків Університету Св. Володимира: В.Ф. Домбровський та М. І. Костомаров // *Грані*. 2015. Вип. 128 (12/2). С. 59-68.
10. Тарасенко О. О. Штрихи до соціокультурного портрету істориків Університету Св. Володимира В. Ф. Домбровського, М. І. Костомарова, П. В. Павлова // *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка Серія: Історія*. 2016. Вип. 2 (1). С. 100-112.
11. Тарасенко Ольга. Викладачі Школи істориків Університету Св. Володимира у спогадах сучасників (середина 30-х – початок 60-х років ХІХ ст.) // *Емінак: науковий щоквартальник*. 2017. № 4 (20) (жовтень-грудень). Т. 1. С. 10-27.
12. Тарасенко О. О. Школа істориків Університету Св. Володимира: Микола Іванович Костомаров // *Київські історичні студії*. 2016. Вип. 1. С. 127-134.
13. Тарасенко О. О. Спогади Миколи Костомарова (школа істориків Університету Св. Володимира) // *Грані*. 2015. Вип. 127 (11/2). С. 97-102.
14. Тарасенко О. О. До становлення школи істориків Університету Св. Володимира: В.Ф. Домбровський та М.І. Костомаров // *Грані*. 2015. Вип. 128 (12/2). С. 59-68.
15. Тарасенко О. О. Представники народницького напрямку Микола Костомаров та Іван Лашнюков (школа істориків Університету Св. Володимира) // *Science Rise*. 2015. № 11 (16). С. 64-68.
16. Тарасенко О. О. Штрихи до соціокультурного портрету істориків Університету Св. Володимира В. Ф. Домбровського, М. І. Костомарова, П.В. Павлова // *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка Серія: Історія*. 2016. Вип. 2 (1). С. 100-112.
17. Тарасенко О. О. Спогади М. І. Костомарова про П. В. Павлова (школа істориків Університету Св. Володимира) // *Гілея: науковий вісник*. 2016. Вип. 105 (2). С. 133-139.
18. Тарасенко Ольга. Викладачі Школи істориків Університету Св. Володимира у спогадах сучасників (середина 30-х – початок 60-х років ХІХ ст.) // *Емінак: науковий щоквартальник*. 2017. № 4 (20) (жовтень-грудень). Т. 1. С. 10-27.

19. Тарасенко О. О. До становлення школи істориків Університету Св. Володимира: В. Ф. Цих та О. І. Ставровський // *Грані*. 2017. Вип 147 (20/7). С. 15-31.
20. Тарасенко О. Школа істориків Університету Св. Володимира: штрихи до творчого портрету О. І. Ставровського (1811-1882) // *Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету*. 2017. Вип. 49. С. 90-98.
21. Хрущев Д. П. Из воспоминаний // *Харьковский университет XIX – начале XX века в воспоминаниях его профессоров и воспитанников*. Т. 1. Харьков, 2008. С. 166.
22. Из воспоминаний студента Н. // *Харьковский университет XIX – начале XX века в воспоминаниях его профессоров и воспитанников*. Т. 1. Х., 2008. С. 99-130. С. 101-102.
23. Гербель М. Лицей князя Безбородко. Гимназия высших наук и лицей кн. Безбородько. 2-е изд. перер. и доп. СПб., 1881. 474 с. С. 390.
24. Костомаров Н. И. Исторические произведения. Автобиография / Сост. и ист.-биогр. очерк В. А. Замлинского; Примеч. И. Л. Бутича. 2-е изд. К.: Лыбидь, 1990. 736 с. С. 426-651.
25. Романович-Славатинський А. В. Моя жизнь и академическая деятельность. Воспоминания и заметки. 1832–1884 гг. // *Вестник Европы*. 1903. Ч.2. С.606-650. Ч.5. С. 181-205.
26. Авсеенко В. Г. Школьные годы.: Отрывок из воспоминаний. 1852-1862 // *Исторический вестник*, 1881. Ч. 4. С. 707-734.
27. Тарасенко О. О. Спогади Миколи Костомарова (школа істориків Університету Св. Володимира) // *Грані*. 2015. Вип. 127 (11/2). С. 97-102.
28. Тарасенко О. О. Спогади В. Г. Авсеєнка про істориків Університету Св. Володимира // *Грані*. Науково-теоретичний і громадсько-політичний альманах. 2016. Вип. 130 (2). С. 81-89.
29. Шульгин В. История университета Св. Владимира [History of St. Vladimir University], СПб., 1860, 230 с.
30. Фортинский Ф. Я. Цых Владимир Францевич // *Биографический словарь профессоров и преподавателей Императорского университета Св. Владимира (1834–1884) под ред. В. С. Иконникова*. Киев, 1884. С. 724-728.
31. Владимирский-Буданов М. Ф. История Императорского Университета св. Владимира. Киев, Тип. Имп. ун-та св. Владимира. 1884. Т.1. С. 107-113.
32. Рудаков В. Цых Владимир Францевич // *Русский биографический словарь*. СПб., 1901. Т. 19. с. 496-497.
33. Историко-филологический факультет Харьковского университета за первые 100 лет его существования (1805-1905) под ред. М. Г. Халанского, Д. И. Багалея. Харьков, 1908, 558 с.
34. Вязигин А. С. Цых Владимир Францевич // *Историко-филологический факультет Харьковского университета за первые 100 лет его*

- существования (1805–1905) под ред. М. Г. Халанского и Д. И. Багалея. Харьков, 2007. С. 257-259.
35. Бузескул В. О лекциях В. Ф. Цыха, профессора Харьковского университета в 30-х годах прошлого века //Сборник Харьковского историко-филологического общества. 1913. Т. XIX. С. 188-190.
36. Бузескул В. П. Всеобщая история и ее представители в России в XIX – начале XX вв. Ленинград: Изд-во АН СССР. 1929. Ч. 1. 218 с.
37. Историчний факультет Київського національного університету (1834-2004) /Під ред. проф. Г. Д. Казьмирчука. К.: Прайм-М, 2004. 354 с.
38. Ректоры Киевского университета 1834–2006. КНУТШ; В. В. Скопенко, В. А. Короткий, Т. В. Табенская, И. И. Тищенко, Л. Шевченко. Киев, Лыбидь. 2006. С. 60.
39. Стельмах Сергій. Исторична думка в Україні XIX– початку XX ст. Київ, ВЦ «Академія». 1997. 175 с.
39. Стельмах Сергій. Исторична наука в Україні епохи класичного історизму (XIX – початку XX століття): Монографія. Київ. 2005. 378 с.
40. Стельмах С. П. Цих Володимир Францович Енциклопедія історії України: у 10 т. /редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін.; Інститут історії України НАН України. К.: Наук. думка, 2013. Т. 10: Т-Я. С. 480.
41. Ручинська Оксана. Біля витоків харківського антикознавства: Володимир Францевич Цих //Україна: Історія, культура, мистецтво: українсько-сербський збірник. Харків, Темпора, 2009. Вип. 4. С. 49-58.
42. Кісельова Юлія. Історіографічна проблематика у наукових працях В. Ф. Циха //Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії: Збірник наукових праць. Харків, ХНУ імені В. Н. Каразіна. 2009. Вип. 12. С. 276-282.
43. Лиман С.І. Історія середніх віків у творчості та навчальних курсах Володимира Францевича Циха (1805-1837) //Вісник Харківської державної академії культури. 2012. Вип. 38. С. 15-24.
44. Замыслова Е.Е. Н.В. Гоголь-историк и его «соперник» В.Ф. Цых //Электронный научный журнал Факультета журналистики МГУ имени М.В. Ломоносова: История литературы и публицистики. Москва, МГУ имени М.В. Ломоносова. 2015. Вып. №3. URL: http://www.mediascope.ru/1816_(Accessed in 11.12.2017).
45. Цых В.Ф. Речь Гая Мария к римскому народу: (Из Криспа Саллюстия: *Bellum Jugurthinum*) Пер. с лат. В. Цыха //Украинская журнал. 1824. Ч. 3. № 15. С. 115-123.
46. Цых В. Ф. Тит Ливий с присовокуплением отрывка из его истории // Украинский журнал. 1824. № 11. С. 224-234; № 12. С. 279-293.
47. Цых В. Ф. Несколько слов о величии духа //Украинский журнал, 1825. Ч. 7. № 16. С. 223-239.
48. Цых В. Ф. [О способе преподавания истории]. Решение вопроса: По причине беспрестанно умножения массы исторических сведений и распространения объема истории, а не оказывается ли нужным

изменить обыкновенный способ преподавания сей науки и какой он должен быть именно, как вообще, так и особенно в университетах? Харьков: Тип. ун-та, 1833. 128 с.

49. Цых В. Взгляд на историческую жизнь народа эллино-македонского // Журнал Министерства народного просвещения. 1835. Ч. 6. С. 148.

50. Цых В. О цели и пользе высших учебных заведений /Записки и речи, читанные при открытии Императорского Университета Св. Владимира, 15 июля 1834 года" Киев. 1840, С. 85-119.

51. Речи, произнесенные при погребении ректора и профессора всеобщей истории в Императорский университет Св. Владимира Владимира Францевича Цыха, 21 апреля 1837 года. Москва. 1837. С. 16-22.

52. Из воспоминаний студента Н. //Харьковский университет XIX – начале XX века в воспоминаниях его профессоров и воспитанников. Т.1. Харків, 2008. С. 101-102.

53. Домбровский В. Ф. /Биографический словарь профессоров и преподавателей Университета Св. Владимира (1834–1884). Киев: Тип. Ун-та Св. Владимира, 1884. С. 182-186.

54. Домбровский В. Ф. /Энциклопедический словарь Ф.А. Брокгауза, И.А. Ефрона. СПб., 1893. С. 945-946.

55. Журба, О. І., Ковальський М. П. Значення діяльності В. Ф. Домбровського у становленні Київської археографічної комісії //Вісник Київського університету. Історичні науки. 1989. Вип. 31. С. 48-54.

56. Журба, О. І. Київська археографічна комісія 1843–1921. Нарис історії і діяльності. К.: Наукова думка, 1993. 186 с.

57. Коваль, О. Домбровський Василь Федорович. Українські архівісти: Біобібліографічний довідник. Упоряд. О. М. Коваль, І. Б. Матяш, В. С. Шандра. Вип. перший (XIX ст. – 1930-ті рр.). К., 1999. 117 с.

58. Шевченко, Л. В. Домбровський Василь Федорович // Енциклопедія історії України. Т. 2: Г-Д. Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. К.: Наукова дум-ка. 2004. 688 с. URL:

http://www.history.org.ua/index.php?encyclp&termin=Dombrovsky_V (Accessed in 11.12.2017).

59. Левицкий, О. И. Пятидесятилетие Киевской комиссии для разбора древних актов (1843– 1893): Историческая записка о ее деятельности. Киев, 1893. 142 с.

60. Домбровский, В. Ф. Острожская старина //Киевлянин. Кн. I. 1840. С. 81-118.

61. Домбровский, В. Ф. Луцк //Киевлянин. Кн. II. 1841. С. 49-67.

62. Домбровский В. Ф. Очерк г. Чернигова и его области в древнее и новое время. Киев, 1846. 49 с.

63. Домбровский В. Ф. О Кременецком замке //Киевлянин. 1850. С. 39-44.

64. Фортинский Ф. Я. Ставровский А. И. /Биографический словарь профессоров и преподавателей Императорского Университета св. Владимира (1834–1884) /Составлен и издан. под ред.: В. С. Иконников. Киев: Тип. Ун-та Св. Владимира, 1884. С. 619-622.
65. Ставровский Алексей Иванович //Энциклопедический словарь Брокгауза Ефрона. СПб., 1900. Т. 31. П/т. 61. С. 387. та 1909 р.
66. Кравец Ф. Ставровский Александр Иванович //Русский биографический словарь в 25 томах. Том XIX. Смеловский - Суворина. Спб.: Тип. Товарищества Общественная Польза, 1909. 620. С. 310-311.
67. Тарасенко О. О. Музей старожитностей університету Св. Володимира у вивченні історії українського народу (до 170-річчя заснування) //Сумська старовина, 2007. Вип. 23. С. 78-83.
68. Лиман С. И. Идеи в латах: Запад или Восток? Средневековье в оценках медиевистов Украины (1804 – первая половина 1880-х гг.). Х.: ХГАК, 2009. 688 с. С. 180, 184-185.
69. Лиман С. І. Історія середніх віків у творчості та навчальних курсах професора Київського університету Олексія Івановича Ставровського (1811–1882 рр.) //Вісник Харківської державної академії культури. 2011. Вип. 33. С. 29-40.
70. Ставровский А. И. Рассуждение о значении средних веков в отношении к новейшему времени К.: Тип. ун-та, 1841. 197 с.
71. Лиман С. І. З історії «кадрового конфлікту» у київській університетській медієвістиці першої половини 1860-х рр.: О.І. Ставровський проти В. Г. Авсеєнка //Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка: Історичні науки, 2013. Том 23. С. 144-160.
72. Эймонтова Р. Г. Русские университеты на грани двух эпох. От России крепостной к России капиталистической. М.: Наука, 1985. 350 с.
73. Очерки истории исторической науки в СССР. М.: Изд-во АН СССР, 1961 Т.2.
74. Костомаров Н. И. /Биографический словарь профессоров и преподавателей Императорского Университета св. Владимира (1834-1884) /Составлен и издан. под ред.: В. С. Иконников. Киев: Тип. Ун-та Св. Владимира, 1884. С. 283-297.
75. Пінчук Ю. Вибрані студії з костомаровознавства /Ред. колегія: П. Сохань (голова), Д. Бурім, І. Гирич, Я. Калакура, О. Маврін, В. Наулко. НАН України. Інститут української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського. К.: Інститут української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського, 2012. 608 с.
76. Пінчук Ю. А. М. І. Костомаров у Києві (1844-1847 рр.) // Український історичний журнал. 1992. № 5. С. 3-15.

77. Костомаров Микола Іванович (1817–1885). Київський національний університет імені Тараса Шевченка: Незабутні постаті / [авт.-упоряд. О. Матвійчук, Н. Струк]. К.: Світ Успіху, 2005. С. 191-192.
78. Славянская мифология. Сочинение Николая Костомарова. Извлечение из лекций, читанных в университете Св. Владимира во второй половине 1846 г. К., 1847. 113 с.
79. Науменко В. Н. И. Костомаров как этнограф // Киевская старина. 1885. № 5. С. XXXV-XLIV.
80. Попов П. Н. Костомаров як фольклорист і етнограф. К.: Наукова думка, 1968. 113 с.
81. Яценко М. Т. М. І. Костомаров – фольклорист і літературознавець // Костомаров М.І. Слов'янська міфологія /упоряд., приміт. І. П. Бетко, А. М. Полотай; вступна ст. .М. Т. Яценка. К.: Либідь, 1994. С. 18-19.
82. Козачок Я. В. Забуттю не підлягає. Микола Костомаров і Кирило-Мефодіївське товариство. Національний авіаційний ун-т. К.: НАУ, 2007. 80 с.
83. Ге Н. Киевская гимназия в 40-х годах XIX ст. /Сборник в пользу недостаточных студентов Университета Св. Владимира. СПб., 1895. С. 59-60.

References:

1. Tarasenko Olha. Stanovlennja ta rozvytok istorychnoji osvity ta nauky u Kyjivsjkomu universyteti u 1834–1884 rr. Kyjiv: Loghos, 1995. 276 s.
2. Tarasenko O. O. Stanovlennja vitchyznjanoji istorychnoji osvity u Kyjivsjkomu universyteti //150 rokiv rozvytku vitchyznjanoji istorychnoji nauky v Kyjivsjkomu universyteti: Materialy Respublikanskoji naukovy-praktychnoji konferenciji. Kyjiv, 20–21 zhovtnja 1992 r. K., 1993. S. 39-43.
3. Tarasenko O. Klasychna naukova shkola istorykiv Kyjivsjkogho universytetu Sv. Volodymyra u XIX st. //Istorija. Chastyna I: Tezy ta povidomlennja III Mizhnarodnogho konghresu ukrajinstiv. Kh.: Oko, 1996. S. 225-228.
4. Tarasenko O. Vnesok naukovoji shkoly istorykiv Kyjivsjkogho universytetu u stanovlennja nacionaljnoji istorychnoji osvity i nauky //Zbirnyk tez dopovidej Mizhnarodnoji naukovoji konferenciji «Obraz epokhy. Kuljturne seredovyshe Kyjeva kincja XIX – pochatku XX st.». Kyjiv, Budynok vchenykh NAN Ukrainy 20–22 lystopada 1995 r. K.: Mizhnarodnyj Fond «Vidrodzhennja», 1995. S. 152-154.
5. Tarasenko Olha. Istorychna osvita u Kyjivsjkomu universyteti (do 165-richchja vid dnja zasnuvannja) //Istorija Ukrainy. 1999. № 39. Zhovtenj (151). S. 5-6; № 41. Lystopad (153). S. 5-8; № 42. Lystopad (154). S. 2-5.
6. Tarasenko O. O. Z istoriji stanovlennja ta rozvytku istorychnoji osvity v Kyjivsjkomu imperatorskomu universyteti Sv. Volodymyra (do 175 richchja vid dnja zasnuvannja) //Istorychna dumka, № 1(2), 2010. 59 s. URL:

http://elibrary.kubg.edu.ua/6385/1/O_Tarasenko_IS.pdf) (Accessed in 11.12.2017).

7. Tarasenko O. *Shkola istorykiv Universytetu Sv. Volodymyra: shtrykhy do tvorchoho portretu Vasylja Fedorovycha Dombrovsjkogho* //Science Rise. 2015. № 7/1 (12). S. 37-41.

8. Tarasenko O. O. *Dijalnistj uchenykh Universytetu Sv. Volodymyra v Kyjivskij arkeohrafichnij komisiji u 50-80-kh rokakh XIX st.* //Kyjiv u sociokuljturnomu prostori XIX–XX stolitj: nacionaljnyj ta jevropejskyj kontekst: mater. Vseukr. nauk.-prakt. konf., 13 kvitnja 2011 r. Kyjiv: Kyjivsjk. un-t imeni Borysa Ghrinchenka, 2011. S. 67-72.

9. Tarasenko O. O. *Do stanovlennja shkoly istorykiv Universytetu Sv. Volodymyra: V. F. Dombrovsjkyj ta M. I. Kostomarov* //Ghrani. 2015. Vyp. 128 (12/2). S. 59-68.

10. Tarasenko O. O. *Shtrykhy do sociokuljturnogho portretu istorykiv Universytetu Sv. Volodymyra V. F. Dombrovsjkogho, M. I. Kostomarova, P. V. Pavlova* //Naukovi zapysky Ternopiljsjkogho nacionaljnogho pedagoghichnogho universytetu imeni Volodymyra Ghnatjuka Cerija: Istorija. 2016. Vyp. 2 (1). S. 100-112.

11. Tarasenko Olha. *Vykladachi Shkoly istorykiv Universytetu Sv. Volodymyra u spoghadakh suchasnykiv (seredyna 30-kh – pochatok 60-kh rokiv XIX st.)* // Eminak: naukovyj shhokvartaljnjk. 2017. № 4 (20) (zhovtenj-ghrudenj). T. 1. S. 10 - 27.

12. Tarasenko O. O. *Shkola istorykiv Universytetu Sv. Volodymyra: Mykola Ivanovykh Kostomarov* // Kyjivsjki istorychni studiji. 2016. Vyp. 1. S. 127-134.

13. Tarasenko O. O. *Spoghady Mykoly Kostomarova (shkola istorykiv Universytetu Sv. Volodymyra)* //Ghrani. 2015. Vyp. 127 (11/2). S. 97-102.

14. Tarasenko O. O. *Do stanovlennja shkoly istorykiv Universytetu Sv. Volodymyra: V. F. Dombrovsjkyj ta M. I. Kostomarov* //Ghrani. 2015. Vyp. 128 (12/2). S. 59-68.

15. Tarasenko O. O. *Predstavnyky narodnycjkogho naprjamku Mykola Kostomarov ta Ivan Lashnjukov (shkola istorykiv Universytetu Sv. Volodymyra)* //Science Rise. 2015. № 11 (16). S. 64-68.

16. Tarasenko O. O. *Shtrykhy do sociokuljturnogho portretu istorykiv Universytetu Sv. Volodymyra V. F. Dombrovsjkogho, M. I. Kostomarova, P. V. Pavlova* //Naukovi zapysky Ternopiljsjkogho nacionaljnogho pedagoghichnogho universytetu imeni Volodymyra Ghnatjuka Cerija: Istorija. 2016. Vyp. 2 (1). S. 100-112.

17. Tarasenko O. O. *Spoghady M. I. Kostomarova pro P. V. Pavlova (shkola istorykiv Universytetu Sv. Volodymyra)* // Ghileja: naukovyj visnyk. 2016. Vyp. 105 (2). S. 133-139.

18. Tarasenko Oljgha. *Vykladachi Shkoly istorykiv Universytetu Sv. Volodymyra u spoghadakh suchasnykiv (seredyna 30-kh – pochatok 60-kh rokiv XIX st.)* // Eminak: naukovyj shhokvartaljnjk. 2017. № 4 (20) (zhovtenj-ghrudenj). T. 1. S. 10 - 27.

19. Tarasenko O. O. *Do stanovlennja shkoly istorykiv Universytetu Sv. Volodymyra: V. F. Cykh ta O. I. Stavrovsjkyj* // *Ghrani*. 2017. Vyp 147 (20/7). S.15-31.
20. Tarasenko O. *Shkola istorykiv Universytetu Sv. Volodymyra: shtrykhy do tvorchogho portretu O. I. Stavrovsjkogho (1811-1882)* // *Naukovi praci istorychnogho fakuljtetu Zaporizjkogho nacionaljnogho universytetu*. 2017. Vyp. 49. C. 90-98.
21. Khrushchev D. P. *Iz vospominaniy //Kharkovskiy universitet XIX – nachale XX veka v vospominaniyakh ego professorov i vospitannikov. T. 1. Kharkov, 2008. C. 166.*
22. *Iz vospominaniy studenta N. //Kharkovskiy universitet XIX – nachale XX veka v vospominaniyakh ego professorov i vospitannikov. T. 1. Kh., 2008. S. 99-130. S. 101-102.*
23. Gerbel M. *Litsey knyazya Bezborodko. Gimnaziya vysshikh nauk i litsey kn. Bezborodko. 2-e izd. perer. i dop. SPb., 1881. 474 s. S. 390.*
24. Kostomarov N. I. *Istoricheskie proizvedeniya. Avtobiografiya / Sost. i ist.-biogr. ocherk V. A. Zamlinskogo; Primech. I. L. Buticha. 2-e izd. K.: Lybid, 1990. 736 s. S. 426-651.*
25. Romanovich-Slavatinskiy A. V. *Moya zhizn i akademicheskaya deyatelnost. Vospominaniya i zametki. 1832–1884 gg. //Vestnik Yevropy. 1903. Ch.2. S.606-650. Ch.5. S. 181-205.*
26. Avseenko V. G. *Shkolnye gody.: Otryvok iz vospominaniy. 1852-1862 //Istoricheskiy vestnik, 1881. Ch. 4. S. 707-734.*
27. Tarasenko O. O. *Spoghady Mykoly Kostomarova (shkola istorykiv Universytetu Sv. Volodymyra) //Ghrani. 2015. Vyp. 127 (11/2). S. 97-102.*
28. Tarasenko O. O. *Spoghady V. Gh. Avsjejenka pro istorykiv Universytetu Sv. Volodymyra //Ghrani. Naukovo-teoretychnyj i ghromadsjko-politychnyj aljmanakh. 2016. Vyp. 130 (2). S. 81-89.*
29. Shulgin V. *Istoriya universiteta Sv. Vladimira, SPb., 1860, 230 s.*
30. Fortinskiy F. Ya. *Tsykh Vladimir Frantsevich //Biograficheskiy slovar professorov i prepodavateley Imperatorskogo universiteta Sv. Vladimira (1834–1884) pod red. V. S. Ikonnikova. Kiev, 1884. C. 724-728.*
31. Vladimirskiy-Budanov M. F. *Istoriya Imperatorskogo Universiteta sv. Vladimira. Kiev, Tip. Imp. un-ta sv. Vladimira. 1884. T.1. C. 107-113.*
32. Rudakov V. *Tsykh Vladimir Frantsevich //Russkiy biograficheskiy slovar. SPb., 1901. T. 19. c. 496-497.*
33. *Istoriko-filologicheskiy fakultet Kharkovskogo universiteta za pervye 100 let ego sushchestvovaniya (1805-1905) pod red. M.G. Khalanskogo, D.I. Bagaleyaya. Kharkov, 1908, 558 s.*
34. Vyazigin A. S. *Tsykh Vladimir Frantsevich //Istoriko-filologicheskiy fakultet Kharkovskogo universiteta za pervye 100 let ego sushchestvovaniya (1805–1905) pod red. M. G. Khalanskogo i D. I. Bagaleyaya. Kharkov, 2007. C. 257-259.*

35. Buzeskul V. O lektsiyakh V. F. Tsykha, professora Kharkovskogo universiteta v 30-kh godakh proshlogo veka //Sbornik Kharkovskogo istoriko-filologicheskogo obshchestva. 1913. T. XX. C. 188-190.
36. Buzeskul V. P. Vseobshchaya istoriya i ee predstaviteli v Rossii v XIX – nachale XX vv. Leningrad: Izd-vo AN SSSR. 1929. Ch. 1. 218 s.
37. Istorychnyj fakul'tet Kyjivskogho nacional'nogho universytetu (1834-2004) / Pid red. prof. Gh. D. Kazjmyrchuka. K.: Prajm-M, 2004. 354 s.
38. Rektory Kievskogo universiteta 1834–2006. KNUTSh; V.V. Skopenko, V. A. Korotkiy, T. V. Tabenskaya, I. I. Tishchenko, L. Shevchenko. Kiev, Lybid. 2006. C. 60.
39. Steljmakh Serghij. Istorychna dumka v Ukraini XIX– pochatku XX st. Kyjiv, VC «Akademija». 1997. 175 s.
40. Steljmakh Serghij. Istorychna nauka v Ukraini epokhy klasychnogho istoryzmu (XIX – pochatku XX stolittja): Monohrafija. Kyjiv. 2005. 378 s.
41. Steljmakh S.P. Cykh Volodymyr Francovykh Encyklopedija istoriji Ukrainy: u 10 t. /redkol.: V. A. Smolij (gholova) ta in.; Instytut istoriji Ukrainy NAN Ukrainy. K.: Nauk. dumka, 2013. T. 10: T-Ja. S. 480.
42. Ruchyns'jka Oksana. Bilja vytokiv kharkivskogho antykoznavtstva: Volodymyr Francevykh Cykh //Ukras: Istorija, kul'tura, mystectvo: ukrajins'jko-serbs'jkyj zbirnyk. Kharkiv, Tempora, 2009. Vyp. 4. C. 49-58.
43. Kiseljova Julija. Istorioghrafichna problematyka u naukovykh pracjakh V. F. Cykha //Aktualjni problemy vitchyzn'janoji ta vsesvitn'joi istoriji: Zbirnyk naukovykh pracj. Kharkiv, KhNU imeni V. N. Karazina. 2009. Vyp. 12. C. 276-282.
44. Lyman S. I. Istorija serednikh vikiv u tvorchoosti ta navchalnykh kursakh Volodymyra Francevycha Cykha (1805-1837) //Visnyk Kharkivskoji derzhavnoji akademiji kul'tury. 2012. Vyp. 38. C. 15-24.
45. Zamyslova Ye. Ye. N. V. Gogol-istorik i ego «sopernik» V. F. Tsykh //Elektronnyy nauchnyy zhurnal Fakulteta zhurnalistiki MGU imeni M.V. Lomonosova: Istorija literatury i publitsistiki. Moskva, MGU imeni M.V. Lomonosova. 2015. Vyp. №3. URL: <http://www.mediascope.ru/1816> (Accessed in 11.12.2017).
46. Tsykh V. F. Rech Gaya Mariya k rimskomu narodu: (Iz Krispa Sallyustiya: Bellum lugurthinum) Per. s lat. V. Tsykha //Ukrainskaya zhurnal. 1824. Ch. 3. № 15. C. 115-123.
47. Tsykh V.F. Tit Liviy s prisovokupleniem otryvka iz ego istorii //Ukrainskiy zhurnal. 1824. № 11. C. 224-234; № 12. C. 279-293.
48. Tsykh V. F. Neskolko slov o velichii dukha //Ukrainskiy zhurnal, 1825. Ch. 7. № 16. C. 223-239.
49. Tsykh V. F. [O sposobe prepodavaniya istorii]. Reshenie voprosa: Po prichine besprestanno umnozheniya massy istoricheskikh svedeniy i rasprostraneniya obema istorii, a ne okazyvaetsya li nuzhnym izmenit obyknovennyy sposob prepodavaniya sey nauki i kakoy on dolzhen byt

- imenno, kak voobshche, tak i osobenno v universitetakh? Kharkov: Tip. un-ta, 1833. 128 s.*
50. Tsykh V. *Vzglyad na istoricheskuyu zhizn naroda ellino-makedonskogo // Zhurnal Ministerstva narodnogo prosveshcheniya. 1835. Ch. 6. C. 148.*
51. Tsykh V. *O tseli i polze vysshikh uchebnykh zavedeniy / Zapiski i rechi, chitannye pri otkrytii Imperatorskogo Universiteta Sv. Vladimira, 15 iyulya 1834 goda" Kiev. 1840, C. 85-119.*
52. *Rechi, proiznesennye pri pogrebenie rektora i professora vseobshchey istorii v Imperatorskiy universitete Sv. Vladimira Vladimira Frantsevicha Tsykha, 21 aprelya 1837 goda. Moskva. 1837. C. 16-22.*
53. *Iz vospominaniy studenta N. // Kharkovskiy universitet XIX – nachale XX veka v vospominaniyakh ego professorov i vospitannikov. T.1. Kharkiv, 2008. C. 101-102.*
54. Dombrovskiy V. F. */Biograficheskiy slovar professorov i prepodavateley Universiteta Sv. Vladimira (1834–1884). Kiev: Tip. Un-ta Sv. Vladimira, 1884. C. 182-186.*
55. Dombrovskiy V. F. */Entsiklopedicheskiy slovar F. A. Brokgauza, I.A. Yefrona. SPb., 1893. C. 945-946.*
56. Zhurba, O. I., Kovaljskiy M. P. *Znachennja dijalnosti V. F. Dombrovsjkogho u stanovlenni Kyjivskojki arkheografichnoji komisiji // Visnyk Kyjivsjkogho univrsytetu. Istorychni nauky. 1989. Vyp. 31. S. 48-54.*
57. Zhurba, O. I. *Kyjivsjka arkheografichna komisija 1843–1921. Narys istoriji i dijalnosti. K.: Naukova dumka, 1993. 186 s.*
58. Kovalj, O. *Dombrovsjkiy Vasylj Fedorovyh. Ukrajinsjki arkhivisty: Biobibliografichnyj dovidnyk. Uporjad. O. M. Kovalj, I. B. Matjash, V. S. Shandra. Vyp. pershyj (XIX st. – 1930-ti rr.). K., 1999. 117 c.*
59. Shevchenko, L. V. *Dombrovsjkiy Vasylj Fedorovyh // Encyklopedija istoriji Ukrainy. T. 2: Gh-D. Redkol.: V. A. Smolij (gholova) ta in. NAN Ukrainy. Instytut istoriji Ukrainy. K.: Naukova dum-ka. 2004. 688 s. URL: http://www.history.org.ua/index.php?encyclp&termin=Dombrovsky_V (Accessed in 11.12.2017).*
60. Levitskiy, O. I. *Pyatidesyatiletie Kievskoy komissii dlya razbora drevnikh aktov (1843– 1893): Istoricheskaya zapiska o ee deyatelnosti. Kiev, 1893. 142 s.*
61. Dombrovskiy, V. F. *Ostrozhskaya starina // Kievlyanin. Kn. I. 1840. S. 81-118.*
62. Dombrovskiy, V. F. *Lutsk // Kievlyanin. Kn. II. 1841. S. 49-67.*
63. Dombrovskiy V. F. *Ocherk g. Chernigova i ego oblasti v drevnee i novoe vremya. Kiev, 1846. 49 s.*
64. Dombrovskiy V. F. *O Kremenetskom zamke // Kievlyanin. 1850. S. 39-44.*
65. Fortinskiy F. Ya. *Stavrovskiy A. I. /Biograficheskiy slovar professorov i prepodavateley Imperatorskogo Universiteta sv. Vladimira (1834–1884) / Sostavlen i izdan. pod red.: V. S. Ikonnikov. Kiev: Tip. Un-ta Sv. Vladimira, 1884. S. 619-622.*

66. *Stavrovskiy Aleksey Ivanovich // Entsiklopedicheskiy slovar Brokgauza Yefrona. SPb., 1900. T. 31. P/t. 61. S. 387. ta 1909 r.*
67. *Kravets F. Stavrovskiy Aleksandr Ivanovich // Russkiy biograficheskiy slovar v 25 tomakh. Tom XIX. Smelovskiy-Suvorina. Spb.: Tip. Tovarishchestva Obshchestvennaya Polza, 1909. 620. C. 310-311.*
68. *Tarasenko O. O. Muzej starozhytnostej universytetu Sv. Volodymyra u vyvchenni istoriji ukrajinskogho narodu (do 170-richchja zasnuvannja) // Cumsjka starovyna, 2007. Vyp. 23. S. 78-83.*
69. *Liman S. I. Idei v latakh: Zapad ili Vostok? Srednevekove v otsenkakh medievistov Ukrainy (1804 – pervaya polovina 1880-kh gg.). Kh.: KhGAK, 2009. 688 s. S. 180, 184-185.*
70. *Lyman S. I. Istorija serednikh vikiv u tvorchosti ta navchalnykh kursakh profesora Kyjivskogho universytetu Oleksija Ivanovycha Stavrovskogho (1811–1882 rr.) // Visnyk Kharkivskoj derzhavnoj akademiji kuljтуры. 2011. Vyp. 33. S. 29-40.*
71. *Stavrovskiy A. I. Rassuzhdenie o znachenii srednikh vekov v otnoshenii k noveyshemu vremeni K.: Tip. un-ta, 1841. 197 s.*
72. *Lyman S. I. Z istoriji «kadrovogho konfliktu» u kyjivskij universytetskij medievistyci pershoji polovyny 1860-kh rr.: O. I. Stavrovskij proty V. Gh. Avsjejenka // Naukovi praci Kam'janecj-Podiljskogho nacionalnogho universytetu imeni Ivana Oghijenka: Istorychni nauky, 2013. Tom 23. S. 144-160.*
73. *Eymontova R. G. Russkie universitety na grani dvukh epokh. Ot Rossii krepostnoy k Rossii kapitalisticheskoy. M.: Nauka, 1985. 350 s.*
74. *Ocherki istorii istoricheskoy nauki v SSSR. M.: Izd-vo AN SSSR, 1961. T. 2.*
75. *Kostomarov N. I. /Biograficheskiy slovar professorov i prepodavateley Imperatorskogo Universiteta sv. Vladimira (1834-1884) /Sostavlen i izdan. pod red.: V. S. Ikonnikov. Kiev: Tip. Un-ta Sv. Vladimira, 1884. S. 283-297.*
76. *Pinchuk Ju. Vybrani studiji z kostomarovoznavstva /Red. koleghija: P. Sokhanj (gholova), D. Burim, I. Ghyrych, Ja. Kalakura, O. Mavrin, V. Naulko. NAN Ukrainy. Instytut ukrajinskogo arkheoghrafiji ta dzhereloznavstva im. M. S. Ghrushevskogho. K.: Instytut ukrajinskogo arkheoghrafiji ta dzhereloznavstva im. M. S. Ghrushevskogho, 2012. 608 s.*
77. *Pinchuk Ju. A. M. I. Kostomarov u Kyjevi (1844-1847 rr.) //Ukrajinskij istorychnyj zhurnal. 1992. № 5. S. 3-15.*
78. *Kostomarov Mykola Ivanovych (1817–1885). Kyjivskij nacionalnyj universytet imeni Tarasa Shevchenka: Nezabutni postati /[avt.-uporjad. O. Matvijchuk, N. Struk]. K.: Svit Uspikhu, 2005. S. 191-192.*
79. *Slavyanskaya mifologiya. Sochinenie Nikolaya Kostomarova. Izvlechenie iz lektsiy, chitannykh v universitete Sv. Vladimira vo vtoroy polovine 1846 g. K., 1847. 113 s.*
80. *Naumenko V. N. I. Kostomarov kak etnograf // Kievskaya starina. 1885. № 5. S. XXXV-XLIV.*

81. Popov P. N. *Kostomarov jak folkloryst i etnograf*. K.: Naukova dumka, 1968. 113s.
82. Jacenko M. T. M. I. *Kostomarov – folkloryst i literaturoznavecj // Kostomarov M. I. Slov'jansjka mifologhija /uporjad., prymit. I. P. Betko, A. M. Polotaj; vstupna st. M. T. Jacenka*. K.: Lybidj, 1994. S. 18-19.
83. Kozachok Ja. V. *Zabuttju ne pidljaghaje. Mykola Kostomarov i Kyrylo-Mefodijivsjske tovarystvo. Nacionaljnij aviacijnyj un-t*. K.: NAU, 2007. 80 s.
84. Ge N. *Kievskaya gimnaziya v 40-kh godakh XIX st. /Sbornik v polzu nedostatochnykh studentov Universiteta Sv. Vladimira*. SPb., 1895. S. 59-60.

УДК: 347.4

ВИНИКНЕННЯ ПРАВ ТРЕТЬОЇ ОСОБИ, НА КОРИСТЬ ЯКОЇ УКЛАДЕНИЙ ДОГОВІР

Свиридюк С. М.

Інститут № 1 Національної академії внутрішніх справ, Україна, Київ
кандидат юридичних наук, доцент, Герасимчук Л. В.
Національна академія внутрішніх справ, Україна, Київ

У статті проаналізовано питання набуття третьою особою, на користь якої укладений договір, права вимоги. Відзначається, що законодавчого регулювання стосовно даного питання досить мало. Доводиться, що в юридичній літературі існують різні погляди щодо виникнення прав третьої особи, на користь якої укладений договір. Безспірним залишається те, що договір на користь третьої особи виключає наявність «шкоди» третій особі, та, що модель договору на користь третьої особи передбачає принцип свободи договору. Аналізуються особливості досліджуваного договору, встановлені чинним цивільним законодавством.

Ключові слова: договір на користь третьої особи, особа, яка уклала договір, кредитор, боржник, третя особа, вигодо набувач.

Свиридюк С. М., кандидат юридических наук, доцент Герасимчук Л.В. Возникновение прав третьего лица, в пользу которого заключен договор/ Институт № 1, Национальной академии внутренних дел, Украина, Киев

В статье проанализированы вопросы приобретения третьим лицом, в пользу которого заключен договор, права требования. Отмечается, что законодательного регулирования по данному вопросу довольно мало. Доказывается, что в юридической литературе существуют различные взгляды относительно возникновения прав третьего лица, в пользу которого заключен договор. Бесспорным остается то, что договор в пользу третьего лица исключает наличие «вреда» третьему лицу, и, что модель

договора в пользу третьего лица предусматривает принцип свободы договора. Анализируются особенности исследуемого договора, установленные действующим гражданским законодательством.

Ключевые слова: договор в пользу третьего лица, лицо, заключившее договор, кредитор, должник, третье лицо, выгода приобретатель.

Sviridyuk S. M. Institute No. 1, PhD in Law, Associate Professor, Gerasimchuk L. V. The emergence of the rights of a third party in whose favor the contract is concluded/ National Academy of Internal Affairs, Ukraine, Kiev

The article analyzes the issues of obtaining a third party in favor of which the contract is concluded, claims rights. It is noted that there is little legislative regulation regarding this issue. It turns out that in the legal literature there are different views on the emergence of the rights of a third person in whose favor the contract was made. It is indisputable that the contract in favor of a third party excludes the existence of "harm" to a third person, that the model of the contract in favor of a third party provides the principle of freedom of contract. The peculiarities of the investigated contract, established by the current civil law, are analyzed.

Key words: contract in favor of a third person, the person who entered into the contract, the creditor, the debtor, the third person, the beneficiary of the acquirer.

Постановка проблеми. Аналізуючи дане питання, можна сказати, що категорія цивільно-правового договору на користь третьої особи є доволі специфічною для цивільного права, оскільки договори за загальним правилом укладаються в інтересах їхніх сторін.

Мета та завдання статті. Метою статті є аналіз проблем юридичної природи прав третіх осіб, на користь яких укладений договір.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження питань укладення договору на користь третьої особи були висвітлені у працях таких учених, як: І. Б. Новицький, Д. М. Чечот, О. С. Іоффе, Я. Р. Веберс, Ю. Ю. Захаров, С. О. Бородовський, О. Я. Кузьмич, О. М. Великорода, А. М. Нолькен, Ю. А. Дубовицький, М. І. Брагінський, В. І. Серебровський, Н. С. Ковалевская, О. О. Кот, К. П. Победоносцев, Г. Ф. Шершеневич, В. В. Луць, Ю. Барон, В. И. Серебровский, Р. А. Лідовець та ін.

Виклад основного матеріалу статті. Договори укладаються певними особами (сторонами цього договору) для досягнення певної мети. Як правило, її досягненням охоплюється набуття певних прав самими сторонами, у чому й полягає корисність цих договорів для них. Водночас це не обов'язково, і хтось зі сторін договору, укладаючи його, може піклуватися про іншу особу, сторонню для цього договору. Такі договори укладаються на користь третьої особи, яка встановлюється у договорі або не встановлена в ньому.

Сторонами досліджуваного договору є учасники цивільних відносин, якими, відповідно до ч.1 ст. 2 Цивільного кодексу України (далі – ЦК України) [1], є фізичні та юридичні особи. Вони на момент укладення договору мають бути суб'єктами права, тобто володіти правоздатністю та дієздатністю відповідно до ст. ст. 25, 30 ЦК України.

О. Я. Кузьмич зазначає, що глава 53 ЦК України, яка присвячена правовому регулюванню укладення, зміни та розірвання договорів, не передбачає особливостей, які стосуються зміни та розірвання саме договорів, укладених на користь третьої особи. Проте ст. 636 ЦК України, яка присвячена взагалі правовому регулюванню досліджуваному договору, такі особливості встановлює [2, с. 2].

Під договором на користь третьої особи розуміють договір, в якому боржник зобов'язаний виконати свій обов'язок на користь третьої особи, яка встановлена або не встановлена у договорі (ч. 1 ст. 636 ЦК України). Оскільки третя особа стороною договору не є, але вигоду набуває саме вона, ця особа йменується вигодонабувачем [3].

Модель договору на користь третьої особи може бути втілена, з урахуванням принципу свободи договору (статті 3, 6, 627 ЦК).

В. В. Луць, розкриваючи суть свобода договору, вказує що сторони вільні у визначенні умов договору, які у сукупності становлять його зміст. Визначаючи зміст договору, сторони керуються тією моделлю взаємовідносин, яка у загальному вигляді закріплена в нормах закону (ЦК України) або інших актів цивільного законодавства, що стосується даного виду договору. При цьому деякі умови договору можуть визначатись відповідно до зразкових умов, вироблених практикою для договорів певного виду й опублікованих для загального відома (типових договорів тощо) [4, с. 19].

У договорі на користь третьої особи тісно переплетені поняття наміру сторін (боржника і кредитора), права вимоги третьої особи та користь третьої особи. Але при цьому потрібно відмежовуватися від поняття перехід прав кредитора до третіх осіб.

О. О. Кот пропонує зазначити перехід прав кредитора у цивільному праві як один з елементів інституту зміни осіб у зобов'язанні, сутність якого полягає в повній чи частковій зміні первісного кредитора новим кредитором усередині існуючого зобов'язання на підставі угоди чи в силу закону, у результаті чого обсяг і зміст прав кредитора залишаються незмінними. Він стверджує, що в договорах на користь третьої особи немає навіть натяку на перехід прав кредитора до третіх осіб, оскільки суб'єктний склад зобов'язання залишається незмінним. Оскільки перехід прав кредитора до третіх осіб відбувається в межах існуючого зобов'язання, відмінність договорів на користь третьої особи полягає у тому, що в таких договорах права між кредитором і вигодонабувачем (третьою особою) розподіляються (а не переходять) на стадії

формування договірної зобов'язання, а головне - вигодонабувач не витісняє кредитора із зобов'язання [5, с. 16].

Якщо вдатися до буквального тлумачення поняття «на користь третьої особи», то можна дійти висновку, що третя особа в результаті дій боржника щодо здійснення виконання отримає певне майнове благо, пов'язане з наміром сторони (або сторін) договору надати його саме їй. Відтак виключається існування договору «на шкоду» третій особі.

Тобто, для третьої особи договір має спрямування на покращення її матеріального стану. Намір сторін, особливо кредитора, полягає у тому, щоб шляхом наділення третьої особи самостійними правами вимоги визначити її користь від виконання зобов'язання. В цьому полягає й інтерес кредитора. Оскільки за загальним правилом суб'єкти цивільних правовідносин здійснюють цивільні права лише в своєму інтересі, третя особа, наділена правом вимоги, повинна мати інтерес у виконанні, про який домовились боржник і кредитор.

Отже, відносини між кредитором і третьою особою зумовлюють виникнення інтересу як кредитора, так і третьої особи, що, в свою чергу, спричинює наділення третьої особи правом вимоги за договором, укладеним на її користь.

Слід зазначити, що в юридичній літературі існують різні погляди щодо виникнення прав третьої особи, на користь якої укладений договір. Так, на думку К. П. Победоносцев, для виникнення права третій особі достатньо виразити свою волю і згоду на прийняття наданого їй права і тим самим приєднатися до договору, а до цього моменту сторони мають право як змінити, так і розірвати договір без порушення прав третьої особи, яких вона ще не набула. Крім того, автор ототожнював виникнення права вимоги у третьої особи із моментом здійснення його захисту [6].

Г. Шершеневич також вважав, що право у третьої особи виникає з моменту вираження нею згоди боржнику. Як стверджував автор, договір на користь третьої особи має дарчий характер, а дарування передбачає згоду обдарованого на прийняття дару [7, с. 314].

На думку цих авторів, право третьої особи носить дарчий характер, а тому третій особі, на користь якої укладений договір, як і за договором дарування, необхідно виразити свою згоду на прийняття «виговореного» на її користь права. Прихильником даного твердження також являється В. В. Луць, який зазначає, що конструкція договору на користь третьої особи полягає в тому, що за цим договором зобов'язана сторона (боржник) повинна вчинити дію не на користь другої сторони за договором (кредитора), а на користь третьої особи, яка не бере участі в укладенні договору. На користь третьої особи можна «виговорити» право, яким ця особа може скористатися чи відмовитися від нього, але не можна без її згоди покласти на неї цивільно правовий обов'язок. Так, відповідно до ч. 2 ст. 985 ЦК страхувальник має право при укладенні

договору страхування призначити фізичну або юридичну особу для одержання страхової виплати (вигодонабувача), а також змінювати її до настання страхового випадку, якщо інше не встановлено договором страхування. [8, с. 60].

За римським правом глава сім'ї міг «виговорити» у договорі дію на користь підвладної особи і навпаки [9, с. 548 - 549].

В. Серебровський вважав, що право у третьої особи виникає не через вираження нею волевиявлення, а безпосередньо завдяки укладеному договору: прикладом є заповіт, укладений на користь будь-якої особи [10, с. 124]. Такого погляду дотримується й Н. С. Ковалевская, яка також визначає право третьої особи як самостійне та безпосереднє. На її думку, для виникнення права у третьої особи не вимагається з її боку волевиявлення або яких-небудь інших юридичних фактів, крім укладення договору [11, с. 101].

Теорію секундарних прав для дослідження юридичної природи прав третіх осіб використав і Ю. Захаров, який зазначив, що єдиною відповідною конструкцією для дослідження договорів на користь третіх осіб є спеціально розроблена і досить екзотична конструкція секундарних прав, яка має у своїй основі «теорію згоди» [12, с. 55-57].

Правове становище боржника в цій конструкції нагадує становище offerenta, який до волевиявлення акцептанта, тобто до акцепту або відмови від акцепту лише «пов'язаний» спрямованою offerтою, але не зобов'язаний перед акцептантом. Правове становище третьої особи нагадує положення акцептанта, від волевиявлення якого залежить перетворення «пов'язаності» в повноцінний обов'язок боржника. Правове ж становище кредитора в цій конструкції виявляється досить дивним - до волевиявлення третьої особи він позбавлений будь-яких прав і перед ним ніхто не зобов'язаний і лише від волевиявлення третьої особи залежить, чи отримає він будь-які права чи ні. Уклавши договір, його сторона, таким чином, не отримує нічого, крім «пов'язаності» боржника та й то не перед нею, а перед третьою особою. Крім того, дослідник дійшов висновку, що право третьої особи виникає внаслідок факту укладення сторонами договору на його користь, тому для виникнення у третьої особи права вимоги до боржника не вимагається вчинення нею дій, спрямованих на прийняття права або вираження згоди скористатися правом, яке у неї виникло за домовленістю між сторонами [12, с. 40].

Р. А. Лідовець вказує, що цивільне законодавство не визначає форми, в якій третя особа може виразити намір скористатися своїм правом. Тому це може бути зроблено і усно, і письмово, і шляхом конклюдентних дій (конклюдентні дії можливі, якщо для певного договору не передбачена обов'язкова письмова форма, він може вважатися укладеним за умови вчинення сторонами таких дій, що засвідчують їхню волю до настання бажаного правового результату) [13, с. 77].

Таким чином, третя особа може адресувати вираження свого наміру скористатися правом і до боржника, і до кредитора, і одночасно до двох сторін. Слід зазначити, що вираження наміру не передбачає в майбутньому його скасування, тому якщо третя особа вже висловила на користь використання наданого договором права, відмовитись від своїх намірів вона не може. Однак вона може відмовитись від наданих їй прав, заявивши про це сторонам договору. У цьому випадку вважається, що вона цих прав не мала. Слід звернути увагу на те, що третя особа може відмовитись від прийняття виконання договірною зобов'язання, але така відмова від прийняття виконання може й не свідчити про її відмову від наданого їй права. Так, підставою для відмови третьої особи від прийняття виконання може бути неналежне виконання боржником зобов'язання. З огляду на зазначене, відмова третьої особи від наданого їй на підставі договору права є водночас і відмовою від прийняття виконання зобов'язання, і навпаки, відмова від прийняття виконання зобов'язання повністю чи частково не є відмовою від наданого їй права [14, с. 95-96].

Висновки. На підставі вищезазначеного можна зробити висновок, що набуття третьою особою права вимоги не залежить від вчинення нею якихось дій, включаючи прийняття чи відмову від прийняття належного їй за договором. Законом визначені лише наслідки вираження третьою особою наміру скористатися своїм правом. Що стосується вимоги у третьої особи, на користь якої укладений договір, то вона виникає безпосередньо з моменту укладення договору. Тому при роботі з договорами на користь невизначеної третьої особи слід мати на увазі, що такий договір повинен містити чіткі ознаки, які б дозволили при виконанні індивідуалізувати третю особу, інакше не можна говорити про існування в цьому випадку договору на користь третьої особи.

Література:

1. Цивільний кодекс України: Закон України від 16.01.2003 № 435 - IV//Відомості Верховної Ради України/ - 2003/ - №№ 40-44/ - Ст.356.
2. Кузьмич О. Я Зміна та розірвання договору, укладеного на користь третьої особи Прикарпатський національний університет ім. В.Стефаника [Електронний ресурс] - Режим доступу: <http://194.44.152.155/elib/local/1508.pdf>
3. Науково - практичний коментар Цивільного кодексу України: Книга 1-6. [Електронний ресурс] - Режим доступу: <https://zakon.osmark.com.ua/665-2/>
4. Луць В. В. *Контракти в підприємницькій діяльності: Навч. посібник.* - К.: Юрінком Інтер, 1999. - с. 560
5. Кот О. О. *Перехід прав кредитора до третіх осіб в цивільному праві України: автореферат дис... на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: 12.00.03. -Київ, 2002. - 21 с.*

6. Победоносцев К. П. Курс гражданского права. Третья Часть./ К. Победоносцев. - 2003. - С. 622. [Электронный ресурс] - Режим доступа: <http://civil.consultant.ru/elib/books/17/>
7. Шершеневич Г. Ф. Учебник русского гражданского права. Десятое издание / Г. Ф. Шершеневич. - М.: Издание Издательство "Статут", 2005 - С. 508. [Электронный ресурс] - Режим доступа: http://www.webnomos.ru/images/PRAVO/UCHEBNIK/GRDGADNKA_SHERS HENEVICH_uheb.pdf
8. Луць, В. В. Контракти в підприємницькій діяльності: навч. посіб. - 2 е вид., перероб. і допов. / В. В. Луць. - К.: Юрінком Інтер, 2008 - с. 576 [Электронный ресурс] // Режим доступа: https://docviewer.yandex.ua/view/0/?*=fCqKU3ipHcM%2Brmc59oXT9zmXH %2Bd7InVybCI6Imh0dHA6Ly95dXJpbmNvbS5jb20vZmlsZXMvY29udGVudC 9Db250cmFrdHkucGRmliwidGI0bGUiOiJDb250cmFrdHkucGRmliwidWkljoi MCIslnl1joiMzk5ODc4Mzc1MTQ5MTY3Mzg1NSIsIm5vaWZyYW11Ij0cnVIL CJ0cyU6MTUxMTEhNjY0ODU5OH0%3D&page=1&lang=uk
9. Барон Ю. Система римского гражданского права: в 6 кн. / Б. Барон; предисл. В. В. Байбака. - СПб.: Юридический центр «Пресс», 2005. - С. 1102. [Электронный ресурс] - Режим доступа: <http://na5ballov.pro/lib/gosprav/3027-baron-yu-sistema-rimskogo-grazhdanskogo-prava-v-6-kn.html>
10. Серебровский В. И. Избранные труды по наследственному и страховому праву. Изд. 2-е, испр. М.: «Статут», 2003 - с. 559. [Электронный ресурс] - Режим доступа: https://docviewer.yandex.ua/view/0/?*=f6Gs4EBaiBuSJCWsG87qCXfDzyR7I nVybCI6Imh0dHA6Ly9id2Jvb2tzLm5ldC9ib29rcy91cmIzcHJ1ZGVuY2I5YS9z ZXJlYnJvdnNraXktdmkvMjAwMy9maWxlcy9pemJyYW5uaXlldHJ1ZGkyMDA zLnBkZilsInRpdGxlljoiaXpicmFubml5ZXRydWRpMjAwMy5wZGYiLCJ1aWQi OilwliwieXUiOilzOTk4NzgzNzUxNDkxNjczODU1liwibm9pZnJhbWUiOnRydW UsInRzljoxNTEhMzg4NzA3MjMyfQ%3D%3D&page=1&lang=ru
11. Ковалевская Н. С. Договор в пользу третьего лица // Вестник ЛГУ. 1984. № 5- ст. 99 - 102. [Электронный ресурс] - Режим доступа: <http://www.pravoznavec.com.ua/books/letter/240/%C1/17888>
12. Захаров Ю. Ю. Договор в пользу третьего лица в теории и хозяйственной практике :дис.... на соискание науч. степени канд. юрид. наук: 12.00.03 М.: 2003. - С. 152. [Электронный ресурс] - Режим доступа: <http://lawbook.org.ua/aa/12.00.03/2016/02/01/030684014.doc.html>
13. Лідовець Р. А. Мовчання та конклюдентні дії: спільні та відмінні риси// Актуальні проблеми вдосконалення чинного законодавства України. Збірник наукових статей. Випуск XV. - Івано-Франківськ, 2005. - С. 77 - 81. [Электронный ресурс] - Режим доступа: http://eprints.oa.edu.ua/821/1/Stattia_10.pdf
14. Кузьмич О. Я. Відмова третьої особи від права, наданого їй на підставі договору, укладеного на її користь / О. Я. Кузьмич // Актуальні

проблеми вдосконалення чинного законодавства України. - 2008. - Вип. 20. - С. 284. [Електронний ресурс] - Режим доступу: http://webcache.googleusercontent.com/search?q=cache:YndLAX_uqG8J:irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis64r_81/cgiirbis_64.exe%3FC21COM%3D2%26I21DBN%3DUJRN%26P21DBN%3DUJRN%26Z21ID%3D%26IMAGE_FILE_DOWNLOAD%3D1%26Image_file_name%3DPDF/apvchzu_2008_20_14.pdf+&cd=2&hl=ru&ct=clnk&gl=ua

References:

1. The Civil Code of Ukraine: Law of Ukraine dated January 16, 2003 No. 435 - IV // Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine / - 2003 / - No. 40-44 / - Ch.356.
2. Kuzmich A. I modification and termination of a contract in favor of a third party Precarpathian national University. V. Stefanik [Electronic resource] - Mode of access: <http://194.44.152.155/elib/local/1508.pdf>
3. Scientific and practical commentary of the Civil code: Book 1-6. [Electronic resource] - Mode of access: <https://zakon.osmark.com.ua/665-2/>
4. Luts V. V. Contracts in business: Teach. pickup - K.: Yurkin Inter, 1999. - p. 560
5. Kot O. O. Transfer of rights of a creditor to third parties in civil law of Ukraine: dissertation dissertation for obtaining sciences. Degree Candidate lawyer Sciences: 12.00.03. -Kyiv, 2002. - 21 pp.
6. Pobedonostsev K.P. The course of civil law. Third Part / K. Victanians. - 2003. - P. 622. [Electronic resource] - Access mode: <http://civil.consultant.ru/elib/books/17/>
7. Shershenevich G. F. Textbook of Russian Civil Law. Tenth Edition / G. F. Shershenevich. - M.: Edition Publisher "Statut", 2005 - P.508. [Electronic resource] - Access mode: http://www.webnomos.ru/images/PRAVO/UCHEBNIK/GRDGADNKA_SHERSHENEVICH_uheb.pdf
8. Luts V. V. Contracts in the business activity: training. sits - 2nd form, processing. i dopov / VV Luck - K.: Yurkin Inter, 2008 - p. 576 [electronic resource] // Access: https://docviewer.yandex.ua/view/0/?*=fCqKU3ipHcM%2Brmc59oXT9zmXH%2Bd7InVybCI6lmh0dHA6Ly95dXJpbmNvbS5jb20vZmlsZXMvY29udGVudC9Db250cmFrdHkucGRmliwidGI0bGUiOiJDb250cmFrdHkucGRmliwidWkljoiMCIslnl1ljoimzk5ODc4Mzc1MTQ5MTY3Mzg1NSIsIm5vaWZyYW11ljp0cnVILCj0cyI6MTUxMTE5NjY0ODU5OH0%3D&page=1&lang=uk
9. Baron Y. The Roman Civil Law System: in 6 books. / B. Baron; preddel.B. V. Baibak - St. Petersburg : Legal center "Press", 2005. - P. 1102. [Electronic resource] - Access mode: <http://na5ballov.pro/lib/gosprav/3027-baron-yu-sistema-rimskogo-grazhdanskogo-prava-v-6-kn.html>
10. Serebrovsky V. I. Selected works on inheritance and insurance law. Izd. 2nd, correct M.: "Statute", 2003 - p. 559. [electronic resource] - Access:

https://docviewer.yandex.ua/view/0/?*=f6Gs4EBaiBuSJCWsG87qCXfDzyR7InVybcI6lMh0dHA6Ly9id2Jvb2tzLm5ldC9ib29rcy91cmlzcHJ1ZGVuY2I5YS9zZXJlYnJvdnNraXktdmkmvMjAwMy9maWxlcy9pemJyYW5uaXlldHJ1ZGkyMDA zLnBkZiIsInRpdGxlljoiaXpicmFubml5ZXRYdWRpMjAwMy5wZGYiLCJ1aWQi OilwliwieXUiOilzOTk4NzgzNzUxNDkxNjczODU1liwibm9pZnJhbWUiOnRydW UsInRzljoxNTEzMzg4NzA3MjMyfQ%3D%3D&page=1&lang=ru

11. Kovalevskaya N. S. Contract in favor of a third person // Bulletin of the LGU. 1984. No. 5 - Art. 99 - 102. [Electronic resource] - Access mode: <http://www.pravoznavec.com.ua/books/letter/240/%C1/17888>

12. Zakharov Yu. Yu. Contract in favor of a third person in theory and business practice: dis ... to acquire scientific degree Candidate lawyer Sciences: 12.00.03 M.: 2003. - P. 152. [Electronic resource] - Mode of access: <http://lawbook.org.ua/aa/12.00.03/2016/02/01/030684014.doc.html>

13. Ludovici G. A. Silence and conclusive action: common and distinctive features // Actual problems of improving the current legislation of Ukraine. Collection of scientific articles. Issue XV. - Ivano-Frankivsk, 2005. - P. 77 - 81. [Electronic resource] - Mode of access: http://eprints.oa.edu.ua/821/1/Stattia_10.pdf

14. Kuzmich A. Y. Failure of a third party from the rights granted to it under the agreement concluded in his favor / Kuzmich A. Y. // Actual problems of improving the current legislation of Ukraine. - 2008. - Vol. 20. - P. 284. [Electronic resource] - Mode of access: http://webcache.googleusercontent.com/search?q=cache:YndLAX_uqG8J:irbis-nbu.gov.ua/cgi-bin/irbis64r_81/cgiirbis_64.exe%3FC21COM%3D2%26I21DBN%3DUJRN%26P21DBN%3DUJRN%26Z21ID%3D%26IMAGE_FILE_DOWNLOAD%3D1%26Image_file_name%3DPDF/apvchzu_2008_20_14.pdf+&cd=2&hl=ru&ct=clnk&gl=ua

РОЗДІЛ IV. ПИТАННЯ ПЕДАГОГІЧНИХ НАУК ТА ПСИХОЛОГІЇ

УДК 159.922.7/8(075.8)

ПРО НЕОБХІДНІСТЬ РОЗШИРЕННЯ ЗМІСТУ ПОНЯТТЯ «ПОТЕНЦІАЛ ОСОБИСТОСТІ»

Туревич О. А.

Тернопільський національний технічний університет ім. І. Пулюя, Україна, Тернопіль

Спираючись на сучасні теорії особистості автор стверджує, що життєвий потенціал особистості складається із її неагресивного і агресивного психосоціальних станів. Тому в статті заперечується розгляд життєвого потенціалу особистості лише як позитивного,

творчого. Вводиться в науковий оборот поняття «потенціал агресивності особистості». На думку автора потенціал агресивності людини, як і потенціал її толерантності, є частиною життєвого потенціалу особистості. Пропонований автором статті підхід розширює пізнавальні можливості поняття «потенціал особистості».

Ключові слова: життєвий потенціал особистості, творчий потенціал особистості, агресивний психосоціальний стан особистості, психосоціальний потенціал агресивності особистості.

Туревич Е. А. О необходимости расширения содержания понятия «потенциал личности»/ Тернопольский национальный технический университет им. И. Пулюя, Украина, Тернополь

Опираясь на современные теории личности автор утверждает, что жизненный потенциал личности состоит из ее неагрессивного и агрессивного психосоциальных состояний. Поэтому в статье отрицается рассмотрение жизненного потенциала личности лишь как положительного, творческого. Вводится в научное обращение понятие «потенциал агрессивности личности». По мнению автора статьи потенциал агрессивности человека, как и потенциал ее толерантности, есть частью жизненного потенциала личности. Предложенный автором статьи подход расширяет познавательные возможности понятия «потенциал личности».

Ключевые слова: жизненный потенциал личности, творческий потенциал личности, агрессивное психосоциальное состояние личности, психосоциальный потенциал агрессивности личности.

Turevych O. A. On the necessity of expanding the content concept «personality potencial»/ Ternopil Ivan Puluj National Technical University, Ukraine, Ternopil

Relying on the modern theory of the personality, the author claims that the personality life potential and with its non-aggressive and aggressive psychosocial states. Therefore, in the article consideration of personality life potential is denied only as a positive and creative. personality potential. The concept «personality potential aggressiveness» entered into scientific turnover. According to the author's mind potential of person aggressiveness as well as the potential of its tolerance, is a part of the personality life potential. Suggested author's approach expands cognitive possibilities of the concept «personality potencial».

Key words: personality life potential, personality creative potential, aggressive psychosocial state of personality, psychosocial potential of personality aggressiveness.

Вступ. В гуманітарних науках особу і суспільство прийнято визначати носіями змісту поняття «потенціал». В науковій літературі відповідно до об'єкту дослідження застосовуються різні конкретизації змісту даного поняття. Окрім того, потенціалу особистості надається

виключно позитивний зміст. Такий однобічний підхід обмежує об'єктивність розгляду природи життєвого потенціалу особистості.

Мета дослідження. Доповнити зміст поняття «потенціал особистості» досліджуванним явищем психосоціальної агресивності особистості, і таким чином розширити пізнавальні можливості цього поняття в науці.

Завдання дослідження: 1. Здійснити порівняльний аналіз останніх вітчизняних і зарубіжних досягнень у вивченні проблеми потенціалу особистості. 2. Розкрити авторську ідею змісту поняття «потенціал особистості» як сукупності неагресивних і агресивних станів особи.

Викладення основного змісту. В сучасній вітчизняній і зарубіжній науковій літературі кінця ХХ ст. і початку ХХІ ст. широкоживаним є поняття «потенціал», зміст якого відповідно до проблем гуманітарних досліджень звужується до характеристики елементів соціальної структури суспільства: «трудовий потенціал суспільства» (А. С. Тельнов, С. Л. Решміділова, С. Р. Пасєка), «професійний потенціал» (О. Багрім), «виробничий потенціал» (О. В. Михайленко), «підприємницький потенціал» (А. П. Миргородська), «потенціал молодіжних об'єднань» (І. М. Гоян), «комунікативний потенціал політики» (Л. Климанська), «духовний потенціал художньої культури» (І. Гнатишин), «культуротворчий потенціал освіти» (Л. Кравченко).

Традиційними і широкоживаними для науковців є також поняття «людський потенціал» (А. В. Замараєв, В. М. Петров, Т. В. Калініна, Т. М. Титаренко), «особистісний потенціал» (І. С. Безсмертна, О. А. Демид, Д. А. Леонт'єв, Т. М. Титаренко), «потенціал особистості» (І. В. Мурашко, В. І. Подшивалкіна і ін.), якими фіксуються спроби давати аналіз відповідним життєвим здатностям людини у вимірі її суспільного життя.

Однак у вітчизняній і зарубіжній науковій літературі немає загальноприйнятого єдиного змісту поняття «людський потенціал». Дане поняття інтерпретується як «енергопотенціал особистості» (С. Д. Максименко), «життєвий потенціал особистості» (Д. А. Леонт'єв, Н. В. Маринець), «духовний потенціал» (О. М. Олексюк), «правовий потенціал особистості» (М. Ф. Будіянський). Комунікативний зміст потенціалу політичного лідера розкриває Л. Климанська. Водночас про духовний потенціал як рівень художньої культури і освіти особистості зазначається в роботах І. Гнатишин, Л. В. Кравченко. В сукупності всі означені характеристики потенціалу особистості, на нашу думку, складають її біосоціальний життєвий потенціал.

Позитивний зміст потенціалу особистості прийнято розкривати через фіксацію людських творчих потреб і здібностей, творчого мислення (А. О. Довгань, М. Д. Дяченко, О. Г. Ємчик, Т. І. Забродіна, П. Ф. Кравчук, І. П. Маноха, В. О. Моляко, Л. П. Міщиха, Т. В. Мясникова, О. С. Овакімян, В. Г. Риндак, С. В. Хмельковська, І. Л. Шпачинський). Заявлені підходи частково фіксують ціннісний аспект життєвого потенціалу особистості.

Цінність потенціалу визначають через категорії «добро» і «зло». В такому випадку ціннісний зміст поняття «потенціал особистості» може фіксувати в ній (людині) бінарність її життєвого потенціалу, тобто, два його змісти: агресивний і неагресивний (толерантність, миролюбність, доброзичливість, терпимість і т.п.). Вербальний і фізичний прояви бінарності потенціалу відносяться до обох його змістів: агресивного і неагресивного. Ці два змісти поведінки особи можуть заявляти про себе творчо, продуктивно, і нетворчо, репродуктивно. Недарма ж існують поняття «геній добрий» і «злий геній». Тому зміст потенціалу особи може носити позитивну чи негативну для неї і суспільства характеристики.

Функції потенціалу особистості аналізують В. Р. Міляєва, Н. К. Лебідь, Ю. В. Бреус [19]. Потенціал є засобом, призначення якого - здійснювати індивідуалізацію, соціалізацію та професіоналізацію особистості [19, с.8]. Вони також пишуть, що: «розкриття потенціалу особистості залежить від активності особистості (як самореалізація потенційних ресурсів та можливостей) [19, с.8]. І далі: «Більшість авторів погоджуються з тим, що розкриття потенціалу особистості актуалізується в ситуації саморозвитку... Потенціал особистості можна вважати «латентною основою», яка реалізується в процесі життєдіяльності людини при наявності внутрішнього спрямування та сприятливої ситуації розвитку» [19, с.8]. І на підставі таких міркувань роблять висновок: «потенціал особистості є динамічне інтегративне утворення, що забезпечує успішність процесів індивідуалізації, соціалізації та професіоналізації особистості» [19, с.8].

Згідно міркування цих авторів потенціал особистості існує як щось зовнішнє до самої людини, і вона ним може користуватись тоді, коли у неї буде потреба в цьому. Залишається лише його готового, зрілого, досконалого (або незрілого, недосконалого, несформованого) використати як основу чи засіб для чогось такого, що притаманне лише людській істоті. Потенціал особи не розглядається як її базова характеристика.

Дійсно, потенціал може бути засобом для досягнення людиною своєї мети. Тоді в потенціалі як засобі особистості, окрім її індивідуальних, суб'єктивних ознак мабуть прийде також розглядати шляхи і способи дії, терміни, темпи, порядок чи послідовність втілення нею своєї мети через цей засіб. На нашу думку, в структурі потенціалу як засобу потрібно розглядати навички, уміння, звички поведінки особистості вербального і невербального змісту, які також формуються. Тому потенціал особи не є заздалегідь для неї готове і задане їй соціальне утворення.

Потенціал особи може сам бути метою її діяльності у процесі індивідуалізації, соціалізації та професіоналізації особистості. Потенціал активності особи при формуванні уможлиблює себе конкретним вчинком особи: ситуативним (випадковим) або необхідним, цілеспрямовано

організованим. Через вчинок потенціал особи вдосконалюється і набуває з кожною ситуацією свого прояву все нових і якісних характеристик його змісту. В літературі цей процес визначається як самовдосконалення особистості (В.А. Роменець). Через вдосконалення свого психосоціального потенціалу особа збагачує свою суспільну сутність.

У повсякденному буденному житті людини не завжди проявляється творчість в її загальному зрозумінні. Суспільство не потребує, щоб усі його особи були виключно творчими, талановитими особистостями і займались лише творчістю: науковою, технічною, пізнавальною чи політичною, громадською. Переважна більшість людей щодня займаються репродуктивною, нетворчою діяльністю через постійне і регулярне повторення одних і тих же вчинків-дій. Тому нетворчий потенціал особи проявляється повсякденно як виконання, наприклад, професійно зорієнтованих кваліфікаційних або некваліфікаційних дій в процесі навчальної, трудової чи нетрудової діяльності. Таку діяльність ще визначають виконавською дією людини. Виконавська діяльність проявляється через строго регламентовану процедуру дій: елементів-фаз досягнення конкретної мети. Ця діяльність має межі прояву власних технологічних операцій і займає особливе місце в структурі життєдіяльності людини. Виконавець цієї діяльності володіє репродуктивними здібностями, добре засвоює необхідні навички і знання і здійснює відповідну діяльність за заданим зразком. Це можуть бути на основі конкретних задатків також здібності до чіткого виконання стереотипних рухів частинами тіла, доведених до автоматизму виконання конкретних виробничих операцій працівника, або розумові операції, що регулярно повторюються. Такий нетворчий потенціал особи проявляється через суспільно значимі або девіантні вчинки.

Звісно «чистої» творчої чи нетворчої діяльності не буває. Якщо професійна діяльність автора творчого задуму по його (задуму) втіленню проявляється навіть в регулярному повторенні конкретних дій через часовий інтервал, то її можуть визнати творчою. Водночас діяльності носія, визнаній творчою, притаманні і нетворчі, репродуктивні елементи. Якщо втілення авторського задуму потребує додаткових зусиль не тільки автора задуму (проекту), то професійні чи непрофесійні зусилля іншого учасника задуму не можуть бути визнані творчими згідно мети участі. Проте процес дій такого виконавця в межах його компетенції та професійної участі в творчому задумі іншого також може мати творчі елементи прояву.

Отже, і нетворча, репродуктивна діяльність також потребує від особистості психосоціального потенціалу, тобто конкретної енергії, життєвої сили, задатків і здібностей, навичок, умінь вербального та невербального прояву. Тому ми стверджуємо про існування репродуктивного потенціалу особистості як частини її загального життєстверджуючого потенціалу.

Для людини важливі творчий і нетворчий потенціали, без жодного з них вона не існує. Обидва потенціали не зустрічаються в чистому вигляді. Навіть найпростіші людські вчинки свідчать про динамічну взаємодію прояву творчого і нетворчого потенціалів особистості.

Способів виміру сили чи кількості творчого і нетворчого потенціалів особистості наука поки що не відкрила. Існує лише індекс розвитку людського потенціалу. Він був прийнятий ООН завдяки Програмі Розвитку людини як новий вимір соціально-економічного прогресу. Цим індексом визначається рейтинг країн світу, які створюють для людини оптимальну тривалість її життя, освітній рівень дорослого населення країни та сукупний дохід на конкретну людину.

Відтак визнається той факт, що творча і нетворча діяльності особистості визначаються умовно - за способами її здійснення та отриманими результатами, або за представниками кожного з цих видів діяльності. Так, діяльність живописця-художника переважно є творчою, а діяльність копіює картини даного художника вже не вважається творчою. Подібним чином сприймається розробка інженером-конструктором проекту деталі до приладу та його втілення в завершений продукт токарем на станку. Матеріальна річ повністю створюється іншою людиною, яка засвоює авторський задум інженера-конструктора існуючими засобами фіксації, розробляє відповідну технологію реалізації задуму, проявляє в ході здійснення цього задуму самоуправління своїми діями. Відповідно існують можливості психології методами діагностики визначити різницю між творчою та нетворчою частинами загального життєвого потенціалу особистості.

Репродуктивний потенціал особи, як і її творчий потенціал, може проявлятися в толерантній, миролюбній, доброзичливій, або в конфліктній, агресивній формі поведінки людини. Біологізаторські концепції агресивності людини підкреслюють, що агресивність є загальна адаптивна еволюційна стратегія живої природи (К. Лоренц, Т. Томпсон, Дж. П. Скот, В. Прайс, Т. Курейлді). Летальна агресія широко розповсюджена серед багатьох тварин. Причому, стверджується, що рівень смертельної агресії в наземних тварин вищий, ніж в інших, а в соціальних тварин він вищий, ніж у тих, які ведуть усамітнений спосіб свого існування. Дані концепції вказують на відповідну еволюційну гнучкість природної стратегії прояву агресивності.

Психосоціальна агресивність людини сформувалась в результаті співвідношення екологічних, соціальних, культурних і генетичних факторів (З. Фрейд, Е. Фром, Б. Крейхі). В різні епохи розвитку людства вона сильно розрізняється в національних культурах (А. Началджян). Наукою описані основні мотиви і способи прояву агресивної форми поведінки чи агресивного стану особистості (А. Бандура, Р. Берон, Д. Річардсон). В сучасній зарубіжній науково-психологічній літературі існують різні класифікації агресивної поведінки людини.

Загальноприйнятою моделлю групування агресивної поведінки є її поділ на вербальну і фізичну (А. Басс). Кожний з видів агресивної поведінки в свою чергу також має свою модифікацію, так, фізична агресія може бути активна і пасивна, пряма і непряма. Вербальна агресія може також бути активною і пасивною, прямою і непрямою. Під дану класифікацію розроблені і широко використовуються відповідні експериментальні методики діагностування.

Вітчизняними психологами для аналізу природи агресивної поведінки використовується переважно та класифікація моделей агресивної поведінки, яка поширена в зарубіжній психології і про яку ми в статті вже згадували. На нашу думку поділ агресивної поведінки на фізичну і вербальну як самостійно існуючі форми поведінки слід вважати умовним. Тобто таким, який допускається з пізнавальною метою тої життєвої ситуації, в якій перебуває носій конкретної поведінки і обумовлений метою його вчинків.

В працях вітчизняних та зарубіжних дослідників агресії людини також переважно розглядаються мотиви прояву агресії особи того, чи іншого віку, наслідки агресивних дій для окремої особи, чи суспільства, способи попередження прояву агресивності. індивідуальні і суспільні чинники прояву агресивності, психодіагностика та психопрофілактика наслідків здійснення агресивних вчинків окремою особою чи групою людей і т.п. Проте в наявних розробках не розкривається питання про потенцію, тобто силу прояву психосоціальної агресивності особи любого віку. Подібні напрацювання зосереджені переважно в структурі правових відносин, оскільки індикатором сили прояву, наприклад, потенціалу агресивності особистості, є ступінь тяжкості її протиправного діяння.

В психологічній науці зарубіжними і вітчизняними науковцями питання про вивчення психосоціального потенціалу агресивності ще не піднімалось. Не застосовуються для аналізу агресії і агресивного стану поняття «потенція», «потенціал». Однією з причин, на нашу думку, мабуть, є усталена думка, що поняття «потенціал» може бути застосоване лише до позитивного, прогресивного проявів життя людини і суспільства. Але ж людині притаманна психоемоційна чи раціональна агресивність та ще й з різною силою їх прояву. Виходить, що агресивність особи, як і її неагресивність, також наділена конкретною силою свого існування, тобто особа любого віку володіє відповідним репертуаром, набором агресивних дій, отже, власним потенціалом психосоціальної агресивності. Виникає суспільна потреба усіма доступними засобами психологічної науки вивчення такого потенціалу, його структури, природи, суспільних засобів попередження його формування та розгортання.

Щодо суспільної значимості, цінності потенціалу психосоціальної агресивності особи, зокрема активного соціального віку, то, суспільство, звісно, створює відповідні умови для його реалізації лише в соціально-

регламентованих формах і способах його прояву: військова служба, елементи фізичної боротьби із злочинцями. В цих випадках психосоціальна агресивність є засобом виконання специфічних професійних здатностей, навичок та умінь особи. Тому стверджуємо, що психосоціальний потенціал агресивності особистості, з врахуванням специфіки її конкретної професійної діяльності, також потребує свого розвитку, сформованості, вдосконалення та відповідної реалізації у вчинках конкретного типу. (Звісно і наукового аналізу). І суспільство не обмежує себе в тому, щоб сформувати максимально досконалий потенціал агресивності у дозованих нормах.

Незалежно від того, який (творчий-нетворчий) потенціал над яким переважає в людині, любий з них проявляється через психосоціальні неагресивні та агресивні динамічні стани особистості. І вже при аналізі цих станів можна чітко визначати кожний із цих потенціалів як самостійний об'єкт дослідження.

Висновки та подальші перспективи дослідження. Підсумовуючи наявні в літературі підходи щодо розгортання уявлень про потенціал особистості, констатуємо, що до сих пір не вдалось розробити загальноприйнятної теоретичної моделі потенціалу особистості як структурно-динамічної функціональної системи.

Окрім творчих, продуктивних, позитивних ознак потенціал особи містить і руйнівні, деструктивні психосоціальні сили людини. Ці сили як потенційні проявляють себе через асоціальний вчинок особи. Виходить, що наявний в психологічній науці зміст поняття «особистісний потенціал» є неповною характеристикою сутності особи і потребує збагачення власного змісту. Розширення змісту цього поняття сприятиме збільшенню у дослідника можливостей пояснювати ним життя особи. На підставі розуміння динамізму прояву структури життєвого потенціалу особистості як дихотомії неагресивного та агресивного психосоціальних станів пропонуємо ввести в науковий оборот поняття: «потенціал агресивності особистості», «психосоціальний потенціал агресивності особистості».

В змісті поняття «психосоціальний потенціал агресивності особистості» нами акцент робиться на психоемоційних та інтелектуальних силах особистості любого віку. На основі запропонованого підходу з'являється можливість прийти до розуміння структури психосоціального потенціалу агресивності особистості юнацького віку.

Література:

1. Багрін О. Професійний потенціал керівних кадрів державної служби: еволюція наукових поглядів / Ольга Багрін // Державне управління та місцеве самоврядування, 2015, вип.1 (24).- С.246-254.

2. Безсмертна І. С., Демид О. А. Особистісний потенціал як чинник адаптації в умовах дослідження сучасного середовища. / І. С. Безсмертна, О. А. Демид // [Електронний ресурс] – SWorfd - 19-30 March 2013.
3. Будіянський М. Ф. Феномен агресії як порушення правового потенціалу особистості / М. Ф. Будіянський // Потенціал особистості та тенденції його реалізації в умовах трансформаційних змін у суспільстві. Кол. монографія / За наук. ред. В. І. Подшивалкіної. - Одеса: Астропринт, 2010. С.-299-344.
4. Гнатишин І. Духовний потенціал художньої культури у формуванні молодого покоління / І. Гнатишин // Вісник Львівської національної академії мистецтв, 2011. Вип.22. - С. 417-425.
5. Гоян І. М. Потенціал підліткових молодіжних організацій, об'єднань / І. М. Гоян // 36. н. пр.: філософія, соціологія, психологія. Івано-Франківськ: Плай, 1998. Вип. 2. ч.2. - С 92-98.
6. Гузенко Г.М. Людський потенціал: сутність та пріоритетні напрямки розвитку в Україні / Г.М. Гузенко // Збірник наукових праць Харківського національного педагогічного університету імені Г. Сковороди. Економіка – 2010.- № 10. – С.30-41.
7. Гукетлова Д. М. Человеческий потенциал как интегральное понятие в контексте проблемы индивидуально-личностного развития / Д. М. Гукетлова // Журнал научно-педагогической информации. 2010. №4. [Електронний ресурс] /2010/41- /71-guketlova 5D/.8.
8. Гусакова М. П. Прояв творчого потенціалу особистості в когнітивних стратегіях категоризації / М. П. Гусакова // Потенціал особистості та тенденції його реалізації в умовах трансформаційних змін у суспільстві. Кол. моногр. / За наук. ред. В. І. Подшивалкіної. - Одеса: Астропринт, 2010. С.-228-263.
9. Довгань А. О. Спілкування як спосіб формування творчого потенціалу особи: автореф. дис. на здобуття наук.ступеня канд. філос. наук.: спец. 19.00.01.- «діалектичний і історичний матеріалізм» / О. А. Довгань. - Київ, 1985 - 24с.
10. Дяченко М. Д. Творчий потенціал як системоутворювальна ознака креативної особистості: теоретичний аспект / М. Д. Дяченко // Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах. Вип.35 (88). - 2014 – С. 149-163.
11. Ємчик О. Г. Проблема творчого потенціалу особистості у науково-педагогічній спадщині. / О. Г. Ємчик // Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології. – 2015. № 5.- С.116-125.
12. Забродина Т. И. Творческий потенциал как степень развития личностных творческих сил / Т. И. Забродина // Философия социальных коммуникаций. 2008. № 4 С.94-101.
13. Замараев А. В. Сутність поняття «людський потенціал» в контексті суспільного розвитку / А. В. Замараев // Державне

управління: удосконалення та розвиток. - 2015, № 9. [Електронний ресурс].

14. Кравчук П. Ф. Творческий потенциал в системе высшего образования [Текст] / П. Ф. Кравчук // Личность. Культура. Общество. – 2013. - № 3\4. –С.190-199.

15. Климанська Л. Комунікативний потенціал у політиці [Текст] /Лариса Климанська // Львівська політехніка. – 2006. – Режим доступу до ресурсу: [http:// ena. lp.edu.ua: 8080/](http://ena.lp.edu.ua:8080/).

16. Маноха І. П. Психологія потенціалу індивідуального буття людини: онтологічно орієнтований підхід: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра психол. наук: спец.19.00.01. «Загальна психологія. історія психології» / І. П. Маноха. - Київ-2003. - 48 с.

17. Маринец Н. В. Жизненный потенциал личности: переживания и реализация / Н. В. Маринец // Новая парадигма: Журнал научных трудов / [гл. ред. В.П. Бех]. – М.: Изд-во НПУ имени М.П.Драгоманова. 2009.- Вып. 87.- С.54-76. 18.

18. Максименко С. Д. Генеза здійснення особистості / С. Д. Максименко - К.: Видавництво ТОВ «КММ», 2006. - 240 с.

19. Міляєва В. Р., Лебідь Н. К. Бреус Ю. В. Теоретичний аналіз поняття «потенціал особистості» / В. Р. Міляєва , Н. К. Лебідь, Ю. В. Бреус // Проблеми сучасної психології: Зб. наук. пр. Кам'янець-Подільського національного університету ім. І. Огієнко, Інституту психології ім. Г. С. Костюка НАПН України - Кам'янець-Подільський: Алкстома, 2013 - Вип 20. - С.405-415.

20. Міщуха Л. П. Творчий потенціал особистості у період пізньої доросло-сті. / Л. П. Міщуха: автореф. дис. докт. психол .наук. Київ - 2015. 19.00.01. - загальна психологія, історія психології. – Інститут психології імені Г. С. Костюка. - 45.с.

21. Михайленко О. В. Теоретичні аспекти стратегічного розвитку виробничого потенціалу / О. В. Михайленко // Зб. наук. пр. з актуальних проблем економічних наук «Інноваційний розвиток економіки України. – Херсон, 2013. –С.186-191.

22. Миргородська А. П. Розкриття сутності поняття «підприємницький потенціал» та його роль в потенціалі підприємства» / А. П. Миргородська // Экономика и управление , 2011.- №5.- С.144-149.

23. Мурашко І. В. Потенціал особистості як багатовимірний феномен. / І. В. Мурашко // Зб. н. пр. Психологічні науки. Том 2.Випуск 8.- С. 181-186.

24. Кравченко Л. Культуротворчий потенціал національної шкільної художньо-естетичної освіти. / Л. Кравченко // Етика і естетика педагогічної дії. Збірник наукових праць. 2011, Вип. 2.- С. 120-128.

25. Калинина Т. В. Роль социализации в формировании человеческого потенциала / Т. В. Калинина // Антропологический потенциал

- культурогенеза: матеріали міжрегіон. науч.- практ. конф. – Н.Новгород, 2006. – С.220-225.
26. Леонтьев Д. А. Личностный потенциал как потенциал саморегуляции // Учен. зап. кафедры общей психологии МГУ им. М. В. Ломоносова. Вып.2 / Под ред. Б. С. Братуся, Е. Е. Соколовой. М.: Смысл, 2006. С.85-105. 27.
27. Пасека С. Р. Соціально-трудоий потенціал як економічна категорія / С. Р. Пасека // Чернігівський науковий часопис. Сер. 1, Економіка і управління, 2011. № 2 (2), 2011. - С.127-133.
28. Овакімян О. С. Науково-дослідна робота як ресурс розвитку творчого потенціалу особистості студента. автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. соціолог. наук: спец. 22.00.04. «Спеціальні та галузеві соціології» / О. С. Овакімян - Харків, 2005. - 17с.
29. Олексюк О. М. Проблема формування духовного потенціалу студентів / О.М.Олексюк // Практич. психол. та соціальна робота. К., 1999.- №2- С.47-48.
30. Петров В. М. Человеческие потенциалы и их распределения: проблема измерений //Человеческий потенциал: опыт комплексного подхода / Под. ред. И. Т. Фролова. М., 1998.- С. 124-150. 33.
31. Потенціал особистості та тенденції його реалізації в умовах трансформаційних змін у суспільстві. Колективна монографія / За наук. ред. В.І. Подшивалкіної. - Одеса: Астропринт, 2010.- 356 с.
32. Психологічні дослідження творчого потенціалу особистості: [монографія] / авт. кол., наук., кер. В.О.Моляко. – К.: Педагогічна думка, - 208с.
33. Рындак В. Г. Непрерывное образование и развитие творческого потенциала учителя (теоретическое взаимодействие): монография / В. Г. Рындак.- М.: Педагогический вестник, 1997. -244с.
34. Савчин М. В. Духовний потенціал людини: Монографія / М. В. Савчин.-2-ге вид. перероб. і доп. - Івано-Франківськ: Місто НВ, 2010.- 508с.
35. Титаренко Т. М. Поняття потенціалу в історичному ракурсі / Життєві домагання особистості [Текст]: монографія //Т. М. Титаренко, І. В. Лебединська, Н. В. Алікіна [та ін.] - К.: Педагогічна думка, 2007. – С. 72-77.
36. Тельнов А. С., Решміділова С. Л. Трудоий потенціал у контексті забезпечення якості продукції / А. С. Тельнов, С. Л. Решміділова // Вісн. Хмельницького нац. ун-ту. Економічні науки. – 2012 – Т.1, № 6.- С.52-58.
37. Хмельковська С. В. Творчий потенціал учителів іноземних мов: сутність, складові, значення / С. В.Хмельковська // Молодь і ринок: щокварт. наук. – пед. та економ. журнал. ХДПУ. -2006. № 5.-С.65- 69.
38. Шпачинський І. Л. Творчий потенціал особистості і його реалізація в умовах трансформації суспільства: автореф. дис. на здобуття наук.

ступеня канд. філософ. наук: спец. 09.00.03. «Соціальна філософія та філософія історії» / І. Л. Шпачинський - Одеса, 2006.-20с.

References:

1. Bahrim O. *Profesiyni potentsial kerivnykh kadriv derzhavnoi sluzhby: evoliutsiia naukovykh pohliadiv* / Olha Bahrim // *Derzhavne upravlinnia ta mistseve samovriaduvannia*, 2015, vyp.1 (24).- S.246-254.
2. Bezsmertna I. S., Demyd O. A. *Osobystisnyi potentsial yak chynnyk adaptatsii v umovakh doslidzhennia suchasnoho seredovyscha.* / I. S. Bezsmertna, O. A. Demyd // [Elektronnyi resurs] – SWorfd - 19-30 March 2013.
3. Budiianskyi M. F. *Fenomen ahresii yak porushennia pravovoho potentsialu osobystosti* / M. F. Budiianskyi // *Potentsial osobystosti ta tendentsii yoho realizatsii v umovakh transformatsiinykh zmin u suspilstvi. Kol. monohrafiia /Za nauk. red. V. I. Podshyvalkinoi.* - Odesa: Astroprynt, 2010. S.-299-344.
4. Hnatyshyn I. *Dukhovnyi potentsial khudozhnoi kultury u formuvanni molodoho pokolinnia* / I. Hnatyshyn // *Visnyk Lvivskoi natsionalnoi akademii mystetstv*, 2011. Vyp.22. - S. 417-425.
5. Hoian I. M. *Potentsial pidlitkovykh molodizhnykh orhanizatsii, obiednan* / I. M. Hoian // *Zb. n. pr.: filofosiia, sotsiologiia, psykholohiia. Ivano-Frankivsk: Plai*, 1998. Vyp. 2. ch.2. - S 92-98.
6. Huzenko H. M. *Liudskyi potentsial: sutnist ta priorytetni napriamky rozvytku v Ukraini* / H. M. Huzenko // *Zbirnyk naukovykh prats Kharkivskoho natsionalnoho pedahohichnoho universytetu imeni H. Skovorody. Ekonomika – 2010.- № 10. – S.30-41.*
7. Huketlova D. M. *Chelovecheskyi potentsyal kak yntehralnoe poniatye v kontekste problemy yndyvydualno-lychnostnoho razvytyia* / D. M. Huketlova // *Zhurnal nauchno-pedahohycheskoi ynformatsyy.* 2010. № 4. [Elektronnyi resurs] /2010/41- /71-guketlova 5D/.8.
8. Husakova M. P. *Proiav tvorchoho potentsialu osobystosti v kohnityvnykh stratehiakh katehoryzatsii* / M. P. Husakova // *Potentsial osobystosti ta tendenstii yoho realizatsii v umovakh transformatsiinykh zmin u suspilstvi. Kol. monohr. / Za nauk. red. V. I. Podshyvalkinoi.* - Odesa: Astroprynt, 2010. S.-228-263.
9. Dovhan A. O. *Spilkuvannia yak sposib formuvannia tvorchoho potentsialu osoby: avtoref. dys. na zdobuttia nauk.stupenia kand. filos. nauk.: spets. 19.00.01.- «dialektychnyi i istorychnyi materializm»* / O. A. Dovhan. - Kyiv, 1985 - 24s.
10. Diachenko M. D. *Tvorchyi potentsial yak systemoutvoriuvalna oznaka kreatyvnoi osobystosti: teoretychnyi aspekt* / M. D. Diachenko // *Pedahohika formuvannia tvorchoi osobystosti u vyshchii i zahalnoosvitnii shkolkh.* Vyp. 35 (88). - 2014 – S. 149-163.
11. Yemchyk O. H. *Problema tvorchoho potentsialu osobystosti u naukovopedahohichnii spadshchyni.* / O. H. Yemchyk // *Pedahohichni nauky: teoriia, istoriia, innovatsiini tekhnolohii.* – 2015. № 5.- S.116-125.

12. Zabrodyna T. Y. *Tvorcheskyi potentsyal kak stepen razvytiya lychnostnykh tvorcheskykh syl* / T. Y. Zabrodyna // *Fylosofyia sotsyalnykh kommunykatsyi*. 2008. № 4 S.94-101.
13. Zamaraiev A. V. *Sutnist poniattia «liudskyi potentsial» v konteksti suspilnoho rozvytku* / A. V. Zamaraiev // *Derzhavne upravlinnia: udoskonalennia ta rozvytok*. - 2015, № 9. [Elektronnyi resurs].
14. Kravchuk P. F. *Tvorcheskyi potentsyal v systeme vyssheho obrazovannia* [Tekst] / P. F. Kravchuk // *Lychnost. Kultura. Obschestvo*. – 2013. - № 3\4. – S.190-199.
15. Klymanska L. *Komunikatyvnyi potentsial u politytsi* [Tekst] /Larysa Klymanska // *Lvivska politekhnikha*. – 2006. – Rezhym dostupu do resursu: [http:// ena. lp.edu.ua: 8080/](http://ena.lp.edu.ua:8080/).
16. Manokha I. P. *Psykhohohiia potentsialu indyvidualnoho buttia liudyny: ontolohichno oriietovanyi pidkhid: avtoref. dys. na zdobuttia nauk. stupenia d-ra psykhol. nauk: spets.19.00.01. «Zahalna psykhohohiia. istoriia psykhohohii»* / I. P. Manokha. - Kyiv-2003. - 48 s.
17. Marynets N. V. *Zhyznennyi potentsyal lychnosty: perezhyvannia y realizatsiia* / N. V. Marynets // *Novaia paradyhma: Zhurnal nauchnykh trudov* / [hl. red. V. P. Bekh]. – M.: Yzd-vo NPU ymeny M. P. Drahomanova. 2009.- Vyp. 87.- S.54-76. 18.
18. Maksymenko S. D. *Heneza zdiisnennia osobystosti* / S. D. Maksymenko - K.: Vydavnytstvo TOV «KMM», 2006. - 240 s.
19. Miliaieva V. R., Lebid N. K. Breus Yu. V. *Teoretychnyi analiz poniattia «potentsial osobystosti»* / V. R. Miliaieva, N. K. Lebid, Yu. V. Breus // *Problemy suchasnoi psykhohohii: Zb. nauk. pr. Kamianets-Podilskoho natsionalnoho universytetu im. I. Ohienko, Instytutu psykhohohii im. H. S. Kostiuka NAPN Ukrainy - Kamianets-Podilskyi: Alkstoma, 2013 - Vyp 20. - S.405-415.*
20. Mishchykha L. P. *Tvorchyi potentsial osobystosti u period piznoi doroslости.* / L. P. Mishchykha: avtoref. dys. dokt. psykhol .nauk. Kyiv -2015. 19.00.01. - *zahalna psykhohohiia, istoriia psykhohohii.* – Instytut psykhohohii imeni H. S. Kostiuka. - 45.s.
21. Mykhailenko O. V. *Teoretychni aspekty stratehichnoho rozvytku vyrobnychoho potentsialu* / O. V. Mykhailenko // *Zb. nauk. pr. z aktualnykh problem ekonomichnykh nauk «Innovatsiinyi rozvytok ekonomiky Ukrainy.* – Kherson, 2013. –S.186-191.
22. Myrhorodska A. P. *Rozkryttia sutnosti poniattia «pidpriemnytskyi potentsial» ta yoho rol v potentsiali pidpriemstva»* / A. P. Myrhorodska // *Ekonomyka y upravlenye* , 2011.- № 5.- S.144-149.
23. Murashko I. V. *Potentsial osobystosti yak bahatovymirnyi fenomen.* / I. V. Murashko // *Zb. n. pr. Psykhohohichni nauky. Tom 2.Vypusk 8.- S. 181-186.*
24. Kravchenko L. *Kulturotvorchyi potentsial natsionalnoi shkilnoi khudozhno-estetychnoi osvity.* / L. Kravchenko // *Etyka i estetyka pedahohichnoi dii. Zbirnyk naukovykh prats.* 2011, Vyp. 2.- S. 120-128.

25. Kalynyna T. V. *Rol sotsyalyzatsyy v formyrovannyi chelovecheskoho potentsyala* / T. V. Kalynyna // *Antropolohycheskyi potentsyal kulturoheneza: materyaly mezhrehyon. nauch.- prakt. konf.* – N. Novhorod, 2006. – S.220-225.
26. Leontev D. A. *Lychnostnyi potentsyal kak potentsyal samorehuliatyuy* // *Uchen. zap. kafedry obshchei psykhohyuy MHU ym. M. V. Lomonosova. Vyp.2* / Pod red. B. S. Bratusia, E. E. Sokolovoi. M.: Smysl,2006. S.85-105.
27. Pasiaka S. R. *Sotsialno-trudovi potentsial yak ekonomichna katehoriia* / S. R. Pasiaka // *Chernihivskyi naukovyi chasopys. Ser. 1, Ekonomika i upravlinnia*, 2011. № 2 (2), 2011. - S.127-133.
28. Ovakimian O. S. *Naukovo-doslidna robota yak resurs rozvytku tvorchoho potentsialu osobystosti studenta. avtoref. dys. na zdobuttia nauk. stupenia kand. sotsioloh. nauk: spets. 22.00.04. «Spetsialni ta haluzevi sotsiolohii»* / O. S. Ovakimian - Kharkiv, 2005. - 17s.
29. Oleksiuk O. M. *Problema formuvannia dukhovnoho potentsialu studentiv* / O. M. Oleksiuk // *Praktych. psykhoh. ta sotsialna robota. K.*, 1999.- № 2- S.47-48.
30. Petrov V. M. *Chelovecheskye potentsyaly y ykh raspredeleniya: problema yzmerenyi* // *Chelovecheskyi potentsyal: opyt kompleksnoho podkhoda* / Pod red. Y. T. Frolova. M., 1998.- S. 124-150. 33.
31. *Potentsial osobystosti ta tendentsii yoho realizatsii v umovakh transformatsiinykh zmin u suspilstvi. Kolektyvna monohrafiia* / Za nauk. red. V. I. Podshyvalkinoi. - Odesa: Astroprynt, 20010.- 356 s.
32. *Psykhohichni doslidzhennia tvorchoho potentsialu osobystosti: [monohrafiia]* / avt. kol., nauk., ker. V.O.Moliako. – K.: Pedahohichna dumka, - 208s.
33. Рындак В. Н. *Непрерывное образование y razvytye tvorcheskoho potentsyala uchytelia (teoretycheskoe vzaymodeistviye): monohrafiia* / V. H. Рындак.- M.: Pedahohycheskyi vestnyk, 1997. -244s.
34. Savchyn M. V. *Dukhovnyi potentsial liudyny: Monohrafiia* / M. V. Savchyn.-2-he vyd. pererob. i dop. - Ivano-Frankivsk: Misto NV, 2010.-508s.
35. Tytarenko T. M. *Poniattia potentsialu v istorychnomu rakursi* / *Zhyttievi domahannia osobystosti [Tekst]: monohrafiia* //T. M. Tytarenko, I. V. Lebedynska, N. V. Alikina [ta in.] - K.: Pedahohichna dumka, 2007. – S. 72-77.
36. Telnov A. S., Reshmidilova S. L. *Trudovi potentsial u konteksti zabezpechennia yakosti produktsii* / A. S. Telnov, S. L. Reshmidilova // *Visn. Khmelnytskoho nats. un-tu. Ekonomichni nauky.* – 2012 – T.1, № 6.- S.52-58.
37. Khmelkovska S. V. *Tvorchy potentsial uchyteliv inozemnykh mov: sutnist, skladovi, znachennia* / S. V.Khmelkovska // *Molod i rynek: shchokvart. nauk. – ped. ta ekonom. zhurnal. KhDPU.* -2006. № 5.-S.65- 69.
38. Shpachynskyi I. L. *Tvorchy potentsial osobystosti i yoho realizatsiia v umovakh transformatsii suspilstva: avtoref. dys. na zdobuttia nauk. stupenia*

kand. filosof. nauk: spets. 09.00.03. «Sotsialna filosofiia ta filosofiia istorii» / I. L. Shpachynskyi - Odesa , 2006.-20s.

УДК 377.091.3.

**ВИКОРИСТАННЯ МІЖПРЕДМЕТНИХ ЗВ'ЯЗКІВ
У ЗАГАЛЬНООСВІТНІЙ ПІДГОТОВЦІ МАЙБУТНІХ КВАЛІФІКОВАНИХ
РОБІТНИКІВ-АГРАРНИКІВ: ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНИЙ АСПЕКТ**

кандидат педагогічних наук, Герлянд Т. М.
Інститут професійно-технічної освіти, Україна, Київ

Обґрунтовано основні специфічні особливості експериментального дослідження з використанням міжпредметних зв'язків у процесі загальноосвітньої підготовки, яка здійснюється у закладах професійно-технічної освіти аграрного профілю. Окреслено функції, шляхи їх використання, що впливають на відбір і структуру навчального матеріалу предметів загальноосвітнього циклу, посилюють системність знань учнів, активізують методи навчання, орієнтують викладача на застосування комплексних форм організації навчання, забезпечуючи єдність навчально-виховного процесу та на якісно новому рівні вирішувати завдання навчання учнів. Доведено, що використання цих зв'язків сприяє комплексному баченню і вирішенню складних проблем навчальної діяльності. Саме тому міжпредметні зв'язки є важливою умовою і результатом компетентнісного підходу в навчальній діяльності.

Ключові слова: загальноосвітня підготовка, міжпредметні зв'язки, навчання, професійно-технічні навчальні заклади, технології.

кандидат педагогических наук, Герлянд Т. Н. Использование межпредметных связей в общеобразовательной подготовке будущих квалифицированных рабочих-аграриев: экспериментальный аспект / Институт профессионально-технического образования, Украина, Киев

Обоснованы основные специфические особенности экспериментального исследования с использованием межпредметных связей в процессе общеобразовательной подготовки, которая осуществляется в учреждениях профессионально-технического образования аграрного профиля. Определены функции, пути их использования, влияющие на отбор и структуру учебного материала предметов общеобразовательного цикла, которые усиливают системность знаний учащихся, активизируют методы обучения, ориентируют преподавателя на применение комплексных форм организации обучения, обеспечивая единство учебно-воспитательного процесса на качественно новом уровне и решение

задач обучения учащихся. Доказано, что использование этих связей способствует комплексному видению и решению сложных проблем учебной деятельности. Именно поэтому межпредметные связи являются важным условием и результатом компетентного подхода в учебной деятельности.

Ключевые слова: общеобразовательная подготовка, межпредметные связи, обучение, профессионально-технические учебные заведения, технологии.

PhD in Pedagogical Sciences, T. Gerliand Use of inter-subject communications in the general education of future skilled agricultural workers: the experimental aspect / Institute Professional Education and Training, Ukraine, Kyiv

The main peculiarities of experimental research using interdisciplinary connections in the process of general education are substantiated, which is carried out in the institutions of vocational and technical education of the agrarian profile. The functions and ways of their use that influence the selection and structure of the educational material of the general educational cycle subjects are determined, they increase the systemic knowledge of the students, activate the teaching methods, orientate the teacher towards the application of complex forms of organization of training, ensuring the unity of the educational and educational process, on the qualitatively new level, the tasks of teaching are solved pupils. It is proved that the use of these links contributes to a comprehensive vision, approach and solving complex educational problems. That is why inter-subject communications are an important condition and result of a competent approach in educational activity.

Key words: general education, interpersonal relations, training, vocational educational institutions, technologies.

Вступ. За сучасних умов базисом для підготовки майбутнього кваліфікованого робітника є загальноосвітні дисципліни, а реалізація вимог професійної спрямованості при їх вивченні особливо актуальна. Основними завданнями загальноосвітнього процесу, здійснюваного у професійно-технічних навчальних закладах (ПТНЗ), є формування креативності, вміння працювати у команді, проектного мислення, аналітичних здібностей, різних видів компетентностей, здатності до самонавчання, що забезпечують успішність особистісного, професійного та майбутнього кар'єрного зростання молоді.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Результати аналізу наукової літератури з проблеми підготовки майбутнього кваліфікованого робітника свідчать, що останнім часом особливого значення набуває осмислення: філософських засад сучасної освіти (В. Андрущенко, Б. Базалук, І. Зязюн, В. Кремень, В. Курило та ін.); теоретичних основ безперервної професійної освіти (С. Батишев, А. Гуржій, В. Луговий,

Н. Ничкало, В. Орлов, Л. Пуховська, В. Радкевич, В. Ягупов та ін.); принципів гуманізації та інтеграції професійної освіти (С. Гессен, С. Гончаренко, Р. Гуревич, Н. Костиця та ін.); компетентнісного підходу до проектування змісту і технологій навчання (В. Болотов, Н. Дорошенко, Є. Зеєр, І. Зимня, О. Овчарук, Дж. Равен, О. Савченко, В. Свистун, О. Спирін та ін.); методичних засад інноваційної діяльності педагогів (М. Артюшина, М. Михнюк, Л. Петренко, Г. Романова, М. Теловата та ін.).

Метою статті є обґрунтування специфіки використання міжпредметних зв'язків у загальноосвітній підготовці майбутніх кваліфікованих робітників-аграрників.

Виклад основного матеріалу статті. Для реалізації міжпредметних зв'язків (МПЗ) необхідно виділити у загальноосвітній підготовці їх основні функції, а саме:

– *методологічну* – сприяє відображенню в навчанні певної методології, яка розвивається по лінії інтеграції ідей та методів з позицій системного підходу до пізнання природи явищ;

– *освітню* – полягає в тому, що з її допомогою викладач формує такі якості знань учнів, як системність, глибина, усвідомленість. МПЗ при цьому виступають як засіб розвитку наукових понять, сприяють засвоєнню зв'язків між ними;

– *розвивальну* – визначається системним і творчим мисленням учнів у формуванні їх пізнавальної активності, самостійності та інтересу до пізнання природи. МПЗ допомагають подолати предметну інертність мислення і розширюють кругозір учнів;

– *виховну* – виражена у сприянні виховання учнів у навчальному процесі. Викладач, спираючись на МПЗ з іншими предметами, реалізує комплексний підхід до виховання, підвищуючи виховну та професійну спрямованість загальноосвітньої підготовки;

– *конструктивну* – полягає в тому, що з її допомогою викладач удосконалює зміст матеріалу, методи і форми організації навчання.

Реалізація МПЗ вимагає спільного планування викладачами предметів і комплексних форм навчальної та позакласної роботи. Таким чином, – це сучасний принцип, який впливає на відбір і структуру навчального матеріалу цілого ряду предметів, посилюючи системність знань учнів, активізуючи методи навчання, орієнтуючи на застосування комплексних форм організації навчання, забезпечуючи єдність навчально-виховного процесу в професійно-технічних навчальних закладах [1, с. 263].

Значення МПЗ у загальноосвітній підготовці: вони стимулюють інтерес учнів до занять; зміцнюють інтерес до предмета; поглиблюють цей інтерес до вивчення зв'язків між знаннями із суміжних галузей наук; змінюють пізнавальні вміння.

Як показує практика, реальний спосіб професійно спрямованого проведення занять не отримує широкого поширення у ПТНЗ. На

заняттях, наприклад, з інформатики, формується системне сприйняття світу, розуміння єдиних інформаційних зв'язків різноманітних природних і соціальних явищ, розвивається системне мислення [2, с. 100]. Навчальний процес розкривається як процес отримання та обробки інформації. Аналізуючи тематичне планування всіх предметів викладання загальноосвітніх дисциплін у ПТНЗ, ми виявили матеріал, який можна використовувати для закріплення на уроках інформатики. Наприклад, пов'язати інформатику з творами, які вивчатимуть у цей час на заняттях з української літератури, із завданнями з математики, продумати проведення віртуальних екскурсій, широко використовувати домашні завдання з урахуванням МПЗ, у тому числі проблемного та проектного характеру. Виконавши аналіз підручників та збірників дидактичних матеріалів, треба обрати необхідні для підтримки навчального процесу з інформатики вправи і визначити порядок їх використання, вивчити всі програмні засоби, які є в наявності у ПТНЗ, розподілити їх для використання на різних заняттях залежно від програмного матеріалу з урахуванням МПЗ, ознайомитися із сайтами творчих викладачів, курсів підвищення кваліфікації та ін., де можна оглядати матеріали (презентації) для використання на заняттях, в тому числі з урахуванням МПЗ, інтегрованих уроків тощо [3, с. 120; 4].

Зміст і обсяг матеріалу з міжпредметних зв'язків у загальноосвітньому курсі ПТНЗ визначається шкільною навчальною програмою. Важливим етапом, що визначає успішність здійснення МПЗ, є попередня підготовка викладача. Вона включає аналіз шкільних підручників і методичної літератури з метою встановлення рівня відображення в них вимог програми. Для полегшення праці з відбору потрібного матеріалу по міжпредметних зв'язках рекомендуємо використовувати картки, в які коротко записувати необхідні відомості:

1) у якому підручнику міститься матеріал, що має відношення до конкретної теми (питання, тексту, малюнку);

2) коли даний матеріал вивчається в суміжному предметі;

3) короткий зміст матеріалу суміжного предмета (записують факти, приклади, цифри, закони); який метод або прийом доцільно використовувати при залученні суміжного матеріалу на занятті (нагадування, переказ, порівняння, історичний екскурс, зіставлення, завдання для самостійної роботи, робота з малюнками або графіком, проблемне питання та ін.); в якому навчальному предметі може бути використаний матеріал у майбутньому [5, с. 108].

Висновки. Отже, накопичений таким чином матеріал міжпредметного змісту викладач має право використовувати у своїй роботі, а також і будь-які інші форми планування міжпредметних зв'язків. Важливо, щоб це допомагало йому в роботі, не створюючи перевантаження учнів. Також коопероване зусилля викладачів різних

предметів у формуванні в учнів навичок самоосвіти – це також один з перспективних аспектів реалізації міжпредметних зв'язків.

Література:

1. Герлянд Т. М. Структурні особливості процесу загальноосвітньої підготовки майбутніх кваліфікованих робітників у ПТНЗ аграрного профілю / Т. М. Герлянд // Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики навчання в підготовці фахівців: методологія, теорія, досвід, проблеми: зб. наук. праць. – Випуск 36 / Редкол.: І. А. Зязюн (голова) та ін. – Київ – Вінниця: ТОВ «Планер», 2014. – С. 261–266.
2. Проектування навчальних програм професійно-технічної освіти на основі потреб галузі і громади: навчально-методичний посібник / О. В. Пащенко, Л. С. Сергєєва, за заг. ред. Л. І. Даниленко. – Київ : Еміс Плюс, 2007. – 164 с.
3. Химинець В. В. Інноваційна освітня діяльність / В. В. Химинець. – Ужгород: Інформаційно-видавничий центр ЗІППО, 2007. – 364 с.
4. Галуша А. В. Міжпредметні зв'язки як чинник оптимізації процесу навчання [Електронний ресурс] / А. В. Галуша. Режим доступу: <http://intkonf.org/galusha-av-mizhpredmetni-zvyazki-yak-chinnik-optimizatsiyiprotsesu-navchannya/>.
5. Жук Ю. О. Роль засобів навчання у формуванні навчального середовища / Ю. О. Жук // Нові технології навчання: наук.-метод. зб. – К. : ІЗМН, 1998. – Вип. 22. – С. 106 – 112.

References:

1. Gerliand T. M. Strukturni osoblyvosti protsesu zahal'noosvitn'oyi pidhotovky maybutnikh kvalifikovanykh robotnykiv u PTNZ ahrarnoho profilyu / T.M. Herlyand // Suchasni informatsiyini tekhnolohiyi ta innovatsiyini metodyky navchannya v pidhotovtsi fakhivtsiv: metodolohiya, teoriya, dosvid, problemy: zb. nauk. prats'. – Vypusk 36 / Redkol.: I. A. Zyazyun (holova) ta in. – Kyyiv – Vinnytsya: TOV «Planer», 2014. – S. 261–266.
2. Proektuvannya navchal'nykh prohram profesiyno-tekhnichnoyi osvity na osnovi potreb haluzi i hromady : navchal'no-metodychnyy posibnyk / O. V. Pashchenko, L. S. Serhyeyeva, za zah. red. L. I. Danylenko. – Kyyiv: Etis Plyus, 2007. – 164 s.
3. Khymynets' V. V. Innovatsiyina osvitnya diyal'nist' / V. V. Khymynets'. – Uzhhorod: Informatsiyno-vydavnychyuy tsentr ZIPPO, 2007. – 364 s.
4. Halusha A. V. Mizhpredmetni zv'yazky yak chynnyk optymizatsiyi protsesu navchannya [Elektronnyy resurs] / A. V. Halusha. Rezhym dostupu: <http://intkonf.org/galusha-av-mizhpredmetni-zvyazki-yak-chinnik-optimizatsiyiprotsesu-navchannya/>.
5. Zhuk Yu. O. Rol' zasobiv navchannya u formuvanni navchal'noho seredovishcha / Yu. O. Zhuk // Novi tekhnolohiyi navchannya: nauk.-metod. zb. – K.: IZMN, 1998. – Vyp. 22. – S. 106 – 112.

УДК 37.02:338:356

**ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНА ПЕРЕВІРКА ДІЄВОСТІ ПЕДАГОГІЧНИХ УМОВ
ЩОДО РЕАЛІЗАЦІЇ МОДЕЛІ РОЗВИТКУ ЕКОНОМІЧНОЇ
КОМПЕТЕНТНОСТІ У МАЙБУТНІХ ОФІЦЕРІВ УПРАВЛІННЯ ОРГАНІВ
ДЕРЖАВНОЇ ПРИКОРДОННОЇ СЛУЖБИ УКРАЇНИ****Левчук Н. П.**Національна академія Державної прикордонної служби України імені
Богдана Хмельницького, Україна, Хмельницький

У статті подано результати експериментальної перевірки ефективності впровадження моделі та педагогічних умов розвитку економічної компетентності у майбутніх магістрів управління органів Державної прикордонної служби України. За допомогою методів математичної статистики доведена достовірність кількісних даних та правильність висунутої гіпотези. Зроблено висновок про ефективність застосування запропонованої моделі й виокремлених педагогічних умов та доцільність їх впровадження у освітню діяльність Національної академії Державної прикордонної служби України щодо підготовки майбутніх керівників органів охорони державного кордону України.

Ключові слова: розвиток, економічна компетентність, модель, педагогічні умови, експериментальна перевірка.

Левчук Н. П. Экспериментальная проверка действительности педагогических условий в реализации модели развития экономической компетентности у будущих офицеров управления органов Государственной пограничной службы Украина / Национальная академия Государственной пограничной службы Украины имени Богдана Хмельницкого, Украина, Хмельницкий

В статье представлены результаты экспериментальной проверки эффективности внедрения модели и педагогических условий развития экономической компетентности у будущих магистров управления органов Государственной пограничной службы Украины. С помощью методов математической статистики доказана достоверность количественных данных и правильность выдвинутых гипотез. Сделан вывод об эффективности применения предложенной модели и выделенных педагогических условий и целесообразности их внедрения в образовательную деятельность Национальной академии Государственной пограничной службы Украины по подготовке будущих руководителей органов охраны государственной границы Украины.

Ключевые слова: развитие, экономическая компетентность, модель, педагогические условия, экспериментальная проверка.

N. Levchuk Effectiveness on the future officers' model for development of economic competence implementation of the State Border Guard Service of Ukraine management authorities / The National academy of the State Border Guard Service of Ukraine named after Bohdan Kmelnytskyi, Ukraine, Khmelnytskyi

The article presents the results of an experimental verification of the effectiveness of the implementation model and the pedagogical conditions for the development of future masters' economic competence of the State Border Guard Service of Ukraine management authorities. By means of the mathematical statistics methods, the reliability of quantitative data and the validity of the hypotheses have been proved. The conclusion is made on the effectiveness of the suggested model and the determined pedagogical conditions and the feasibility of their introduction into the educational activities of the National Academy of the State Border Guard Service of Ukraine regarding the training of future commanders of the State border guard authorities of Ukraine.

Key-words: development, economic competence, model, pedagogical conditions, experimental verification.

Вступ. Економічна компетентність офіцерів управління органів Державної прикордонної служби України (далі –ДПСУ) розглядається як здатність ефективно здійснювати управління фінансово-економічною та господарською діяльністю на основі ґрунтовних економічних знань, умінь, навичок та особистісних якостей. Розвиток економічної компетентності у майбутніх магістрів управління органів ДПСУ – це складний педагогічний процес, який має, насамперед, системний характер. Оскільки якість функціонування будь-якої системи знаходиться у прямій залежності від впливу певних умов, то постає проблема їх виявлення, обґрунтування та експериментального дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання дослідження педагогічних умов та їх впливу на формування готовності особистості до здійснення різних видів діяльності розглядаються в працях Д. В. Іщенка [2], Л. М. Романишиної [7], М. І. Сметанського [9], В. В. Ягупова [11] та інших вчених-педагогів. У роботах Сидоренко Е. В. [8], Хорева І. О. [10], Гончаренка С.У. [1] пропонуються методичні підходи щодо обробки та аналізу результатів педагогічного експерименту з метою оцінки їх ефективності. Деякі аспекти розв'язання означеної проблематики знайшли своє відображення в дослідженнях Машталера А. М. [6], Луцького О. Л. [5] в контексті експериментальної перевірки дієвості педагогічних умов розвитку управлінських компетентностей у майбутнього військового управлінця.

Результати аналізу наукових праць свідчать про те, що вони мають важливе значення для підвищення ефективності розвитку економічної компетентності у майбутніх магістрів управління органів ДПСУ, однак не

забезпечують цілісного розв'язання проблеми. Окрім того, педагогічні умови, що впливають на розвиток зазначеної компетентності поки ще не були предметом комплексного педагогічного дослідження.

Метою статті є проведення аналізу результатів експериментального дослідження дієвості педагогічних умов щодо реалізації моделі розвитку економічної компетентності у майбутніх магістрів управління органів ДПСУ (далі – слухачі).

Виклад основного матеріалу дослідження. На підставі результатів експертної оцінки [3] та з врахуванням досліджень [5; 6], нами виявлено та обґрунтовано педагогічні умови, що забезпечують розвиток економічної компетентності у слухачів: реалізація міждисциплінарного підходу в підготовці слухачів щодо здійснення фінансово-економічної діяльності; застосування в підготовці слухачів до здійснення фінансово-економічної діяльності освітніх технологій імітаційного моделювання; індивідуалізація фінансово-економічної підготовки слухачів з використанням можливостей сучасних інформаційно-комунікаційних технологій [4].

Для проведення експериментальної роботи з розвитку економічної компетентності у слухачів в освітній діяльності та перевірки дієвості виявлених педагогічних умов нами було організовано та проведено формувальний етап експерименту в період з вересня 2016 року по травень 2017 року. Загалом в експерименті взяли участь 89 слухачів і 10 викладачів Національної академії ДПСУ. Вибіркову сукупність учасників педагогічного експерименту було сформовано шляхом квотної вибірки. Критеріями квотної вибірки слухачів були: спеціальність «Охорона та захист державного кордону», «Оперативно-службова діяльність та управління діями прикордонних підрозділів (частин, з'єднань), «Автомобілі і автомобільне господарство» 2-го курсу навчання; «Безпека державного кордону», «Військове управління», «Автомобільний транспорт» 1-го курсу навчання. Вибіркову сукупність було сформовано зі слухачів, які у 2015 та 2016 роках розпочали навчання на першому курсі. Окрім цього враховувалися критерії однорідності складу слухачів та успішності їх навчання. З вибіркової сукупності було сформовано експериментальну групу (ЕГ) у кількості 47 осіб та контрольну групу (КГ) у кількості 42 особи. Для оціночної діяльності було сформовано групу експертів (10 чоловік), до якої увійшли заступник ректора Національної академії Державної прикордонної служби України імені Богдана Хмельницького з навчальної роботи, начальник факультету підготовки керівних кадрів та його заступники, начальники та професори кафедр управління, оперативного мистецтва та прикордонної безпеки.

Перед початком формувального етапу експерименту всі його учасники пройшли інструктаж, отримали спеціально розроблений методичний матеріал щодо виконання його програмних настанов. Експериментальна робота проводилася в реальних умовах освітнього

процесу та передбачала послідовне здійснення педагогічних заходів, спрямованих на розвиток досліджуваної якості. Сутність педагогічного експерименту полягала в розкритті залежності рівня розвиненості економічної компетентності у слухачів від реалізації комплексу визначених педагогічних умов. Відповідно до програми експерименту здійснювалося спостереження за її розвитком, аналізувалися отримані результати, оцінювалася дієвість методів та форм роботи зі слухачами.

Під час формувального етапу експерименту було проведено два контрольних зрізи щодо визначення рівня розвиненості економічної компетентності у слухачів КГ і ЕГ. Їх метою було з'ясування, наскільки результативними є заходи, передбачені експериментальною роботою, чи потрібно вносити корективи у програму реалізації педагогічних умов та функціонування структурно-функціональної моделі розвитку економічної компетентності у слухачів.

Результати контрольних опитувань слухачів ЕГ та КГ, які взяли участь у першому зрізі були занесені у спеціальні зведені таблиці, які після обробки та аналізу дозволили зробити висновки щодо результатів експериментального дослідження (табл.1).

Таблиця 1

Зведені результати розвиненості економічної компетентності у офіцерів ЕГ і КГ за критеріями першого контрольного зрізу формувального етапу експерименту (кількість, %), n=89

Критерії	Рівні					
	низький		середній		високий	
	ЕГ (47)	КГ (42)	ЕГ (47)	КГ (42)	ЕГ (47)	КГ (42)
Мотиваційний	12,61	22,47	53	49,87	34,39	27,66
Когнітивний	11,28	22,91	52,67	49,33	36,05	27,76
Особистісний	9,01	23,44	55,76	48	35,23	28,56
Операційний	17,10	25	52,9	51,55	30	23,45
Узагальнений	12,50	23,45	53,58	49,69	33,92	26,86

За спеціальною таблицею визначаємо величини φ , які відповідають відсотковим часткам у ЕГ та КГ за узагальненим критерієм (високий рівень) розвиненості економічної компетентності:

$$\varphi = (33,92 \%) = 1,243;$$

$$\varphi = (26,86 \%) = 1,088.$$

Тепер підрахуємо $\varphi^*_{емп}$ за формулою

$$\varphi^*_{емп} = (\varphi_1 - \varphi_2) \times \sqrt{\frac{(n_1 \times n_2)}{(n_1 + n_2)}}$$

Отже, будемо мати

$$\varphi^*_{емп} = (1,243 - 1,088) \times \sqrt{\frac{(42 \times 47)}{(42 + 47)}} = 0,16 \times \sqrt{\frac{1974}{89}} = 0,16 \times 4,71 = 0,75$$

За відповідною таблицею встановлюємо, що рівень значущості відповідає $\varphi^*_{\text{емп}}=0,75$. Якщо ж розглядати критичні значення φ^* , які відповідають прийнятним у педагогіці рівням статистичної значущості,

$$\varphi^*_{\text{кр.}} = \begin{cases} 1,64(p = 0,05) \\ 2,91(p = 0,01) \end{cases}$$

то отримане значення $\varphi^*_{\text{емп}} < \varphi^*_{\text{кр.}}$, а отже це значення критерію попадає в ділянку незначущості.

Результати першого контрольного зрізу формувального етапу педагогічного експерименту дозволили зробити висновок, що обґрунтовані нами педагогічні умови і передбачені ними заходи є результативними, оскільки почали давати свої результати. Свідченням цьому є порівняльні дані констатувального етапу та першого контрольного зрізу у числових значеннях за критеріями в слухачів ЕГ і КГ. Помітною у слухачів ЕГ є позитивна динаміка за когнітивним і мотиваційним критеріями, що вказує на те, що такі складові економічної компетентності, як економічні знання, мотиви, інтерес до фінансово-економічної діяльності ДПСУ та бажання її здійснювати, наявність внутрішніх мотивів щодо професійної діяльності, а також рівень готовності до неї, набули відповідного розвитку.

Водночас рівень розвиненості ділових та особистісних якостей слухачів (особистісний критерій), необхідних для успішної професійної діяльності, рівень розвитку професійних цінностей, а також сформованість вмінь і навичок прийняття рішень з питань оперативно-службової і повсякденної діяльності у офіцерів ЕГ (операційний критерій) теж продемонстрував позитивну динаміку, як за когнітивним так і мотиваційним критеріями. Це пояснюється тим, що ці складові структури економічної компетентності (операційного та особистісного компонентів) певною мірою пов'язані з необхідністю проведення практики професійної діяльності.

З метою коригування результатів першого контрольного зрізу в межах експериментальної роботи було сформульовано відповідні пропозиції щодо удосконалення змісту стажування слухачів в органах охорони державного кордону (далі – ООДК) з метою можливості закріплення отриманих знань на практиці.

Аналіз результатів дослідження слухачів КГ свідчить, що за визначеними критеріями також помітна позитивна динаміка, але, як видно з таблиці 1, вона є не такою значною, як у слухачів ЕГ (у межах 3–7 %) і пояснюється результатом освітнього процесу у вищому навчальному закладі. Експеримент виявився додатковим значущим чинником.

Для внесення корективів у процес розвитку умінь і навичок економічної компетентності після отримання результатів першого контрольного зрізу нами, відповідно до функціональної моделі розвитку зазначеної компетентності офіцерів управління ООДК, було посилено її

змістовний компонент, шляхом внесення до програми експерименту додаткових заходів. Ці заходи було реалізовано у позааудиторний час, оскільки програма підготовки слухачів була затвердженою, і додаткових резервів часу у ній не існувало. Зокрема факультативно було передбачено додаткове опрацювання слухачами тестових завдань та розв'язання практичних фінансово-економічних завдань.

З внесенням певних корективів у процес формуального етапу експерименту в травні 2017 року було проведено другий контрольний зріз, який мав на меті встановити рівень розвиненості економічної компетентності у слухачів після проведення експериментальних заходів.

Аналогічно попереднім процедурам першого контрольного зрізу результати контрольних опитувань слухачів ЕГ та КГ були занесені у відповідні таблиці розвиненості економічної компетентності всіх учасників ЕГ і КГ, а узагальнені результати – у зведені таблиці, які після математичної обробки та впорядкування числових показників свідчили щодо результативності формуального етапу експериментального дослідження в цілому.

Зведені підсумкові результати розвиненості економічної компетентності офіцерів ЕГ і КГ за всіма критеріями після проведення другого контрольного зрізу формуального етапу експерименту представлено в таблиці 2.

Результати аналізу добутих даних засвідчили, що кількість слухачів ЕГ з високим рівнем розвиненості економічної компетентності є більшою, ніж кількість слухачів цього ж рівня у КГ. Разом з тим в ЕГ є меншою кількість слухачів з низьким рівнем розвиненості відповідних знань, умінь і навичок.

Таблиця 2

Зведені підсумкові результати розвиненості економічної компетентності у офіцерів ЕГ і КГ за критеріями після проведення формуального етапу експерименту (кількість, %), n=89

Критерії	Рівні					
	низький		середній		високий	
	ЕГ (47)	КГ (42)	ЕГ (47)	КГ (42)	ЕГ (47)	КГ (42)
Мотиваційний	7,85	24,45	54,05	50,53	38,10	25,02
Когнітивний	7,98	23,47	52,25	51,87	39,77	24,66
Особистісний	6,46	23,25	52,54	48,98	41	27,77
Операційний	6,14	21,49	53,88	53	39,98	25,51

З метою підтвердження відмінностей в якісному складі КГ та ЕГ, за кожним критерієм було застосовано критерій Колмогорова-Смирнова, що використовується для співставлення двох емпіричних розподілів. Результати його застосування свідчать про те, що сума накопичених розбіжностей між двома розподілами є найбільшою (d_{max}) і дає можливість оцінити достовірність цих розбіжностей [10]. Виконання всіх

обмежень критерію λ дозволило використати його для співставлення розподілів слухачів груп – учасників формувального експерименту. Розрахунок значення d_{\max} для когнітивного критерію представлено у таблиці 3.

Таблиця 3

Розрахунок значення d_{\max} для когнітивного критерію наприкінці формувального експерименту

Рівні розвиненості економічної компетентності i	Емпірична частота				Накопичена частота		Різниця накоп. част. за модулем (d_j)
	КГ	ЕГ	КГ f_1	ЕГ f_2	Частість КГ ($\sum f^1_j$)	ЕГ ($\sum f^2_j$)	
Низький	19	4	0,45	0,09	0,45	0,09	0,36
Середній	16	25	0,38	0,53	0,84	0,62	0,22
Високий	7	18	0,17	0,38	1	1	-
Сума	42	47	1	1	-	-	-

Отже, $d_{\max}=0,36$. Для розрахунку емпіричного значення критерію λ було використано формулу

$$\lambda_{емп} = d_{\max} \cdot \sqrt{\frac{n_1 \cdot n_2}{n_1 + n_2}},$$

де n_1 та n_2 – кількість слухачів в КГ та ЕГ відповідно.

У нашому випадку

$$\lambda_{емп} = 0,36 \cdot \sqrt{\frac{42 \cdot 47}{42 + 47}} = 1,7,$$

а $\lambda_{кр.}=0,14$ ($p \leq 0,05$). На підставі правила прийняття рішення для критерію Колмогорова-Смирнова можна стверджувати, що відмінності у розподілах слухачів КГ та ЕГ за рівнями розвиненості економічної компетентності за когнітивним критерієм є статистично значущими, оскільки $\lambda_{емп} \geq \lambda_{кр.}$ ($1,7 \geq 0,14$) на рівні значущості $p \leq 0,05$.

Для усіх інших критеріїв (мотиваційного, особистісного і операційного) було аналогічно розраховано емпіричні значення критерію λ (див. табл. 4, 5, 6).

Таблиця 4

Розрахунок значення d_{\max} для мотиваційного критерію наприкінці формувального експерименту

Рівні розвиненості економічної компетентності i	Емпірична частота				Накопичена частота		Різниця накоп. част. за модулем (d_j)
	КГ	ЕГ	КГ f_1	ЕГ f_2	Частість КГ ($\sum f^1_j$)	ЕГ ($\sum f^2_j$)	
Низький	15	4	0,36	0,09	0,36	0,09	0,27
Середній	18	24	0,40	0,51	0,79	0,56	0,23
Високий	9	19	0,21	0,40	1	1	-
Сума	42	47	1	1	-	-	-

Отже, $d_{\max}=0,27$. Для розрахунку емпіричного значення критерію λ було використано формулу

$$\lambda_{\text{емп}} = d_{\max} \cdot \sqrt{\frac{n_1 \cdot n_2}{n_1 + n_2}},$$

де n_1 та n_2 – кількість слухачів в КГ та ЕГ відповідно.

У нашому випадку

$$\lambda_{\text{емп}} = 0,27 \cdot \sqrt{\frac{42 \cdot 47}{42 + 47}} = 1,27,$$

а $\lambda_{\text{кр.}}=0,14$ ($p \leq 0,05$). На підставі правила прийняття рішення для критерію Колмогорова-Смирнова можна стверджувати, що відмінності у розподілах слухачів КГ та ЕГ за рівнями розвиненості економічної компетентності за мотиваційним критерієм є статистично значущими, оскільки $\lambda_{\text{емп}} \geq \lambda_{\text{кр.}}$ ($1,27 \geq 0,14$) на рівні значущості $p \leq 0,05$.

Таблиця 5

Розрахунок значення d_{\max} для особистісного критерію наприкінці формувального експерименту

Рівні розвиненості економічної компетентності i	Емпірична частота				Накопичена частота		Різниця накоп. част. за модулем (d_j)
	КГ	ЕГ	КГ f_1	ЕГ f_2	Частість КГ ($\sum f^1_j$)	ЕГ ($\sum f^2_j$)	
Низький	16	3	0,38	0,06	0,38	0,06	0,32
Середній	18	25	0,43	0,53	0,81	0,59	0,22
Високий	9	19	0,21	0,40	1	1	-
Сума	42	47	1	1	-	-	-

Отже, $d_{\max}=0,32$. Для розрахунку емпіричного значення критерію λ було використано формулу

$$\lambda_{\text{емп}} = d_{\max} \cdot \sqrt{\frac{n_1 \cdot n_2}{n_1 + n_2}},$$

де n_1 та n_2 – кількість слухачів в КГ та ЕГ відповідно.

У нашому випадку

$$\lambda_{\text{емп}} = 0,32 \cdot \sqrt{\frac{42 \cdot 47}{42 + 47}} = 1,51,$$

а $\lambda_{\text{кр.}}=0,14$ ($p \leq 0,05$). На підставі правила прийняття рішення для критерію Колмогорова-Смирнова можна стверджувати, що відмінності у розподілах слухачів КГ та ЕГ за рівнями розвиненості економічної компетентності за особистісним критерієм є статистично значущими, оскільки $\lambda_{\text{емп}} \geq \lambda_{\text{кр.}}$ ($1,51 \geq 0,14$) на рівні значущості $p \leq 0,05$.

Таблиця 6

Розрахунок значення d_{\max} для операційного критерію наприкінці формувального експерименту

Рівні розвиненості економічної компетентності i	Емпірична частота				Накопичена частота		Різниця накоп. част. за модулем (d_j)
	КГ	ЕГ	КГ f_1	ЕГ f_2	Частість КГ ($\sum f^1_j$)	ЕГ ($\sum f^2_j$)	
Низький	15	3	0,36	0,06	0,36	0,06	0,30
Середній	19	24	0,45	0,34	0,81	0,57	0,24
Високий	8	20	0,19	0,45	1	1	-
Сума	42	47	1	1	-	-	-

Отже, $d_{\max}=0,30$. Для розрахунку емпіричного значення критерію λ було використано формулу

$$\lambda_{емп} = d_{\max} \cdot \sqrt{\frac{n_1 \cdot n_2}{n_1 + n_2}},$$

де n_1 та n_2 – кількість слухачів в КГ та ЕГ відповідно.

У нашому випадку

$$\lambda_{емп} = 0,30 \cdot \sqrt{\frac{42 \cdot 47}{42 + 47}} = 1,41,$$

а $\lambda_{кр.}=0,14$ ($p \leq 0,05$). На підставі правила прийняття рішення для критерію Колмогорова-Смирнова можна стверджувати, що відмінності у розподілах слухачів КГ та ЕГ за рівнями розвиненості економічної компетентності за операційним критерієм є статистично значущими, оскільки $\lambda_{емп} \geq \lambda_{кр.}$ ($1,41 \geq 0,14$) на рівні значущості $p \leq 0,05$.

Отримані результати свідчать про те, що зміни, які відбулись у ЕГ, є наслідком впровадження у професійну підготовку обґрунтованих нами педагогічних умов. Для перевірки їх результативності було проведено порівняльний аналіз рівнів розвиненості економічної компетентності слухачів у КГ та в ЕГ до та після формувального етапу експерименту (табл. 7).

З таблиці 7 видно, що розподіли слухачів КГ та ЕГ за рівнями розвиненості економічної компетентності за мотиваційним, когнітивним, особистісним і операційним критеріями відрізняються між собою на рівні статистичної значущості $p \leq 0,05$, тобто надійність оцінок не менша 95%. Отримані результати свідчать про те, що зміни у ЕГ, на відміну від КГ, відбулись за рахунок впровадження в освітній процес запропонованих нами педагогічних умов.

Таблиця 7

Порівняльний аналіз рівнів розвиненості економічної компетентності майбутніх магістрів управління органів ДПСУ контрольної та експериментальної груп до та після завершення експерименту, чол.

Рівні	Критерії	Контрольна група		Експериментальна група	
		На початку експерименту	Наприкінці експерименту	На початку експерименту	Наприкінці експерименту
Низький	когнітивний	21	19	23	4
Середній		15	16	14	25
Високий		6	7	10	18
Низький	особистісний	20	16	22	4
Середній		15	18	14	24
Високий		7	8	11	19
Низький	мотиваційний	19	15	20	3
Середній		16	18	17	25
Високий		7	9	10	19
Низький	операційний	18	15	19	3
Середній		19	19	17	24
Високий		5	8	10	20

Результати, отримані після проведення формувального етапу експерименту, показали, що майже 90 % офіцерів - випускників факультету підготовки керівних кадрів є достатньо підготовленими до фінансово-економічної діяльності в ООДК, і лише 10 % мають труднощі з проведенням фінансово-економічних розрахунків, з прийняттям обґрунтованих управлінських рішень щодо фінансово-економічних завдань.

Аналіз результатів професійної діяльності слухачів 2-го курсу після завершення стажування в ООДК за новою програмою дозволив експертній групі зробити висновок, що офіцери краще опанували особливості проведення аналізу фінансово-економічних показників; виконання фінансово-економічних розрахунків, роботи з таблицями; раціональне та самостійне виконання практичних завдань; ефективне використання навчального часу; перенесення умінь на інші практичні ситуації; бажання приймати участь в фінансово-економічній діяльності підрозділу ООДК; використання фінансово-економічних знань для пояснення фактів навколишньої дійсності тощо.

Було встановлено, що вміння і навички слухачів експериментальної групи щодо прийняття рішення з питань фінансово-економічної діяльності сформовані на високому рівні у 40,43% опитаних офіцерів (21,28% – перед початком експерименту), у 53,19% - на середньому (34,04% – до проведення експериментальних заходів). Що стосується умінь і навичок прийняття рішення з питань фінансово-економічної діяльності, то низькі результати показали 8,51% опитаних, у той час як

до початку формувальних заходів таких було 44,68%. Покращилися результати експериментальної групи за мотиваційним критерієм. Якщо до початку експерименту низький рівень був притаманний 42,55% слухачів, середній – 36,17%, а високий - 21,28%, то після проведення формувального етапу експерименту числові данні мали такий вигляд: низький рівень – 6,38%, середній – 53,19%, високий – 40,43% офіцерів. Отже, спостерігається чітка динаміка розвиненості цього компонента економічної компетентності.

Висновки. Таким чином, результати, одержані в процесі проведення формувального етапу педагогічного експерименту, свідчать про результативність педагогічних умов та дієвість впровадження структурно-функціональної моделі розвитку економічної компетентності майбутніх магістрів управління органів ДПСУ.

Підбиваючи підсумки експериментального дослідження, необхідно зазначити, що отримані позитивні результати не можна віднести тільки на рахунок експериментальних заходів. Вони є результатом усього освітнього процесу у ВВНЗ. Експеримент виявився додатковим значущим чинником, що сприяв більш успішному розвитку економічної компетентності слухачів – майбутніх управлінців ООДК.

Перспективами подальших розвідок у даному напрямку є розробка інноваційних технологій щодо оптимізації розвитку економічної компетентності майбутніх фахівців органів управління ДПСУ в процесі вивчення професійно-орієнтованих дисциплін.

Література:

1. Гончаренко С. У. Педагогічні дослідження: Методологічні поради молодим науковцям / С. У. Гончаренко. – Київ-Вінниця: ДОВ "Вінниця", 2008. – 278с.
2. Іщенко Д. В. Основи військової педагогіки / Д. В. Іщенко, А. Ф. Філіпов. – Хмельницький: Вид-во Нац. акад. ПВУ, 2002. – 106 с.
3. Левчук Н. П. Діагностика розвиненості економічної компетентності у майбутніх магістрів управління органів Державної прикордонної служби України / Н. П. Левчук // Електронне наукове фахове видання «Теорія і методика професійної освіти», 2017 - №12 (1).
4. Левчук Н. П. Педагогічні умови розвитку економічної компетентності у майбутніх магістрів управління органів Державної прикордонної служби України / Н. П. Левчук // Зб. наук. пр. Нац. акад. Держ. прикордон. служби України ім. Б. Хмельницького. Серія: педагогічні науки: – Хмельницький: Вид-во НАДПСУ, 2017. – № 2 (9).
5. Луцький О. Л. Результати експериментальної перевірки педагогічних умов розвитку управлінської компетентності керівних кадрів Державної прикордонної служби України у процесі фахової підготовки / Луцький Олександр Леонтійович // Науковий вісник Ужгородського національного університету: Серія: «Педагогіка.

Соціальна робота» / голов. ред. Козубовська І. В. – Ужгород, 2012. – № 25. – С. 125–129.

6. Машталер А. Н. Исследование эффективности организационно-педагогических условий развития профессиональной компетентности офицеров-пограничников в системе повышения квалификации [Электронный ресурс] / Машталер Анатолий Николаевич // SCI-ARTIKLE.RU: электронный периодический рецензируемый науч. журн. – 2015. – № 21(май). – С. 223–230. – Режим доступа: http://sci-article.ru/number/05_2015.pdf.

7. Романишина Л. М. Дослідження ефективності методики формування готовності майбутніх інженерів-педагогів до використання комп'ютерних технологій / Л. М. Романишина, В. В. Кабак // Оновлення змісту, форм та методів навчання і виховання в закладах освіти. - 2013. - Вип. 7. - С. 146-150. - Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Ozfm_2013_7_48

8. Сидоренко Е. В. Методы математической обработки в психологии. — СПб.: ООО «Речь», 2000. — 350 с, ил. ISBN 5-9268-0010-2.

9. Сметанський М. І. Роль педагогічної практики у системі професійної підготовки майбутніх учителів / М. І. Сметанський // Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики навчання у підготовці фахівців: методологія, теорія, досвід, проблеми: зб. наук. праць / редкол.: І. А. Зязюн (голова) та ін. – Вип. 4. – Київ; Вінниця: ДОВ «Вінниця», 2004. – С. 106–112.

10. Хорев І. О. Методи математичної статистики у педагогіці: навч. посіб./ І. О. Хорев. – К.: ВГІНАОУ, 2000. – 88 с.

11. Ягупов, В. В. Педагогіка: навч. посіб. / В. В. Ягупов. – К.: Либідь, 2002. – 560 с.

References:

1. Honcharenko S. U. Pedagogichni doslidzhennia: Metodolohichni porady molodym naukovtsiam / S. U. Honcharenko. – Kyiv-Vinnytsia: DOV "Vinnytsia", 2008. – 278s.

2. Ishchenko D. V. Osnovy viiskovoi pedagogiky / D. V. Ishchenko, A. F. Filipov. – Khmelnytskyi : Vyd-vo Nats. akad. PVU, 2002. – 106 s.

3. Levchuk N. P. Diahnostyka rozvynenosti ekonomichnoi kompetentnosti u maibutnikh mahistriv upravlinnia orhaniv Derzhavnoi prykordonnoi sluzhby Ukrainy / N. P. Levchuk // Elektronne naukovе fakhove vydannia «Teoriia i metodyka profesiinoi osvity», 2017 - №12 (1).

4. Levchuk N. P. Pedagogichni umovy rozvytku ekonomichnoi kompetentnosti u maibutnikh mahistriv upravlinnia orhaniv Derzhavnoi prykordonnoi sluzhby Ukrainy / N. P. Levchuk // Zb. nauk. pr. Nats. akad. Derzh. prykordon. sluzhby Ukrainy im. B. Khmelnytskoho. Serii: pedagogichni nauky: – Khmelnytskyi: Vyd-vo NADPSU, 2017. – № 2 (9).

5. Lutskyi O. L. Rezultaty eksperymentalnoi perevirky pedagogichnykh umov rozvytku upravlinskoï kompetentnosti kerivnykh kadrov Derzhavnoi

prykordonnoi sluzhby Ukrainy u protsesi fakhovoi pidhotovky / Lutskyi Oleksandr Leontiovych // Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnogo universytetu: Serii: «Pedagogika. Sotsialna robota» / holov. red. Kozubovska I. V. – Uzhhorod, 2012. – № 25. – S. 125–129.

6. Mashtaler A. N. Issledovanie jeffektivnosti organizacionno-pedagogicheskikh uslovij razvitija professional'noj kompetentnosti oficerov-pogranichnikov v sisteme povyshenija kvalifikacii [Elektronnij resurs] / Mashtaler Anatolij Nikolaevich // SCI-ARTICLE.RU: elektronnyy periodicheskij nauchnyj zhurnal. - 2015. - №21 (maj). – S. 223-230. - Rezhym dostupu: http://sci-article.ru/number/05_2015.pdf

7. Romanyshyna L. M. Doslidzhennia efektyvnosti metodyky formuvannia hotovnosti maibutnikh inzheneriv-pedahohiv do vykorystannia kompiuternykh tekhnolohii / L. M. Romanyshyna, V. V. Kabak // Onovlennia zmistu, form ta metodiv navchannia i vykhovannia v zakladakh osvity. - 2013. - Vyp. 7. - S. 146-150. - Rezhym dostupu: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Ozfm_2013_7_48

8. Sidorenko E. V. Metody matematicheskoy obrabotki v psihologii. — SPb.: OOO «Rech'», 2000. — 350 s, il. ISBN 5-9268-0010-2.

9. Smetanskyi M. I. Rol pedahohichnoi praktyky u systemi profesiinoi pidhotovky maibutnikh uchyteliv / M. I. Smetanskyi // Suchasni informatsiini tekhnolohii ta innovatsiini metodyky navchannia u pidhotovtsi fakhivtsiv: metodolohiia, teoriia, dosvid, problemy: zb. nauk. prats / redkol.: I. A. Ziaziun (holova) ta in. – Vyp. 4. – Kyiv; Vinnytsia : DOV «Vinnytsia», 2004. – S. 106–112.

10. Khorev, I. O. Metody matematychnoi statystyky u pedahohitsi: navch. posib. / I. O. Khorev. – K.: VHINAOU, 2000. – 88 s.

11. Yahupov, V. V. Pedahohika: navch. posib. / V. V. Yahupov. – K.: Lybid, 2002. – 560 s.

УДК 378.091:808.55:792.028.3

АНАЛІТИКО-СИНТЕТИЧНІ СКЛАДОВІ РОБОТИ НАД РОЛЛЮ В КЛАСІ СЦЕНІЧНОЇ МОВИ ТА АКТОРСЬКОЇ МАЙСТЕРНОСТІ

Коленко А. В.

Київський національний університет театру, кіно і телебачення імені І. К. Карпенка-Карого, Україна, Київ

У статті здійснено функціональний аналіз аналітично-синтетичних складових роботи актора над роллю. Визначено, що аналіз ідейної суті твору, є важливим аспектом у навчанні студентів в класі сценічної мови та акторської майстерності. Обґрунтовано необхідність оновлення навчальних програм та осучаснення методичного аспекту викладання дисциплін акторської майстерності. Досліджено роль аналізу твору та ролі у процесі словотворення і

побудови художнього образу на сцені. Розроблено основні рекомендації для підготовки методики навчання студентів роботі над роллю.

Ключові слова: театральна педагогіка, сценічне мистецтво, акторська гра, робота над роллю, ідейний аналіз, бачення, уява, ставлення, мовна перспектива, пауза.

Коленко А. В. Аналитико-синтетические составляющие работы над ролью в классе сценической речи и актерского мастерства / Киевский национальный университет театра, кино и телевидения имени И. К. Карпенка-Карого

В статье осуществлен функциональный анализ аналитически-синтетических составляющих работы актера над ролью. Определено, что анализ идейной сути произведения является важным аспектом в обучении студентов в классе сценической речи и актерского мастерства. Обоснована необходимость обновления учебных программ и осовременивания методического аспекта преподавания дисциплин актерского мастерства. Исследована роль анализа произведения и роли в процессе словообразования и построения художественного образа на сцене. Разработаны основные рекомендации для подготовки методики обучения студентов работе над ролью.

Ключевые слова: театральная педагогика, сценическое искусство, актерская игра, работа над ролью, идейный анализ, видение, воображение, отношение, словесная перспектива, пауза.

Kolenko Anfisa Volodymyrivna Analytical and synthetic components of work on the role in the class of stage speech and acting / Kyiv National I. K. Karpenko-Kary Theatre, Cinema and Television University, Ukraine, Kyiv

In the article, a functional analysis of the analytic-synthetic components of the actor's work on the role is performed. An opinion is expressed that an analysis of the ideological essence of a work is an important aspect in teaching students in the class of stage speech and acting. The necessity of updating the curricula and modernizing the methodical aspect of the teaching of the acting disciplines is grounded. The role of the analysis of a work and a role in the process of word formation and the construction of an artistic image on the stage is examined. The main recommendations for the preparation of methods for teaching students to work on the role are developed.

Key words: Theatrical pedagogy, stage art, acting, work on the role, ideological analysis, vision, imagination, attitude, verbal perspective, pause.

Вступ. Театральна педагогіка приділяє особливу увагу дієвості слова в роботі зі студентами – майбутніми акторами, але іноді педагогички зосереджують увагу тільки на технічній складовій роботи над словом. Безумовно, робота над технікою мовлення важлива для актора, особливо, для початківця. Важлива чіткість, дикційна відповідність, культура мовлення, орфоепія, зокрема, правильне наголошування,

сила, об'єм та польотність голосу, але при цьому, також, важливий найголовніший аспект початку роботи актора над роллю – аналіз ідейної суті твору.

Навчити студента завжди аналізувати весь твір, окреме речення, робити орфоепічний розбір слова – завдання театрального педагога-мовника. На жаль, не завжди викладачі виділяють достатньо часу навчанню в цьому напрямку. Відомо, що для створення яскравого образу на сцені акторові потрібно обов'язково мати уяву, особисте ставлення до події, особливе бачення розповіді, володіння підтекстом, вміння тримати паузу. Тому, після чіткого аналізу твору та ролі, належну увагу студента потрібно звернути на мовну перспективу ролі. Тільки після перелічених етапів підійти до запам'ятовування тексту ролі, але в жодному разі не навпаки, що нерідко трапляється. Завершальний етап – на основі особистого ставлення, бачення, уяви, передати глядачеві свої думки і задум режисера, пам'ятаючи про те, що актор повинен бути співавтором вистави, а не елементом декорації.

З-поміж вагомих наукових розробок, спрямованих на вивчення методики вироблення навичок акторського мистецтва, зокрема, роботи актора над роллю, на особливу увагу заслуговують праці Станіславського К. К., Чехова М. О., Вахтангова Є. Б., Леся Курбаса., Брехта Б., Захави Б. Є., Чаббак І. та багатьох інших. Скажімо, Станіславський К. С. завжди опирався на ретельний аналіз усіх складових в роботі актора над роллю. Сучасні педагоги, готуючи студентів до роботи над роллю у виставі, використовують інноваційні методи, прийоми, підходи, зважають на досвід різних театральних шкіл світу. Втім, на цей час майже немає досліджень з питань удосконалення навчального процесу вищої театральної школи, в галузі роботи над аналізом твору, окремої в ньому ролі як частини творчого процесу, які б поєднали класичні наукові здобутки та сучасні розробки в навчанні створення образу на базі ретельного аналізу.

З огляду на це, метою пропонованої статті є аналіз основних аспектів навчання студентів аналізу ідейної суті твору як бази для подальшого створення художнього образу, що зумовило виконання наступних завдань:

- функціональний аналіз театральної концепції роботи актора над роллю; обґрунтування необхідності оновлення навчальних програм та осучаснення методичного аспекту викладання дисциплін акторської майстерності;
- дослідження значення аналізу твору і ролі у процесі створення художнього образу;
- розробка основних рекомендацій для підготовки методики навчання студентів аналізу твору і ролі як невід'ємної частини роботи актора над роллю.

Виклад основного матеріалу. Аналітико-синтетичними складовими роботи над роллю є: аналіз ідейної суті твору; встановлення ідеї (надзавдання); визначення основного конфлікту, наскрізної дії твору (ролі); основний конфлікт п'єси визначає спрямованість ролі і тим самим дає ключ до словодії.

Без визначення основного конфлікту, яскравих і точних бачень, без уміння їх передати уяві глядачів не може бути ні сценічної дії, ні словесної. Отже, основне, чому потрібно навчити студента, це знаходити початок конфлікту – у п'єсі, а потім окремої ролі. Перше безпосереднє зіткнення сил, що дає поштовх наступному розвиткові подій в п'єсі, дає акторові розуміння логіки вчинків образу. Визначення основного конфлікту ролі вимагає копіткого глибокого аналізу і всебічного обговорення з режисером. Особливу увагу студента потрібно звернути на зав'язку – епізод чи декілька епізодів, з яких починається дія твору. Далі робота над роллю повинна містити, по-перше, розбір сюжету, тобто, актор повинен з'ясувати для себе не тільки ідейний напрям п'єси як це перший етап оволодіння матеріалом, а й його сюжет, тобто ту сукупність подій, в якій розкривається зміст. Для цього потрібно простежити всю лінію його розвитку, уважно розглянути логічну послідовність подій, вчинків і думок дійової особи.

По-друге, розбір композиції. Театральний педагог повинен пояснити студентові, що саме зав'язка показує основні сили, що конфліктують, причини їхнього зіткнення, протилежність поглядів, інтересів, прагнення.

По-третє, кульмінацію – найвищу емоційну точку в розвитку подій драматичного твору. Потрібно побудувати художню перспективу ролі таким чином, щоб кульмінаційний момент не настав раніше або пізніше. Основну енергію, мовно-голосові акценти потрібно залишити для кульмінаційної частини ролі, інакше сила драматичної дії втратить свою силу.

По-четверте, логічний розбір кожного речення залежно від контексту, а також аналіз головної лінії дії ролі з огляду на основне завдання твору (встановлення окремих подій або епізодів). Кожен окремий епізод художнього твору або п'єси може мати свою зав'язку. Встановлення таких опорних подій допоможе виконавцеві згодом побачити перед собою ціле, а також ще раз уточнити надзавдання, до якого й має бути спрямована вся його творча увага.

І, зрештою, визначення підтексту; створення бачень на основі авторського тексту; закріплення виконавцем тексту на основі створених ним бачень, передача внутрішніх бачень об'єкту (партнерові, глядачеві).

У роботі над текстом, дотримуючись законів перспективи розвитку думки-дії, також потрібно дотримуватись і законів мовної перспективи. Без перспективи не існує розвитку ролі. Виступ актора повинен з чогось починатись і мати кінцеву мету (надзавдання), тобто перспективу. Художня перспектива – це вміння розпоряджатися засобами виразності

мови упродовж всієї вистави. Станіславський К. С. неодноразово писав у своїх методичних розробках [1], що майстер словесної взаємодії володіє трьома перспективами: логічною, чуттєвою (емоційною) та художньою. Коли актор з'являється на сцені, він повинен точно знати, яким буде фінал його виступу. Такий підхід не тільки в драматичному мистецтві, а й в музиці, літературі, балеті, живописові, скульптурі. Слова актора не існують самі по собі, вони залежать від цілого, від вихідних минулих подій і тих подій, які будуть попереду. Перспектива [2] – це «видима далечинь», уміння розподілитися в ролі, розуміти, куди йдеш. Перспектива робить актора «далекозорим»: він бачить кінцеву мету свого виступу, вміє «крокувати» до головного місця своєї мови – кульмінації. Коли в театрі йде вистава, головне враження від якої – одноманітність, або коли артист, граючи роль, справляє таке саме враження, то говорять, що артист грає без перспективи, або вистава не розвивається, в ній не читається перспектива. Стосовно режисури, це слово вживають рідше, зазвичай ідеться про перспективу акторського виконання. Хоча аналогічне тлумачення цього поняття можна адресувати до побудови вистави режисером. І діяти, і передавати думки, і емоційно йти по лінії всіх складових ролі, сцени, акту, цілої п'єси не можна без перспективи, що веде до кінцевої мети – надзавдання. Коли актор продумає, проаналізує, в процесі репетицій знайде «лінію дій», на думку Станіславського К. С., він гратиме не окремі завдання, говоритиме не окремі фрази і слова, а йтиме вперед до надзавдання, до своєї мети. І дія розвиватиметься, і не буде одноманітності.

Закон перспективи ролі – важливий закон у роботі артиста. Він допомагає артистові стрімко рухатися за наскрізною дією п'єси і ролі до кінцевої мети – надзавдання п'єси загалом і кожного образу зокрема. Ця перспектива, швидше, від персонажа. Хоча дійова особа не знає в подробицях, як усе відбудеться, вона лише знає свою мету і найближчі завдання, але актор, готуючи роль, знає і як розвиватимуться події. І це дає впевненість і силу в здійсненні ним наскрізної дії. Друга перспектива – перспектива артиста – належить власне артистові. Це розподіл виразних засобів, що ними користується актор, з урахуванням охоплення всієї ролі. За словами Станіславського К. С., «друга перспектива – це перспектива актора, за якою він повинен розташувати свої сили митця, щоб якомога краще зіграти роль. Актор розподіляє свої сили за п'єсою, себе в ролі, виражальні засоби і фарби максимально розумно, виважено, вміло» [3].

Важливо в роботі над роллю визначити основний тон характеру свого героя. Пошук основного тону відбувається через пошук надзавдання ролі. А постійна зміна тембрів – проявляє тілесне життя актора. Станіславський К. С. називав основний тон виступу «душевеним тоном», «домінантним акордом», «лейтмотивом», «цілеспрямованою пристрасстю», «емоційним тлом», на якому плине, розгортається,

змінюється, виконується вся партитура вистави. «У роботі над роллю, потрібно визначити основний тон характеру свого героя. Одна річ – «Труфальдіно», інша – «Макбет». У першому випадку тембр бадьорий, світлий, легкий, тон не нижчий від середнього регістру, а деякі фрази звучать навіть у верхньому регістрі. Треба зробити людей, котрі прийшли на виставу, вільнішими, веселішими... В іншому випадку – треба зробити людей «важчими». Вони повинні перейнятися глибокою думкою Шекспіра і трагедією героя. Тон голосу низький, а тембр іноді важкий, жорсткий, іноді теплий, мажорний, вільний... Пошук основного тону відбувається через пошук надзавдання ролі. А постійна зміна тембрів — виявляє тілесне життя актора» [3].

Активність уяви має в словесній дії актора велике значення. Уява – це створення нового образу, уявлення, ідеї, які втілюються потім у матеріальному світі чи в практичній діяльності. В нашій галузі це створення образу або уявлення, які втілюватимуться в словесній дії. Без уяви неможлива жодна мистецька творчість. Фізіологічною основою уяви є утворення нового зі зв'язків, утворених у минулому досвіді. Отже, чим багатший досвід, тим більше можливостей для уяви. Життєві спостереження є вихідним матеріалом уяви. Від простих спогадів процес уяви відрізняється тим, що в результаті встановлення нових зв'язків, отримуємо образ, якого не було в минулому досвіді. Так відбувається в художньому читанні, де деякі риси образу, дані в поетичному тексті, викликають образ, який конструюється з того, що ми мали в нашому досвіді. Відсутність необхідних елементів у пам'яті актора або глядача ускладнює виникнення образу.

Коли ми читаємо або слухаємо літературний твір, образи в нашій уяві виникають мимоволі, без особливого зусилля з нашого боку. При цьому вони відрізняються за чіткістю і точністю. Актор або оповідач свідомо прагне викликати в уяві слухачів конкретні та яскраві образи, або, як їх найчастіше називають, бачення. Але це можливо лише за умови, якщо сам актор читає виразно і з усіма подробицями бачить (уявляє собі) те, про що розповідає. В уяві читця або оповідача має проходити ніби «кінострічка бачень», котру він розгортає перед слухачами. У цьому сенсі слід розуміти рекомендацію Станіславського К. С. говорити «не вуху, а окові». Відтворювальна уява розширює особистий досвід актора і глядача. Уява, яка має дуже велике значення для здійснення і організації діяльності, сама формується в різних видах діяльності, у тім числі і в художньому читанні.

Процес мови може бути словесною дією тільки тоді, коли відбувається «зараження» співрозмовника або співрозмовників своїми думками та емоціями; передача йому або їм того, «що бачиш і розумієш сам». Кожною фразою, кожним словом актор повинен спонукати глядачів, партнерів до дії – зрозуміти певну думку, побачити в думках картину, звернутися до спогадів тощо. Слід зауважити: якщо актор не

бачить за словами реальних або уявних картин життя, то їх не побачить і глядач, хоч як би технічно правильно і «красиво» говорив актор. Що таке «бачення» або «кінострічка бачень», яку так старанно вивчають у наших та світових театральних школах? Це прийом психотехніки, пристосування, що допомагає акторові «бачити» те, про що говорить герой, підключаючи досвід свого життя. Це ще й здатність творця знати про інших все, що він знає про самого себе. Але актор найчастіше і не бачить, і не чує, і не відчуває, і не діє. Він – «грає». У відповідь на це звучить категоричне «не вірю». Вчення створювати образні вистави, які матеріалізують думку актора, роблять її образною, дієвою, а тому й доступнішою для партнера або глядача, становить бачення внутрішнього зору. Кожною фразою, кожним словом актор повинен спонукати глядачів, партнерів до дії – зрозуміти певну думку, побачити в думках картину, звернутися до спогадів тощо. Проте не всі «акторські установки» можуть викликати емоційну реакцію у самого актора, а, отже, і у глядачів. Необхідно, щоб відібрані «акторські установки» в період підготовки або ті, що виникли в процесі спілкування актора, мали б «особисту значущість». Що це означає? Встановлено, що спогади про події, які перебували в особистому досвіді людини, викликають сильну реакцію, але не варто обмежуватися тільки особисто пережитими подіями. Треба користуватися і тим, що вам розповіли, про що ви прочитали, що ви побачили, а, головне, що вас схилювало і народило справжні відчуття: радість, обурення, досаду, гнів, щастя... Ми сприймаємо усі явища дійсності не статичними, а в русі, в динаміці, в процесі – це свідчить про те, що бачення виникають обов'язково в просторі і русі. Бачення – це сприйняття предмета всіма органами почуттів. Наприклад, ми говоримо «вогонь», і у нас виникає не тільки зорове сприйняття вогню, а й відчуття його теплоти. Відчуття, які виникають від певного об'єкта, можуть бути не однаковими: більш точно і різко даються знаки ті відчуття, які у даний момент діють сильніше за інших. Звісно, актор відбирає такі картини, які він бачив у житті, які б могли впливати на слухачів. Не рядові, не побутові, а, радше, незвичайні, не схожі на всі інші. Потрібно вміти ретельно відбирати такі факти, малювати такі картини, які не могли б залишити байдужими зал. Бачення спонукають актора до активності. І мова його стає емоційною, дієвою. З часом ті самі факти, картини перестають порушувати творчу уяву актора: вони стають звичними, а, отже, звичайними. У цьому випадку обов'язково потрібно замінити картини. Нова, нехай навіть слабка картинка, діє сильніше, ніж стара, яка колись була сильна. Не потрібно змінювати тільки щось нове, несподіване, цікаве.

Ставлення актора до висловлюваного матеріалу є відображенням його світогляду і життєвої позиції. Ставлення до матеріалу є виток, з якого народжується відчуття. Ставлення, народжуючи відчуття,

зумовлює активність словесної дії: тоді актор спілкується з глядачем «очі в очі».

Аналізуючи змістовну частину мови героїв, у контексті всієї п'єси, слід з'ясувати: яке завдання хотів виконати певний персонаж, промовляючи свій текст. Таким чином, кожна репліка перетворюється на вольове зусилля, що має свідому або несвідому мету. Вольове зусилля дуже часто виявляється і в мовчанні – паузі. Мовчання, як і слово, може виражати спротив, небажання відповідати, погрозу, молитву та ін.

Мовчання, як і слово – є частиною словесної дії. Думка в драмі – це те саме слово-дія. Справді, пауза (лат. *pausa*, від грец. *Pausis* – «припинення, зупинка») – тимчасова зупинка звучання, протягом якої мовні органи не артикулюють і яка розриває потік мови. Але й мовчання може бути виразним і значущим. Існує наука – паузологія. 40-50% часу розмови, за твердженням першого паузолога США проф. О'Коннора, витрачається на паузи, які можуть сказати про людину не менше ніж слова [4]. Не випадково, говорячи про відкриття, першу виставу, гру акторів, реакцію глядачів, Немирович-Данченко В. І. згадує і про паузи. За його словами, паузи не порожні, а заповнені диханням цього життя і цього вечора; паузи, в яких висловлювалося недомовлене почуття, натяки на характер, півтони [5]. Отже, паузи – це натяки, а не слова. Паузи передають характер героя, його настрої, підтекст слів. Іноді плутають порожні паузи з паузами хезитаціями (паузи обмірковування, роздуми). Найчастіше паузи-хезитації трапляються в мові, коли у промовців ще не сформувалася остаточна думка з обговорюваної проблеми, вони шукають вирішення питання, обмірковуючи його вголос [6].

Висновки. Таким чином, невід'ємною частиною роботи актора над створенням художнього образу, в якому слово набуває правдивого дієвого значення, а художній образ на сцені стає яскравим і переконливим, – є комплексний аналіз ролі. Іншими словами, основним підґрунтям роботи актора над роллю є ретельний аналіз твору і окремої ролі в цьому творі, що містить в собі логічний і орфоепічний аналіз ролі. Отже, при розробці методики навчання роботи над роллю як невід'ємної частини створення художнього образу рекомендуємо акцентувати увагу студентів на наступному:

1. Ретельний ідейний аналіз твору та ролі подає інформацію, що дозволяє акторові будувати основні риси характеру, мовні, пластичні та зовнішні характеристики ролі. Актор повинен бачити героя в перспективі розвитку основного конфлікту, що дає чітку уяву глядачеві про створений актором художній образ.

2. Актор повинен ретельно вивчити драматургічний матеріал. Звернути увагу на автора та ознайомитися з режисерським баченням твору. Намагатися дотримуватися у створенні художнього образу головної ідеї

вистави та окремої ролі. Поверхнєве знайомство з п'єсою, квапливе ухвалення рішень зумовлює, зазвичай, невдале тлумачення образу.

3. У роботі над текстом актор зобов'язаний перевірити точність дії словом, з огляду на напрямок конфлікту. Потрібно пам'ятати, що роль повинна мати перспективу і кінцеву мету – надзавдання. Провести логічний, орфоепічний аналіз тексту ролі, перевірити в орфоепічному словнику точність наголосів в складних словах.

4. Акцентувати увагу на уяві та фантазії. Глядач повинен бачити картини життя у розповіді актора. Якщо актор не бачить за словами реальних або уявних подій, то їх не побачить і глядач. Актор повинен завжди тренувати внутрішнє бачення, необхідну увагу.

5. Актор повинен мати особисте ставлення до свого героя і подій драматичного твору. Ставлення, народжуючи відчуття, зумовлює активність словесної дії. Не існувати на сцені з готовими думками, словами, висновками, а намагатися разом з глядачами думати, шукати, вирішувати, тобто, жити «тут і зараз» життям свого героя.

Література:

1. Станиславский К. С. *Собрание сочинений: В 9 т. М.: Искусство, 1989.*
2. Зверева Н. А., Ливнев Д. Г. *Словарь театральных терминов (создание актерского образа). – М.: ГИТИС, 2007. – 136 с.*
3. Станиславский К. С. *Работа актера над собой. – 2015. – Т. 4. с. 125; Т. 5. с. 525, 640; Т. 7 с. 147.*
4. Семантизація категорії мовчання в англomовному художньому дискурсі: Монографія. – *Новая книга, 2008. – 29 с.*
5. МХАТ Второй. *Опыт восстановления биографии. – Московский Художественный Театр, 2010. – С. 222 – 235.*
6. Белицкая А. А. *О роли хезитационных пауз в спонтанной речи // Филология и литературоведение. – 2014. – № 2.*

References:

1. Stanislavskii K. S. *Sobranie sochinienii: V 9 t. M.: Iskusstvo, 1989.*
2. Zvereva N. A., Livnev D. G. *Slovar' teatralnykh terminov (sozdaniie akterskogo obraza). – M.: GITIS, 2007. – 136 s.*
3. Stanislavskii K. S. *Rabota aktera nad soboi. – 2015. – T. 4. s. 125; T. 5. s. 525, 640; T. 7 s. 147.*
4. Semantyzaciia katehorii movchannia v anhlomovnomu khudorzshniomu dyskursi: Monohrafiia. – *Novaiia kniga, 2008. – 29 s.*
5. МХАТ Vtoroi. *Opyt vosstanovleniia biografii. – Moskovskii Khudorzhestviennyi Teatr, 2010. – S. 222 – 235.*
6. Belitskaiia A. A. *O roli khezytatsyonnykh pazv v spontannoii rechi // Filologiiia i literaturoviedieniie. – 2014. – № 2.*

РОЗДІЛ V. ПИТАННЯ ФІЛОЛОГІЧНИХ НАУК

УДК 81'37=124=13

ПРО ДЕЯКІ ШЛЯХИ ФОРМУВАННЯ ЗНАЧЕННЯ 'ПРОСИТИ' В ЛАТИНСЬКІЙ І РОМАНСЬКИХ МОВАХ

кандидат філологічних наук, доцент, Мікіна О. Г.

Київський університет імені Бориса Грінченка, Україна, м. Київ

У статті зазначено важливість діахронічних досліджень в мовознавстві, запропоновано продовжувати пошук семантичних універсалій з метою утворення довершеної теорії в межах доказової семасіології, розглянуто формування семантичної структури деяких латинських і романських дієслів зі значенням 'просити', на прикладах із текстів латинських авторів проілюстровано багатозначність дієслів із цією семантикою та їхнє одночасне входження до лексико-семантичних груп мовлення і дії, на основі даних лексикографічних джерел встановлено генетичний зв'язок між дієсловами дії, руху та дієсловами зі значенням 'просити'.

Ключові слова: мовна еволюція, дієслово, семантична структура, значеннєві трансформації, семантичні універсалії, доказова семасіологія.

Кандидат филологических наук, доцент Микина Е. Г. О некоторых путях формирования значения 'просить' в латинском и романских языках / Киевский университет имени Бориса Гринченко, Украина, г. Киев

В статье отмечается важность диахронических исследований в языкознании, предлагается продолжать поиск семантических универсалий с целью создания законченной теории в рамках доказательной семасиологии, рассматривается формирование семантической структуры некоторых латинских и романских глаголов со значением 'просить', на примерах из текстов латинских авторов иллюстрируется многозначность глаголов этой семантики и их одновременное вхождение в лексико-семантические группы речи и действия, на основе данных лексикографических источников устанавливается генетическая связь между глаголами действия, движения и глаголами со значением 'просить'

Ключевые слова: языковая эволюция, глагол, семантическая структура, трансформация значения, семантические универсалии, доказательная семасиология

Candidate of Philology, Associate Professor E. Mikina. About some ways of forming of the meaning 'to ask for' in the Latin and Roman languages/ Borys Grinchenko Kyiv University, Ukraine, Kyiv.

The article notes the importance of diachronic researches in the linguistics, proposes to continue semantic universals search in order to create the completed theory within the evidence-based semasiology. The article also considers forming of semantic structure of some Latin and Roman verbs with the meaning 'to ask for', it illustrates polysemanticism of the verbs of this semantics and their being part of both lexico-semantic group of speech and action on examples of the Latin authors' texts. The article reconstructs genetic relations between the verbs of action and movement and the verbs with the meaning 'to ask for'

Key words: language evolution, verb, semantic structure, meaning transformation, semantic universals, evidence-based semasiology

Вступ. Історія мовознавства знає багато теорій, які або зробили значний внесок у розвиток науки, або безславно зникли, не залишивши жодного внеску в лінгвістичні студії. Великий мовознавець В. І. Абаєв колись написав, що в суспільних науках, до яких належить мовознавство, на відміну від фізико-математичних та технічних, нема і не може бути безперервного поступального руху, коли кожен новий напрям є кроком уперед порівняно з попереднім: «Говорячи про новітні досягнення в галузі точних наук, ми з повним правом називаємо їх «останнім словом науки» або «техніки». Щодо суспільних наук такий підхід: «новітнє – значить краще», зовсім неприйнятний» [1, с. 86]. В. І. Абаєв констатує невтішний факт, з яким доводиться погоджуватися й сьогодні: «Коли творці йдуть, з'являються маніпулятори, що змагаються в новаторстві» [1, с. 86]. На жаль, останнім часом спостерігається багато новомодних течій, які, на відміну від класичних напрямів порівняльно-історичного мовознавства, дуже далекі від наріжних питань лінгвістики, а їхні представники, за влучним висловом класика, замість того, щоб розплутувати складне, заплутують просте [1, с. 92].

Безперечно актуальними й такими, що не втрачають свого значення для розвитку лінгвістичних студій, є розділи мовознавства, пов'язані з історією, діакронією, етимологією. До таких течій належить і історична семантика, висновки якої спираються на перевірені факти, на ґрунтовний емпіричний матеріал. Так, цікавим і дуже перспективним є пошук семантичних універсалій, що являють «регулярні зміни, які повторюються в семантичному розвитку генетично непов'язаних коренів в одній і тій же або в різних мовах» [2, с. 330]. Результатом такого пошуку має стати *теорія семантичних універсалій*, а роботу в цьому напрямку ми запропонували називати *доказовою семасіологією*.

Вклад основного матеріалу статті. Завданням цієї статті є спостереження над формуванням семантичної структури деяких латинських і романських дієслів зі значенням 'просити'. Аналіз цілої лексико-семантичної групи дієслів мовлення латинської і романських мов, проведений на фоні загальної індоєвропейської семантичної

еволюції [3], демонструє, що значення 'просити' є спорідненим до семантики дії, руху. Наприклад, латинське дієслово *petĕre* належить одночасно до ЛСГ дієслів руху та ЛСГ дієслів мовлення, про що свідчать його основні значення – 'намагатися, прагнути, шукати; просити, вимагати; пред'являти претензію; діставати, отримувати, брати; звертатися; кидатися, спрямовуватися, нападати; погрожувати; вирушати; літати, злетіти; підходити, наближатися' [4, с. 762].

Ілюструють таку багатозначність і найбільш типові приклади уживання дієслова *petĕre* в латинських текстах, пор.: «Ecce ipsa venit ad stabulum *petitque* ut vobiscum loqui liceat» [5, XVI] – «Вона сама прийшла до заїжджого двору і *просить*, щоб дозволили поговорити з вами»; «Ergo brevitatem gurgustiolii nostri ne spernas *peto*» [6 L. I, 23] – «*Прошу*, не стався з презирством до невеликих розмірів нашої халупи»; «Assentemur, ait ille, et dum illi balneum *petunt*, nos in turba exeamus» [5, LXXII] – «Погоджуймося, каже він, і коли вони *вирушать* (*попрямують*) до лазні, ми в натовпі щезнемо»; «...Thessaliam ex negotio *petebam*» [6 L. I, 2] – «...до Фессалії у справах торгівлі *вирушив* (*попрямував*)».

Пояснити семантичну структуру *petĕre* допомагає, зокрема, етимологічний словник латинської мови А. Ерну і А. Мейє, де вказано, що першим і основним для латинського дієслова є значення 'спрямовуватися, намагатися дістати'. Автори словника акцентують, що спочатку ця семантика містила додаткову ідею ворожості, а саме 'кидатися, атакувати', потім, за рахунок її послаблення, на основі прямого значення 'спрямовуватися, отримувати' розвинулося переносне – 'прагнути, домагатися, просити' [7, с. 891]. Отже в узагальненому вигляді можемо простежити розвиток значення 'просити' на базі значення 'спрямовуватися'.

Семантична еволюція, яку пройшло дієслово *petĕre*, є типовою для появи значення 'просити'. Закономірність полягає у тому, що на базі значення, яке включає сему 'напрямок' у сполученні з іншими, виникає сема 'звернення', базова для формування значення 'просити': 'спрямовувати' → 'просити'.

Для аналізованого дієслова ця тенденція була закладена ще в індоєвропейській прамові, де корінь **pet-*, **petə-* : **ptē-*, **ptō-* мав значення 'упасти, кинутися, накинутися, налетіти, літати' [8, с. 825-826; 9, с. 132]. Цей корінь дав, зокрема, такі лексеми в і.-є. мовах: санскр. *pádyate* 'падає', *pátati* 'летить, падає, спускається', ст.-сл. пад@ 'упаду', д.-перс. *ud-apatātā* 'піднявся, злетів' [7, с. 892]. В усіх цих значеннях наочною є сема 'напрямок'. Саме вона стала передумовою появи семи 'звернення' і далі 'просити' в латинській лексемі. Варто зазначити, що не випадково серед дефініцій латинського дієслова є і 'звертатися'. Його можна розглядати як проміжне між 'прямувати' та 'просити'. Окрім 'просити', латинське *petĕre* успадкувало й інші значення кореневого етимона, як, наприклад, 'кидатися, нападати, летіти'. Таким чином,

значення 'просити' у дієслова *petĕre* розвинулося на базі значення 'прямувати до когось, прагнути чогось'.

Рефлекси дієслова *petĕre* збереглися лише в іспанській, португальській, сардинській мовах, діалектах півдня Італії та у румунській, хоча в останній дієслово *a peti* означає 'свататися до дівчини'. Для іспанської та португальської мов *petĕre* стало основним дієсловом зі значенням 'просити', набувши форму *pedir*. У сардинській мові дієслова *pediri* (кумп.), *pedire* (логуд.) також серед базових зі значенням 'просити'. Французька та італійська мови не успадкували дієслово *petĕre*, віддавши перевагу іншим лексемам, проте в цих мовах наявні споріднені з ним іменники *pétition* та *petizione* 'петиція, прохання'. Вони утворені від латинського юридичного терміна *petitio*, який був, у свою чергу, дієприкметником минулого часу дієслова *petĕre*. Цікаво, що французьке дієслово *pétitionner* 'подавати прохання' є запозиченням із англійської мови, датованим XVIII-м століттям.

Інше латинське дієслово зі значенням 'просити', що було серед основних лексем цієї семантики, а саме *rogāre* 'запитувати', 'просити' [4, с. 884], мало подібний до *petĕre* шлях значеннєвої еволюції, оскільки в основі цього дієслова і.-є. корінь **reg-* 'випрямляти, рухати в прямому напрямку, вести' [8, с. 854; 9, с. 141]. Ось типовий приклад уживання *rogāre* в латинській мові: «...*te rogabit* decidentis sarcinae fusticulos aliquos porrigas ei, sed tu nulla uoce deprompta tacita praeterito» [6 L. VI, 18] – «...*попросить* тебе подати йому тріски, що випали із в'язки».

Корінь **reg-* дав цілий ряд слів у латинській мові, що так чи інакше розвинули первісне індоєвропейське значення, пов'язане з рухом, дією. Так, дієслово *regĕre* означає 'спрямовувати, керувати, вести, давати настанови' [4, с. 864], іменник *rĕx* – 'цар' [4, с. 881], тобто, той, хто веде, керує, править і т. п. Суфіксальна форма **rog-ō*, утворена від основи зі зміненою голосною (e > o), стала базою формування латинського дієслова *rogāre*, що набуває значення 'просити' через метафору, оскільки перше значення для **rog-ō* – це 'простягати (випрямляти) руку' [9, с. 142], на його базі утворилося значення 'звертатися', далі – 'просити', а потім, як це неодноразово відбувалося з іншими лексемами, розвинулося значення 'питати', 'запитувати', пор.: 'спрямовуватися' → 'простягати руку' → 'звертатися' → 'просити' → 'запитувати'.

Дієслово *rogāre*, що активно вживалося в латинській мові з двома значеннями, і первинним 'просити', і похідним 'запитувати', в неолатинських мовах виявилось обмеженим як ареально (іберо-романські й румунська мови), так власне семантично. В іберійській латині первинне значення 'просити' стало основним для іспанського і португальського дієслів з однаковою формою *rogar*, натомість значення 'запитувати' сьогодні в них уже не існує. Звуження семантичної структури латинського дієслова до значення 'просити, молити, благати' демонструє і румунська лексема *a ruga*.

Спорідненість семантики прохання і дії очевидна також на прикладі романських лексем, що походять від багатозначного латинського дієслова *sollicito* 'трясти, коливати, хвилювати; збуджувати, гнати, переслідувати; збурювати; закликати, переконувати, умовляти, запрошувати' [4, с. 939]. Ось уривок із комедії Теренція:

«...sed quid ego? quor me ex crucio? quor me masero?

quor meam senectutem huius *sollicito* amentia?» [10, 886-887] – «...та що це я? Навіщо я себе мучу? Навіщо себе катую? Навіщо хвилюю мою старість його безумством?».

Розглянутий список дефініцій дієслова *sollicito* дає змогу побачити логіку формування значення – від семантики дії до семантики мовлення. Шлях семантичної еволюції стає ще більш наочним при залученні до аналізу цілого ланцюга семантичних трансформацій, що супроводжували процес формування лексем, які слугували базою для дієслова *sollicito*.

В основі дієслова *sollicito* прикметник *sollicitus* 'схвильований, збентежений, збуджений, стурбований, заклопотаний; неспокійний, турботний; боязкий' [4, с. 939], який є складним словом, утвореним, у свою чергу, від прикметника *sollus* 'цілий' та *citus*, дієприкметника дієслова *cieo* 'надавати руху, зрушувати, збуджувати, хвилювати, трясти, хитати, коливати' [4, с. 213; 7, с. 213]. За А. Ерну і А. Мейє, *sollus* має оскське (оскійське) походження і трапляється лише у складі *sollicitus*, культовому терміні *solliscimus* 'повний, цілковитий' та одного разу використовується Люцилієм, який у своєму визначенні допомагає зрозуміти значення цього запозиченого до латини слова, пор.: «sollo Osce dicitur id quod nos totum uocamus» – «*sollus* оскською називається те, що ми називаємо *totus*» [7, с. 1118].

Отже семантична еволюція йшла таким шляхом: 'рух', 'зрушення', 'коливання', 'вплив' → 'хвилювання', тобто 'емоційне зрушення', 'емоційне коливання', 'емоційний вплив'.

Саме це 'емоційне зрушення', акцентоване у використанні дієслова *sollicito* завдяки метафоризації у переносному значенні, і було покладено разом із семами, що продовжували відображати механічну дію, в семантичну структуру дієслова *sollicito*. Схематично можемо представити цю семантичну еволюцію наступним чином: 'механічне зрушення' → 'емоційне зрушення' → 'емоційний вплив' → 'прохання'.

Сучасні романські дієслова-рефлекси *sollicito* багатозначні, вони мають містку семантичну структуру, що включає як семи, пов'язані із фізичною дією, так і семи, що вводять відповідні дієслова до ЛСГ дієслів мовлення, або емоційного ставлення, пор. ісп. *solicitar* 'просити, клопотатися; добиватися', фіз. 'впливати, піддавати впливу', порт. *solicitar* 'просити, клопотатися; відмовляти, добиватися, домагатися, спонукати, підбивати', іт. *sollecitare* 'прискорювати, квапити, наполягати, спонукати, просити', спец. 'піддавати напрузі, напружувати, навантажувати', фр. *solliciter* 'наполегливо просити, клопотати,

добиватися, домагатися; спонукати', тех. 'впливати на..., навантажувати; викликати (увагу, піт і т. і.)', рум. *a sollicita* 'наполегливо просити'. На нашу думку, ця полісемія була закладена і стабілізувалася ще в латинській мові, оскільки романські дієслова фіксуються в текстах достатньо пізно (XIV ст. для всіх дієслів, окрім португальської лексеми, яка з'являється лише у XVI ст.), що засвідчує їхній книжний статус (народною лексемою є, натомість, фр. *soucier* заст. 'турбувати'), і протягом вже національної історії дефініції, що відповідають латинським, з'являлися і зникали, змінювали одна одну. Про те, що латинське дієслово було позбавлене природного розвитку на романських теренах, і його еволюцію не можна простежити, говорить і те, що в одних випадках словники вказують базу для утворення певного романського дієслова латинське *sollicito*, а в інших – прикметник *sollicitus*, від якого, як ми пам'ятаємо, походить латинська лексема. Головне, що є цікавим для нашого дослідження, це зафіксована на прикладі поданих лексем закономірність появи значення 'просити' на основі значення, пов'язаного із фізичною дією, фізичним впливом.

Цікаві приклади формування значення 'просити' дають інші дієслова дії латинської мови. Одне з них – дієслово *ambio*, утворене від простого дієслова *eo*, *ire*, основні значення якого 'йти, ходити', та префікса *amb-*, що означає 'колом, навколо'. Абсолютно зрозумілим і прозорим є значення похідного дієслова, це – 'обходити, ходити навколо', а те переносне значення, що спричиняє входження *ambio* до аналізованої субпарадигми, – 'обходити з проханнями, випрошувати, звертатися з проханнями' – теж є передбачуваним, воно дається в словнику Й. Х. Дворецького як третє [4, с. 64] (пор. рос. перен. *выходить* 'випросити').

Абсолютну паралель дієслову *ambio* складає італійське дієслово *cercare* (архаїчна і рідкісна форма *circare*), що походить від пізньолатинського *circāre* 'оточувати, ходити по колу', яке утворилося на базі прийменника *circa* 'навколо, кругом' [11, с. 236]. Італійське дієслово отримало спочатку значення 'шукати', а воно, як це часто трапляється, стало основою для розвитку значень 'просити' і 'запитувати', що вкотре презентує постульовану семантичну трансформацію як універсальну.

Висновки. Таким чином, кропітка робота з усіма лексемами, що належать до певної лексико-семантичної групи (підгрупи) будь-якої мови, а згодом цілого індоєвропейського ареалу, дозволяє скласти список семантичних типологій, в основі яких зафіксовані трансформації розвитку значень. Мета цієї роботи – укладання повного словника семантичних універсалій індоєвропейських мов. Запорукою успіху такого проекту має бути дотримання головного методологічного принципу доказової семасіології, при якому результати дослідження лексичного значення не прогнозовані заздалегідь загальновідомими теоретичними

положеннями, а отримані завдяки об'єктивному аналізу емпіричного матеріалу.

Література:

1. Абаев В. И. Лингвистический модернизм как дегуманизация науки о языке / В. И. Абаев // *Избранные труды. Т. II. Общее и сравнительное языкознание* [отв. ред. и сост. В. М. Гусалов]. — Владикавказ: Ир, 1995. — С. 84-113.
2. Левицкий В. В. Семасиология / В. В. Левицкий. — Винница: НОВА КНИГА, 2006. — 512 с.
3. Мікіна О. Г. Історико-семасіологічне дослідження латинських і романських дієслів мовлення на індоєвропейському фоні: монографія / Олена Геннадіївна Мікіна — Донецьк: Юго-Восток, 2012. — 450 с.
4. Дворецкий И. Х. Латинско-русский словарь / И. Х. Дворецкий. — М.: Русск. яз., 1976. — 1096 с.
5. Petronius. Satiricon [Електронний ресурс] / Petronius. — Режим доступу: <http://www.thelatinlibrary.com/petronius.html>
6. Apulejus. Metamorphoses [Електронний ресурс] / Apulejus. — Режим доступу: <http://www.thelatinlibrary.com/apuleius.html>
7. Ernout A. Dictionnaire étymologique de la langue latine. Histoire des mots / [3ème éd.] / A. Ernout, A. Meillet. — Paris: C. Klincksieck, 1951. — [XXII], 1385 p.
8. Pokorny J. Indogermanisches etymologisches Wörterbuch / J. Pokorny. — Bern, München: Francke Verlag, 1959. — Bd. I. — 1182 S.
9. Roberts E. A. Diccionario etimológico indoeuropeo de la lengua española / E. A. Roberts, B Pastor. — Madrid: Alianza Editorial, 2001. — 360 p.
10. Terentius Afer P. Andria [Електронний ресурс] / P. Terentius Afer. — Режим доступу: <http://www.thelatinlibrary.com/ter>
11. Cortelazzo M. L'Etimologico minore DELI Dizionario etimologico della lingua italiana di Manlio Cortelazzo e Paolo Zolli / M. Cortelazzo, M. A Cortelazzo. — Bologna : Zanichelli, 2004. — 1440 p.

References:

1. Abaev V. I. Lingvisticheskiy modernizm kak degumanizatsiya nauki o yazyke / V. I. Abaev // *Izbrannyye trudy. T. II. Obshchee i sravnitelnoe yazykoznanie* [otv. red. i sost. V. M. Gusalov]. — Vladikavkaz: Ir, 1995. — S. 84-113.
2. Levitskiy V. V. Semasiologiya / V. V. Levitskiy. — Vinnitsa: NOVA KNYGA, 2006. — 512 s.
3. Mikina O. H. Istoryko-semasiolohichne doslidzhennia latynskyykh i romanskykh diiesliv movlennia na indoievropeiskomu foni: monohrafiia / Olena Hennadiivna Mikina. — Donetsk: Yuho-Vostok, 2012. — 450 s.
4. Dvoretzkiy I. Kh. Latinsko-russkiy slovar / I. Kh. Dvoretzkiy. — M.: Russk. yaz., 1976. — 1096 s.

5. *Petronius. Satiricon* [Elektronnyj resurs] / *Petronius*. — Rezhym dostupu: <http://www.thelatinlibrary.com/petronius.html>
6. *Apulejus. Metamorphoses* [Elektronnyj resurs] / *Apulejus*. — Rezhym dostupu: <http://www.thelatinlibrary.com/apuleius.html>
7. *Ernout A. Dictionnaire étymologique de la langue latine. Histoire des mots* / [3ème éd.] / *A. Ernout, A. Meillet*. — Paris: C. Klincksieck, 1951. — [XXII], 1385 p.
8. *Pokorny J. Indogermanisches etymologisches Wörterbuch* / *J. Pokorny*. — Bern, München: Francke Verlag, 1959. — Bd. I. — 1182 S.
9. *Roberts E. A. Diccionario etimológico indoeuropeo de la lengua española* / *E. A. Roberts, B Pastor*. — Madrid: Alianza Editorial, 2001. — 360 p.
10. *Terentius Afer P. Andria* [Elektronnyj resurs] / *P. Terentius Afer*. — Rezhym dostupu: <http://www.thelatinlibrary.com/ter>
11. *Cortelazzo M. L'Etimologico minore DELI Dizionario etimologico della lingua italiana di Manlio Cortelazzo e Paolo Zolli* / *M. Cortelazzo, M. A Cortelazzo*. — Bologna: Zanichelli, 2004. — 1440 p.

ЗМІСТ

РОЗДІЛ І. ПИТАННЯ ЕКОНОМІЧНИХ НАУК ТА СІЛЬСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА

- ІННОВАЦІЙНО-АНАЛІТИЧНА ПЛАТФОРМА ФОРМАЛІЗАЦІЇ
ЗМІСТУ ТА ПРОЦЕСІВ САНАЦІЇ ПІДПРИЄМСТВ – ВИКОНАВЦІВ
БУДІВЕЛЬНО-ІНВЕСТИЦІЙНИХ ПРОЄКТІВ 6
Волошина Т. В., Ручинська Ю. М., Баличев О. Ю.
- DEVELOPMENT OF MODERN TOOLS AND SOFTWARE
PRODUCTS FOR INNOVATIVE PROVISIONING SERVICES FOR
THE CONSTRUCTION INDUSTRY 12
PhD in Economical Sciences, Malykhyna O., Lugyna T., Koval T.
- MODELS OF TARGET SELECTION OF REPRESENTATIVE
INDICATORS OF ACTIVITIES OF CONSTRUCTION
ENTERPRISES: THE ETYMOLOGY AND TYPOLOGY OF
DIAGNOSTICS SYSTEMS 18
PhD in Economical Sciences, Marchuk T.
- КЛЮЧОВІ АСПЕКТИ ЕКСПОРТУ ДО США ТА КАНАДИ
ПРОДУКТІВ ХАРЧУВАННЯ З УКРАЇНИ 24
**кандидат економічних наук, Мельничук Л. С.,
Латковська О. С., Крисенко О. О.**
- ОБЛІК ФІНАНСОВИХ РЕЗУЛЬТАТІВ ПІДПРИЄМСТВА 32
кандидат економічних наук, Олійник С. О.
- SYSTEM UPDATE OF THE OPERATIONAL-ANALYTICAL
APPROACH TO BUILDING MANAGEMENT IN THE FORMAT OF
BUSINESS PROCESS REENGINEERING 37
PhD in Economical Sciences, D. A. Ryzhakov
- АНАЛІТИЧНА ДЕФРАГМЕНТАЦІЯ ПОРТФЕЛЯ
ДЕВЕЛОПЕРСЬКОЇ КОМПАНІЇ У ФОРМАТІ
МУЛЬТИКОМПОНЕНТНОЇ ОПЕРАЦІЙНОЇ СИСТЕМИ 43
**доктор економічних наук, Рижаква Г. М., Гергі Д. С.,
Крижановський В. І.**
- ВАЛІН В ГОДІВЛІ МОЛОДНЯКУ ПЕРЕПЕЛІВ 49
**доктор сільсько–господарських наук, Сичов М. Ю.
кандидат сільсько–господарських наук, Голубева Т. А.,
кандидат сільсько–господарських наук, Позняковський Ю. В.,
Ковальчук В. В.**

РОЗДІЛ II. ПИТАННЯ ТЕХНІЧНИХ НАУК

АНАЛІЗ ОСНОВНИХ ПРИНЦИПІВ ТЕХНОЛОГІЇ BLOCKCHAIN 54
Данильчук Р. К., кандидат технічних наук, Жураковська О. С.

РОЗРОБКА WEB-ОРІЄНТОВАНОГО КУРСУ З ДИСЦИПЛІНИ 64
 «ІНФОРМАТИКА» ДЛЯ УЧНІВ П'ЯТОГО КЛАСУ
Свешникова Г. А.

РОЗДІЛ III. ПИТАННЯ ІСТОРИЧНИХ НАУК ТА ПРАВА

ДЕЯКІ ЕКОНОМІЧНІ АСПЕКТИ 73
 ПРОЦЕСУ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ІНТЕГРАЦІЇ РЕСПУБЛІКИ
 ХОРВАТІЯ У ПЕРІОД 2000-2013 РР.
Боровець І. Г.

ШКОЛА ІСТОРИКІВ УНІВЕРСИТЕТУ СВ. ВОЛОДИМИРА 84
 У СЕРЕДИНІ 30-Х – КІНЦІ 40-Х РОКІВ ХІХ СТ.
 (ДО ІСТОРИОГРАФІЇ ПИТАННЯ)
кандидат історичних наук, доцент, Тарасенко О. О.

ВИНИКНЕННЯ ПРАВ ТРЕТЬОЇ ОСОБИ, НА КОРИСТЬ ЯКОЇ 103
 УКЛАДЕНИЙ ДОГОВІР
Свирідюк С. М.,
кандидат юридичних наук, доцент, Герасимчук Л. В.

РОЗДІЛ IV. ПИТАННЯ ПЕДАГОГІЧНИХ НАУК ТА ПСИХОЛОГІЇ

ПРО НЕОБХІДНІСТЬ РОЗШИРЕННЯ ЗМІСТУ ПОНЯТТЯ 111
 «ПОТЕНЦІАЛ ОСОБИСТОСТІ»
Туревич О. А.

ВИКОРИСТАННЯ МІЖПРЕДМЕТНИХ ЗВ'ЯЗКІВ 125
 У ЗАГАЛЬНООСВІТНІЙ ПІДГОТОВЦІ МАЙБУТНІХ
 КВАЛІФІКОВАНИХ РОБІТНИКІВ-АГРАРНИКІВ:
 ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНИЙ АСПЕКТ
кандидат педагогічних наук, Герлянд Т. М.

ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНА ПЕРЕВІРКА ДІЄВОСТІ ПЕДАГОГІЧНИХ 130
 УМОВ ЩОДО РЕАЛІЗАЦІЇ МОДЕЛІ РОЗВИТКУ ЕКОНОМІЧНОЇ
 КОМПЕТЕНТНОСТІ У МАЙБУТНІХ ОФІЦЕРІВ УПРАВЛІННЯ
 ОРГАНІВ ДЕРЖАВНОЇ ПРИКОРДОННОЇ СЛУЖБИ УКРАЇНИ
Левчук Н. П.

АНАЛІТИКО-СИНТЕТИЧНІ СКЛАДОВІ РОБОТИ НАД РОЛЛЮ В КЛАСІ СЦЕНІЧНОЇ МОВИ ТА АКТОРСЬКОЇ МАЙСТЕРНОСТІ Коленко А. В.	142
---	-----

РОЗДІЛ V. ПИТАННЯ ФІЛОЛОГІЧНИХ НАУК

ПРО ДЕЯКІ ШЛЯХИ ФОРМУВАННЯ ЗНАЧЕННЯ 'ПРОСИТИ' В ЛАТИНСЬКІЙ І РОМАНСЬКИХ МОВАХ кандидат філологічних наук, доцент, Мікіна О. Г.	151
---	-----

журнал «Науковий огляд»
Journal «Scientific review»

Підписано до друку 29.11.2017
Формат 60x84/16.Гарн. Times New Roman.
Папір офсетний. Друк різнографія.
Тираж 300пр.

© Центр міжнародного наукового співробітництва «ТК Меганом»
Свідоцтво ДР №325712
02192, м. Київ, вул. Юності 9/144.
т/ф. +38044-525-62-99
e-mail: nauogl@gmail.com

